

1982-03-01

þÿ • - ± • ã ä ¯ ± - ä ì¼ ç â 1 1 1 ç â - ä µ

þÿ “ á ·³ ì á¹ ç â ž µ½ ì à ç å » ç â

þÿ • ã ä ¯ ±

<http://hdl.handle.net/11728/8769>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΕΤΟΣ ΝΣΤ' — ΤΟΜΟΣ 111^{ος} — ΤΕΥΧΟΣ 1312

Ἀθήναι, 1 Μαρτίου 1982

Στὸ τεύχος τοῦτο

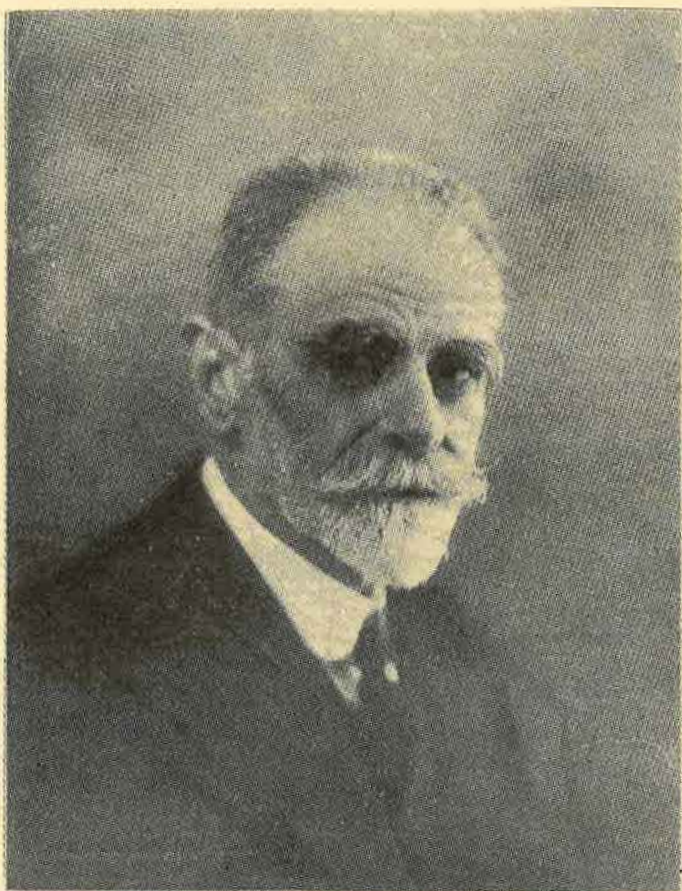
ΑΦΙΕΡΩΜΑ

στὸν

ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

[Ο ΠΟΙΗΤΗΣ — Ο ΕΘΝΙΚΟΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ — ΟΙ ΝΕΟΙ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ —
Ο ΣΙΜΟΣ ΜΕΝΑΡΔΟΣ ΚΑΙ Η ΥΠΟΨΗΦΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΓΙΑ ΤΟ ΒΡΑ-
ΒΕΙΟ ΝΟΜΠΕΛ]

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

(ἀπὸ τὸ «Ἐγκυκλοπαιδικὸν Ἡμερολόγιον» τοῦ 1932)

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ ΝΣΤ' - 1982
ΤΟΜΟΣ
ΕΚΑΤΟΕΤΟΣ ΕΝΔΕΚΑΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ, 1 ΜΑΡΤΙΟΥ 1982

ΤΕΥΧΟΣ 1312

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

"Ετροξευ αϊμα πολὸ ἀπὸ μέσα μου.
Θαρρεῖς καὶ γινόντουσαν αἶμα ἀπ' εὐθείας
τὸ νερὸ καὶ ὁ ἀέρας μὲς στὸ σῶμα μου καί,
ἐνῶ ἔρρεε διαρκῶς, ποτέ του δὲν ἄδειαζε.
Μυριάδες μυριάδων φύλλα χαρτιοῦ
μουσκεντήκανε στὸ τραπέζι μου, ἐνῶ
τὸ χαμόγελο ἔμοιαζε μὲ ἀμέριμνο ἄνθος
στὸ γκρεμνὸ τοῦ προσώπου μου — κανένας
δὲν διάκρινε πάνω του τὸν τύπο
τῶν ἤλων.

Τόσο

ποὺ ἐνιωθα ὅτι θὰ δύνομονν τὸν ἄλλονε
χρόνο νὰ προλάβω τὴν ἄνοιξη — πρὶν
ἀρχίσει ἀπ' τὶς ρίζες ν' ἀνεβάζει τὸ πράσινο
κάτω ἀπ' τὶς φλοῦδες — νὰ γιομίσω τὰ φύλλα
ὄλων τῶν δέντρων αἶμα καὶ φῶς.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ Κ' ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

ΑΜΕΤΑΚΙΝΗΤΟΣ ΚΑΙ ΒΕΒΑΙΟΣ

Γνωστό και χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς ἐποχῆς μας: ἡ ἀνάγκη νὰ δικαιολογοῦμε κάθε τόσο τὶς πνευματικὲς μας ρίζες καὶ νὰ ἐξηγοῦμε τὴν ἐπιστροφή μας σὲ μερικὲς ἐπετεῖους πού ἔχουν πολλαπλὴ χρησιμότητα. Καὶ παίρνω καὶ προβάλλω τὴν ἐπέτειο ἀκριβῶς ἐκείνη, πού εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ προκαλέσει τὶς περισσότερες ἀντιδράσεις, αὐτὴν πού τῆς ἀφιερώνεται τὸ τεῦχος τοῦτο: τὴν 39ῆ ἐπέτειο ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Κωστή Παλαμᾶ.

Μὰ γιὰ τὸν Παλαμᾶ πάλι θὰ μιλήσουμε; Δὲν τὰ εἶπαμε ὅλα γιὰ τὸν Παλαμᾶ; Καὶ μήπως εἶπαμε περισσότερα ἀπ' ὅσα ἔπρεπε νὰ ποῦμε καὶ νὰ γράψουμε; Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ τὸ ξέρω ὅτι θάρθουν ἀπὸ τοὺς νέους ἐκείνους, πού μερικοὶ θὰ τοὺς ὀνόμαζαν ἀσεβεῖς ἐνῶ ἐγὼ περιορίζομαι νὰ τοὺς λέω νέους τῆς ἐποχῆς. Καὶ δὲ θ' ἀποφύγω νὰ τοὺς ἀπαντήσω καὶ σ' ἓνα ἄλλο, οὐσιαστικότερο ἐρώτημα, πού νομίζουν ὅτι μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσει σὲ ἀμηχανία. Ἐπιθυμῶ νὰ τοὺς προλάβω. Καὶ τοὺς ρωτῶ: Γνωρίζουν ὅτι ἴσως θεωρῶ λυρικότερο ἄλλον ποιητὴ τῆς γενεᾶς τοῦ Παλαμᾶ ἢ τῆς ἀμέσως ἐπόμενης γενεᾶς; Καὶ ξέρουν πῶς εἶμαι ἀπὸ τοὺς πρώτους πού ἀγωνίστηκαν γιὰ νὰ κερδίσει

τὸ χῶρο του (τὴν ἀνοχὴ θὰ σημειώσαν ἄλλοι) ὁ Καβάφης σὲ χρόνους δύσκολους γιὰ τὴν ποίησή του (τὸ πρῶτο ἀφιέρωμα πού ὀργάνωσα στὴ «Νέα Ἑστία» πρὶν ἀπὸ πενήντα χρόνια θέμα του εἶχε τὸν Ἀλεξανδρινὸ ποιητὴ); Ὅλ' αὐτὰ ὁμως, καὶ μερικὰ ἄλλα ἀκόμη, — ὅπως ἡ ἐπιμονή μου νὰ ζητῶ στὸ τραγούδι τὴν καθαρὴ λυρικὴ διάθεση καὶ νὰ δείχνω πόσο ἐνοχλοῦμαι κι ἀπὸ τὴν πιὸ παραμικρὴ παρουσία τοῦ πεζολογικοῦ στοιχείου στὸ λυρικό στίχο, — ὅλ' αὐτὰ δὲ μ' ἐμποδίζουν νὰ καλέσω τοὺς νέους στὴν 39ῆ ἐπέτειο, γιὰ νὰ τοὺς πῶ:

Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς εἶναι πρῶτα ὁ ποιητῆς. Ἄλλὰ ἂν ἦταν μόνο ὁ ποιητῆς κι ἀκόμα μόνο ὁ πεζογράφος πού ἔδωσε τὸ «Θάνατο τοῦ παλληκαριοῦ», μοναδικὸ σὲ σύλληψη καὶ σὲ ἐκτέλεση διήγημα, οὔτε τὸ μέγεθος πού ὅλοι τοῦ ἀναγνωρίζουν θὰ εἶχε οὔτε καὶ τὴν τόση ἐπίδραση, τουλάχιστον σὲ δυὸ γενεές. Ὅλα, βέβαια, προχωροῦν καὶ ὅλα ἀκολουθοῦν τὸν ἄνθρωπο, προπάντων τὸ σημερινὸ ἄνθρωπο, στὰ τολμηρὰ καὶ βιαστικά του βήματα. Ὑπάρχει ὁμως κ' ἓνας κόσμος, πού ἐνῶ φαίνεται ὅτι μένει πίσω, ἔχει γίνει σὲ πολλὰ καὶ μένει σὲ πολλὰ ἢ ἀρχὴ τοῦ πνευμα-

τικοῦ μας βίου. Αὐτὸς ὁ κόσμος, γιὰ μιὰν ὀρισμένη χρονικὴ περίοδο, εἶναι ὁ Κωστής Παλαμᾶς, ὃχι ὅμως ὁ ποιητὴς μόνο ἀλλὰ καὶ ὁ λόγιος Παλαμᾶς. Κ' οἱ δυὸ μαζί κάνουν αὐτὴ τὴ δυνατὴ μονάδα, ποὺ εἶναι ὁ μέγας πνευματικὸς πρόγονος. Πνευματικὸς προγόνους, καὶ πολὺ ἀξιωματικὸς πνευματικὸς πρόγονος, θὰ μπορούσαμε νὰ ἀπαριθμήσουμε πολλοὺς. Ἄλλὰ ὁ Παλαμᾶς, ἔπειτ' ἀπὸ τὸν Σολωμό, εἶναι ὁ πρῶτος, ἢ μιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ ρίζες τοῦ κορμοῦ τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας.

Σὲ δυὸ τουλάχιστον γενεὲς εἶπαμε ὅτι εἶναι πολὺ αἰσθητὴ ἢ παρούσα τοῦ Παλαμᾶ. Ὅστούσο, ἀρκετοὶ εἶναι κ' ἐκεῖνοι ποὺ προχώρησαν πέρ' ἀπ' αὐτὸν σὲ μερικὰ εἶδη τοῦ λόγου, ἀρκετοὶ καὶ οἱ ἰδιότυποι. Ὅλοι ὅμως ἀνήκουν, κινουῦνται καὶ ἀναπνέουν στὸν ἴδιο χῶρο καὶ στὸ ἴδιο κλίμα, στὴν ἐποχὴ ποὺ ἐγκαινίασε καὶ διαμόρφωσε ὁ Παλαμᾶς. Κι αὐτὸς ἀκόμα ὁ Καβάφης, ποὺ τόσο τὸν προσέχει τώρα ὁ ἔξω κόσμος καὶ τόση ἀντοχὴ ἔδειξε στὰ ἀδυσώπητα κριτήρια τῆς εἰκονοκλαστικῆς ἐποχῆς μας, ἢ νέα αὐτὴ συγκίνηση ποὺ αἰφνιδίασε, ποὺ γνώρισε τὴν πιὸ σκληρὴν ἀρνήση καὶ ὅμως τόσους καὶ τόσο ἐκλεκτοὺς κέρδισε ἀκριβῶς στοὺς χρόνους τῆς παλαμικῆς ἀκμῆς, κι ὁ Καβάφης, λοιπόν, δὲν μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ ἄλλοῦ. Εἶναι ὁ ἀντίλογος σ' ἓνα παγιωμένο πνευματικὸ καθεστῶς καὶ ἢ προσπάθεια γιὰ ἀνανέωση μὲ μιὰ δυνατὴ ἰδιοσυγκρασία, ὃχι ὅμως κι ὁ σύμμαχος τοῦ ποιητικοῦ λόγου ποὺ

ἀρνήθηκε τὸ ἔλλογο στοιχεῖο καὶ ἔριξε, στὶς ἡμέρες μας, τὶς γέφυρες ἐπικοινωνίας μὲ τὸ μεγάλο κοινό. Ὅσο κι ἂν φαίνεται ἀποστάτης ὁ Καβάφης, δὲν ἀνήκει σὲ ἄλλην ἐποχὴ, γιὰτὶ ἀπλούστατα δὲ δημιούργησε ἄλλην ἐποχὴ. Βοήθησε ὅσο κανένας ἄλλος νὰ πλησιάσει ὁ πνευματικὸς μας κόσμος στὴν οὐσία τοῦ βαθύτερου λυρισμοῦ ἢ τουλάχιστον στὴν περιοχὴ τοῦ δραματικοῦ ποιητικοῦ λόγου, δὲ χάραξε ὅμως ὀρόσημα, δὲν ἀπλώθηκε σ' ὀλόκληρη ἐποχὴ καὶ δὲν ἐκράτησε στὸ στίχο του τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν πνευματικὴ προκοπὴ τοῦ τόπου του. Ὁ Παλαμᾶς ὑψώθηκε σὲ ἄλλη σκοπιά.

Καὶ πάλι θὰ τὸ ποῦμε: πρῶτα ὁ ποιητὴς Παλαμᾶς. Κοντὰ του ὅμως κι ὁ ὀργανωμένος πνευματικὸς ἄνθρωπος, ὁ θαρραλέος ἀγωνιστής, ὁ πληροφορημένος λόγιος, ὁ χρήσιμος μεταφραστής, — δὲν ξεχνῶ καὶ τὸ θεατρικὸ συγγραφέα ποὺ ἔδωσε τὴν «Τρισευγενη», μνημόνευσα καὶ τὸ διηγηματογράφο ποὺ ἱστόρησε τὸ «Θάνατο παλληκαριοῦ», — τέλος, ὁ κριτικὸς Παλαμᾶς, ποὺ γνώρισε στὴν ἑλληνικὴ σκέψη δικές μας καὶ ξένες ἀξίες, ποὺ ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια σχεδὸν λησμονημένες ἢ παραμερισμένες ἑλληνικὲς πνευματικὲς μορφὲς πρώτης σειρᾶς, — αὐτὸς πρῶτος ἐξήγησε στὸ εὐρύτερο κοινὸ καὶ ἐγκωμίασε τὸ ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου μὲ τὴν ἱστορικὴ ὁμιλία του στὸν «Παρνασσὸ» τὸ 1888, — ὁ κριτικὸς, λοιπόν, Παλαμᾶς, ποὺ ἀφύπνισε τοὺς γύρω του μαστιγώνοντας, στὴν ἀνάγκη, μὲ βαθύτατη τὴν αἴσθηση

τῆς εὐθύνης τοῦ ἔθνικοῦ παιδαγωγοῦ. Παραπάνω ἀπὸ μισὸν αἰῶνα, ὁ Παλαμᾶς ἔγινε δέκτης καὶ πομπὸς πνευματικῶν ρευμάτων, τῶν πιὸ ἀνόμοιων, τῶν πιὸ ἀσύλληπτων, τῶν πιὸ μακρινῶν πνευματικῶν ἐκδηλώσεων. Ἔδινε συνθήματα, κέντριζε φιλοδοξίες, ἀνανέωνε κουρασμένες δυνάμεις, ἐπρόβαλλε ὑποδείγματα πνευματικοῦ ἠθους. Ἡ ἐποχὴ του, σ' ἓνα μεγάλο μέρος της, δύσκολη καὶ ἄγονη. Αὐτὸς ἐπίμονος, ἀκούραστος, σχεδὸν πεισματάρης καλλιεργητῆς. Γύρω του ἀμέτρητες οἱ χρυσές μετριότητες. Αὐτὸς ὑπομονητικὸς καὶ κάποτε ἀσυγχώρητα ἐπιεικῆς. Πνεῦμα καθολικὸ, ἐργατικότητα ἀκατάβλητη, καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ὁ ποιητικὸς κραδασμὸς καὶ ὁ ἀνήσυχος στοχασμὸς, ποὺ συχνὰ ταίριασαν κ' ἔβαλαν θεμέλια στὴ μετασολωμικὴ λογοτεχνία μας.

Αὐτὰ μπορεῖ νὰ τὰ εἶπα καὶ σὲ ἄλλες σελίδες καὶ μὲ ἄλλους τρόπους καὶ μὲ ἄλλες εὐκαιρίες. Μὰ θαρρῶ πὼς ποτὲ δὲ μετακινήθηκα ἀπ' αὐτὴ τὴν πίστη μου. Ψάχνω τὴ μνήμη μου καὶ ἐξακριβῶνω πὼς, στὸ θέμα Παλαμᾶ, ἔχω μείνει ἀμετακίνητος, ἀλλὰ οὔτε ἀποκλειστικὸς στάθηκα οὔτε ἀρνητῆς γιὰ ἄλλους τοῦ καιροῦ του. Ἦξερα τί γινόταν καὶ πόσο ἄξιζε αὐτὸ ποὺ γινόταν γύρω του.

Πρέπει νὰ τὸ καταλάβετε, ἀγαπητοὶ νέοι: Ὁ Παλαμᾶς μᾶς χρειάζεται πάντα, ἀκόμα καὶ μὲ τὶς ἀδυναμίες του, — μὲ τὶς ἀδυναμίες ποὺ ἐμεῖς τὶς βλέπουμε στὶς πραγματικές τους διαστάσεις ἐνῶ σεῖς τὶς πολλαπλασιάζετε ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία σας ἢ μὲ τὶς ἐπιζήμιες ἐπιδράσεις ποὺ ἔχετε δεχτεῖ.

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΤΟ ΣΠΙΤΑΚΙ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ*

*Εἶναι μικρούλι, κάτασπρο κι' ἄστεϊο.
Μ' ἀσφαλακτοὺς κι' ἀσφόδελους στολίδια,
Κι' ἀπάνω του, σὰν κόκκινο λοφίον,
Πυρὸς λεκές, ἀπὸ μακρονά, τὰ κεραμίδια.*

*Σὲ βονναλάκι σκαλωμένο τόσο δά,
Ἔχει γιὰ φόντο θάλασσα γαλάζια.
Δίπλα του, μιὰ ψηλὴ κουκουναριά,
Κι' ὀλόγυρά του τ' οὐρανοῦ τ' ἀτλάζια.*

*Πέρα, μακρονὰ περνᾶνε τρεχαντήρια
Μὲ τὰ πανὰ στ' ὀλόλευκό τους χρῶμα,*

* Εὐγενική παραχώρηση τῆς Κυρίας Μ. Διον. Ρώμα.

Τόσο μικρὰ ποὺ φαίνονται τσαντήρια
Γύφτων, ποὺ δὲν πάτησαν ποτὲ τὸ ἴδιο χῶμα.

Καὶ μέσ' τὶς φουριωμένες σοροκάδες
Ποῦ 'ναι γι' αὐτὲς τὰ δέντρα σὰν παιχνίδια.
Γίνονται τ' ἀγριολούλουδα μυριόχρωμες σβιλάδες,
καὶ πέφτουν ἀπ' τὴ σκέπη μας δυὸ τρία κεραμίδια.

Μὰ τότες, μέσ' τ' ἀπλοϊκὸ σπιτάκι,
ἔβου παλιές στιγμὲς ἐχάσθηκε σὰν σῶμα,
Μόριες πελόγιες φλόγες ἀπ' τὸ τζάκι,
Λὲν κάτι στίχους ποὺ δὲν γράφτηκαν ἀκόμη.

Εἰς ἑαυτὸν

Σφίξε τὴ δόλια σου καρδιά καὶ μὴ λυπᾶσαι.
Μόνος ἦσουν, μόνος εἶσαι, μόνος θᾶσαι.

Μὴν κλαῖς γιὰ τὶς χαμένες ὁμορφιές
ὅπου χαρὰ γεμίζαν τὴ ζωὴ σου.
Κατάλαβα πὼς ἔβλεπες τὶς φορὲς
τὴ λάμψη τους τὴν ἔδινε ἡ ψυχὴ σου.

Μονάχος ἄνοιξες τὴ δόλια σου καρδιά
Κι' ἔφαγες γιὰ στολίδια π' ὁμορφαίνουν
Κι' ἐνῶ περνοῦσαν ἀδιάφορες σιμὰ
Τοὺς χάριζες τὰ ρόδα ποὺ τὴν ραῖναν.

Τίποτα δὲν σοῦ δώσανε δικό τους
Γιατὶ δὲν εἶχαν τίποτα νὰ δώσουν,
Πάψε λοιπὸν νὰ κλαῖς γιὰ τὸ χαμό τους,
Τὶς ὁμορφιές τους σὺ τὶς φανταζόσουν.

Σφίξε τὴ δόλια σου καρδιά καὶ μὴ λυπᾶσαι,
Μόνος ἦσουν, μόνος εἶσαι, μόνος θά 'σαι.

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΡΩΜΑΣ

Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

[39η ΕΠΕΤΕΙΟΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ]

"Όπως είναι γνωστό, ὁ πνευματικὸς χῶρος στὸν ὁποῖο κινήθηκε ὁ Παλαμᾶς ὑπῆρξε εὐρύτατος. Γι' αὐτὸ ὁ ποιητὴς ἔζησε ὀλόκληρη τὴν ἐθνικὴ κληρονομιά τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στοὺς αἰῶνες. Τὸν Δημοτικισμό τὸν εἶδε ὡς νέα φάση τῆς μακραίωνης ἐξελιξέως τῆς γλώσσας μας, στὴν ἀρχαία, στὴ βυζαντινὴ, στὴ νεοελληνικὴ σταδιοδρομία τῆς.

Ὁ Παλαμᾶς δὲν ἔπαψε νὰ κηρύττει συνεχῶς τὴν ἀνάγκη τῆς ἐνιαίας γλώσσας σὲ ὅλες τὶς πνευματικὲς ἐκδηλώσεις. Ἀπαιτοῦσε παντοῦ τὴν πυκνότητα, τὴ σαφήνεια, τὴν ἀκρίβεια στὴ γλώσσα. Καὶ ἦταν ἀντίθετος στὶς ὑπαγορεύσεις ἐνὸς ρηχοῦ λαϊκισμού. Ἀναγνώριζε τὶς βαθύρριζες καταβολὲς τῆς δημοτικῆς ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ παρελθὸν τοῦ ἔθνους. "Όπως στὴ λογοτεχνία, ἔτσι καὶ τὸν ἐπιστημονικὸ λόγον τὸν ἤθελε στὴ δημοτικὴ.

Πρόλαβε τὴν πραγματοποίησιν σ' ἓνα μεγάλο μέρος τῶν προτάσεών του, πού εἶναι προϊόντα παραγωγικοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ δικαιοσύνη τοῦ Παλαμᾶ ἀπέβη πλήρης στὰ χρόνια μας — καὶ στὰ χρόνια πού ἔρχονται.

Τὰ σχετικὰ μὲ τὴ γλώσσα τοῦ ἔθνους ὁ Παλαμᾶς τὰ ἀποτύπωσε σὲ πολλὰ μελετήματά του μὲ συστηματικὴ ἀσκήσιν καὶ ἐμβρίθεια, ἐνῶ στὸν ποιητικὸν του λόγον τὰ ἀτένισε μὲ τὸν οἴστρο τοῦ ποιητῆ. Ἡ πειθὴ τῆς ποιήσεώς του εἶναι ἀπέραντη, ὅπως πολὺτροποι ὑπῆρξαν οἱ ἄγωνες του στὴν πολύχρονη ἀρθρογραφία του γιὰ τὸ ἴδιον σπουδαιότατον θέμα.

"Ἄν ὁ Σολωμὸς μὲ τὸν «Διάλογον» τοῦ ποιητῆ καὶ τοῦ σοφολογιώτατου, πού τὸν ἔγραψε τὸ 1824, χάρισε κατὰ τὸν 19ο αἰ. στὸ ἔθνος ἓνα κείμενον τόσο διαφωτιστικὸ γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ὁ Παλαμᾶς μὲ

τὴν ἀγωνιστικὴν του θέσιν στὸ ἴδιον ζήτημα, σὲ σφόδρα μελετήματά του στὸν αἰῶνα μας, τὸν 20ῶ, ἐξέφρασε κατὰ καιροῦς τὶς πολυσήμαντες ἀπόψεις του, πού θὰ τὶς θυμηθοῦμε ἐδῶ.

Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ποιητῆς, μὲ δξύτατη διαίσθησιν προικισμένοι, πρωτοπόροι καὶ οἱ δύο στὴν ἀναγέννησιν τῆς νεοελληνικῆς παραδόσεως, ἔθεσαν ὡς προϋπόθεσιν τῆς ἐκπολιτιστικῆς ἀνάδοῦ τοῦ ἔθνους τοὺς τὸν δημοτικισμό.

Καὶ πρῶτα ἄς ἰδοῦμε πῶς βλέπει ὁ Παλαμᾶς στὸ τέλος ἀκριβῶς τοῦ 19ου αἰ. τὸν ἔξοχον «Διάλογον» τοῦ Σολωμοῦ, σὲ ἄρθρον πού ἔγραψε τὸ 1898 καὶ τὸ συμπεριέλαβε στὰ «Γράμματα», τόμ. Α', 1904, «Ἡ κριτικὴ καὶ ἡ γλώσσα». Γράφει: «Ποία εἶναι μέσα στὸν «Διάλογον» αὐτὸν τοῦ Σολωμοῦ ἡ οὐσιαστικὴ ἰδέα; Εἶναι ὅτι ἡ γλώσσα τοῦ ἀγράμματου λαοῦ, ὅπως μᾶς ἤρθε ἀπὸ τοὺς αἰῶνες, δὲν εἶναι τὸ σύντριμμα καὶ τὸ κουρέλιασμα, δὲν εἶναι τὸ βαρβάρωμα, ἀλλὰ τὸ ζωντανὸ καὶ τὸ θαυμαστό, τὸ προοδευτικὸ ζετύλιγμα τῆς νεκρῆς ἀρχαίας. Εἶναι ὅτι γιὰ νὰ ζήσει ἡ τέχνη καὶ νὰ σταθεῖ ἡ ποίησιν, ὁ τεχνίτης καὶ ὁ ποιητῆς, μονάχα γιὰ τὴν ποίησιν καὶ τεχνίτης εἶναι, δὲν μποροῦνε παρὰ νὰ χτίσουν τὰ παλάτια τοὺς καὶ τὰ μνημεῖα τοὺς ἐπάνω στὰ εὐλογημένα θεμέλια τῆς ὀλοζώντανης γλώσσας». Κι' ἄλλου ὁ Παλαμᾶς, στὸν πρόλογόν του στὴν ἐκδοσὴ τῶν Ἀπάντων τοῦ Σολωμοῦ, α' 1901, β' 1921, ἀναλυτικότερα μᾶς μιλάει γιὰ τὴν προσφορὰ τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ τῆς γλωσσικῆς πλευρᾶς, πού ἔχει σημασίαν ἀκριβῶς γιὰ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Παλαμᾶ, οἱ ὁποῖες ἰδιαίτερα μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ: «Ὁ Σολωμὸς κάνει ὅ,τι κάνουν ὅλοι οἱ δυνατοὶ τεχνίτες τοῦ λόγου, μάλιστα ἐκεῖνοι πού πρωτοστατοῦνε στὴ γέννησιν τῶν ἐθνικῶν φιλολογικῶν. Κάνει

ὅ,τι ὁ ἴδιος ὑπονοεῖ στὸν Διάλογό του: πρῶτα ὑποτάσσεται στὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, γιὰ νὰ τὴν ὑποτάξει κι' αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του. Δὲν παραδέχεται τὴν παράλογη ἰδέα πὼς γιὰ νὰ γράφει τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ πρέπει καὶ μὲ τοῦ λαοῦ τὰ νοήματα νὰ σκεφθεῖ. Ποῦ ἀκούστηκε πὼς ὅσοι μιλᾶνε τὴν ἴδια γλώσσα θὰ εἶπεί πὼς ἔχουνε τὴν ἴδια μόρφωση καὶ ὅμοια στοχάζονται!... Ταιριάζει νὰ λέμε γιὰ τὸν Σολωμὸ ὅ,τι ἕνας Ἄγγλος βιογράφος τοῦ Δάντε γιὰ κείνον εἶπε: «Τὸ ὅτι διάλεξε τὴ γλώσσα τὴ δημοτικὴ εἶν' ἕνα ἀπὸ τὰ σημάδια τῆς ὑπεροχῆς του».

Ὁ Παλαμᾶς, ἀπέναντι στὸ γλωσσικὸ ζήτημα, δὲ βρέθηκε σὲ καλύτερη ἀπὸ τὸν Σολωμὸ θέση, δὲν κληρονόμησε κατάσταση πλεονεκτικότερη. Τὸ κήρυγμα τοῦ Σολωμοῦ σχεδὸν εἶχε ξεχαστεῖ, ἀφοῦ ἀκολούθησε στὰ χρόνια 1830-1890 μιὰ τάση γιὰ τὸν ἐξαρχαϊσμὸ τῆς γλώσσας. Κάποιοι, ἐπίσης, ἰσχυρίστηκαν ὅτι εἶναι δημοτικιστές, ἀλλὰ δὲν γράφουν τὴν δημοτικὴ. Ἀντίθετα, ὁ Παλαμᾶς ὑποστήριξε: «Δημοτικιστὴς πρῶτ' ἀπ' ὅλα εἶναι ἐκεῖνος ποὺ τὰ γράφει τὰ δημοτικά, ὅχι ἐκεῖνος ποὺ λέει μονάχα πὼς εἶναι δημοτικιστὴς» («Πεζοὶ Δρόμοι», Α'). Ἀγωνίστηκε, ἀκόμα, κι' ἐναντίον τῶν ὑπερβολῶν κάποιων ποὺ ἀνῆκαν στὴν ἴδια μὲ αὐτὸν γλωσσικὴ παράταξη. Τὴ γλωσσικὴ του πίστη μᾶς τὴν ἔδωσε μέσα στὸ ποιητικὸ του ἔργο, ποὺ τὸ ἔπλασε ὑπακούοντας στοὺς κανόνες τῆς δημοτικῆς. Ἀσφαλῶς, γιὰ νὰ μὴν ὑπάρχει σήμερα θέμα γλώσσας στὴ λογοτεχνία, χρειάστηκε ἡ ποιητικὴ μεγαλοσύνη τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ Σικελιανοῦ, καὶ κοντὰ, φυσικά, τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας ἢ παρουσία στὰ ἄλλα ἀξιοσημειωτά της ὀνόματα ποιητῶν καὶ πεζογράφων.

Ἐχουν χαρακτηριστεῖ οἱ δύο πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα μας στὴν Ἑλλάδα ὡς μαχητικὴ ἐποχὴ τοῦ δημοτικισμοῦ, ποὺ ἦρθε ὕστερ' ἀπὸ τὰ συμπτώματα ξεπεσμοῦ τοῦ 1897, καὶ παράλληλα μὲ τὴν ἀνορθωτικὴ κίνηση τοῦ 1909 καὶ συνέχεια. Πλάνες λοιπὸν διαφορὲς γύρω ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἔπρεπε νὰ διαλυθοῦν, καὶ σ' αὐτὸ ὁ Παλαμᾶς ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πρωτοστάτες. Γράφει: «Ἡ ὡραία γλώσσα, ἡ ὄλο-

ζώντανη, ἡ σοφὰ ἀλλασμένη ἀπὸ τοὺς καιροὺς γίνετ' ἕνας ψόφιος παπαγαλισμὸς. Καὶ τὸ χειρότερο: ντρέπονται, τῶχουνε σὲ κακὸ πὼς εἶναι ἄλλοι, πὼς εἶναι νέοι. Θέλανε νὰ εἶναι οἱ ἴδιοι, θέλανε νὰ εἶναι οἱ ἀρχαῖοι» («Γράμματα», Β', «Μαρμάρων παράπονα»). Κι' ἄλλου μαστίγωμα τῆς ἴδιας ὑπερβολῆς: «Στὴν Ἑλλάδα ὁ μελανωτὴς χαρτιοῦ, ἐνενηνταεπταετοῖς ἑκατό, πιστεύει πὼς μὲ ὅσο ἀρχαιότερα λόγια καὶ τύπους μπαλώσει τὰ γραφόμενά του, τόσο ἑλληνικότερα στοχάζεται, καὶ τόσο μοιάζει τοῦ Θουκυδίδη καὶ τοῦ Σοφοκλή» («Γράμματα», Α', «Ἡ φιλολογία μας»). Αὐτὰ τὸ 1902. Στὸ ἴδιο ἄρθρο διατυπώνονται κάποιες σκέψεις τοῦ Παλαμᾶ, ποὺ τὸν τοποθετοῦν ἀσφαλῶς στὴν πρωτοπορία τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος: «Δυναμῶνε μέσα μου ἡ σκέψη πὼς ὁ δημοτικισμὸς δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸ λογικὸ κατασκευάσμα, ὑποταχμένο ἀπόλυτα στὸ κράτος τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης... Ἡ δημοτικὴ γλώσσα, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ γράφεται ὡς γλώσσα λογοτεχνικὴ, εἶναι ἀρχιτεκτονικὸ κατόρθωμα. Καὶ τὸ κατόρθωμα αὐτό, ὅσο κι ἂν τοῦ χρειάζεται γιὰ νὰ προκρίψει γραμματικὴ ἐνότητα καὶ συντακτικὴ ἁρμονία, εἶναι πολυσύνθετο, καθὼς παντοῦ συμβαίνει, ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου τὸν καιρὸ ἕως τίς ἡμέρες μας... Τὰ καθαρὰ φυσιολογικὰ στοιχεῖα τῆς δημοτικῆς μας, μιὰ φορὰ ποὺ γράφεται, εἶναι τὰ θεμέλια μόνο τὰ ζωντανά, τὰ στερεά, τὰ τετραγωνικά, ποὺ σ' αὐτὰ ἐπάνω ὑψώνεται. Ὁ λογοτέχνης, καὶ χωρὶς τὴ μάθηση τοῦ γλωσσολόγου καὶ χωρὶς τίς συνταγές του, γνωρίζει ἀπὸ τὴν ἐνόρασή του, διεισδυτικὴ, ἀπὸ τὸ αἶσθημά του ἀλάθευτο, πὼς θὰ τὰ καταφέρει μὲ τὴ γλώσσα του, γλωσσικὸς καὶ δαμαστής καὶ πλάστης» («Πεζοὶ Δρόμοι», Α', Προλεγόμενα).

Σὲ μιὰ διάλεξή του («Ἡ ἐθνικὴ γλώσσα»), στίς 23-1-1905, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸν Β' τόμο τῶν «Γραμμάτων», βρίσκουμε αὐτὴ τὴν ἀξιοπρόσεκτη περιχοπὴ, ποὺ μᾶς φέρνει κοντὰ στὴ γλωσσικὴ πραγματικότητά κι' ἀποτελεῖ χρήσιμο διδάγμα. Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Παλαμᾶ στὸ παράδειγμα δύο παράλληλων φραστικῶν τύπων καταλήγει στὴν ἀδρῆ πειστικότητά: «Τὴ γλώσσα τὴ βύζαξα

μὲ τὸ γάλα τῆς μητέρας μου. Πέρασε στὸ αἷμα μου. Δὲν ἔχω ἀνάγκη νὰ μοῦ τὸ μάθουν αὐτὸ οἱ σοφοὶ καὶ καμμιὰ κανενὸς εἰδους ἐπιστήμη. Ἀνάμεσα στοὺς δύο φραστικούς τύπους, στὸν τύπο «ἀπέθανεν ὁ ἐμὸς πατήρ» καὶ στὸν τύπο «πέθανε ὁ πατέρας μου», αἰσθάνομαι πὼς ὁ δεύτερος μπήκε μέσα στὸ εἶναι μου καὶ ρίζωσε στὴν καρδιά μου. Κι' ὅταν ἔρχεται στὸ στόμα μου, μαζὶ μὲ ἄλλή τὴν ψυχὴ ἀνεβαίνει στὸ στόμα μου αὐτόματα, καθὼς ἀνασαίνει... Ἐρῶ πὼς τὸ «ἀπέθανεν ὁ ἐμὸς πατήρ» εἶναι ἀναχρονισμός. Ἐρῶ πὼς ὅπου ἔμεινε ὁ τύπος «πατέρας» δὲν μπορεῖ νὰ ξαναγυρίσει, ὅπως κι' ὅσα κι' ἂν κάνουμε, ὁ τύπος «πατήρ», παρὰ μὲ τυραννικὸ βίαιον τῆς γλώσσας. Ἐρῶ πὼς ὁ τύπος «πέθανεν» φυσικὰ ξετυλίχτηκε καὶ πὼς εἶναι ἀναγκαῖα ἀνάπτυξη καὶ, σὰ νὰ ποῦμε, νόμιμος κληρονόμος τοῦ τύπου «ἀπέθανεν». Ἐρῶ πὼς ὁ τύπος «πέθανε ὁ πατέρας μου» φύτρωσε ὀργανικὰ καὶ εἶναι τὸ χλωρὸ κλαδί τοῦ γλωσσικοῦ μας ἐθνικοῦ δέντρου, ἐνῶ ἡ φράση «ἀπέθανεν ὁ ἐμὸς πατήρ» εἶναι τὸ ξερὸ κλαδὸ τοῦ γλωσσικοῦ ἐθνικοῦ δέντρου, πὸ μὲ τὰ καρφιά στέκεται στὸν γλωσσικὸ κορμό. Καὶ ξέρω πὼς ὅ,τι ἀληθεύει γιὰ τὸ ἓνα τοῦτο παράδειγμα, ἀληθεύει καὶ γιὰ ἄλλους τοὺς ἀνάλογους φραστικούς τύπους, πὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ πάρει ἐδῶ ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα κι' ἐκεῖ ἀπὸ τὴ δημοτικὴ». Ἡ σωκρατικὴ γενίκευση ἀκριβῶς τοῦ παραδείγματος δείχνει τὴν κριτικότητά μὲ τὴν ὁποία ὁ Παλαμᾶς τὸ διάλεξε, γιὰ νὰ φτάσει σὲ τέλεια συμπεράσματα. Σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ἴδιας διαλέξεώς του ὁ Παλαμᾶς ἀνακεφαλαιώνει τίς διάφορες ἀπόψεις, ὅπου ἡ ἐθνικὴ γλώσσα βρῖσκει τὴ δικαίωσή της. Ἡ σημασία τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ὅπως καὶ τῶν λαϊκῶν παροιμιῶν καὶ παραμυθιῶν, τοῦ λαογραφικοῦ ὕλικου, τῶν γλωσσισαριῶν, ἐξάιρεται: «Ἡ σπουδὴ τῆς λαογραφικῆς ὕλης, παράλληλα μὲ τὴν παρατήρηση τῆς ζωῆς, στέκεται κι' αὐτὴ ἀφορμὴ ἀπὸ τίς πρώτες πὸ σὲ συγκινεῖ καὶ σὲ δυναμώνει καὶ σὲ σπρώχνει στὸ μεταχείρισμα τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας. Σὲ πόσα δημοτικά μας τραγούδια δὲν μᾶς δίνει τὴν ἀνατριχίλα τοῦ ὕψους! Σὲ πόσες παροιμίαι τοῦ λαοῦ δὲν βλέπουμε χειροπιαστὰ τὴ

φυλὴ μας σὲ ὅ,τι ἔχει πὸ χαρακτηριστικὸ στὴ σκέψη της! Σὲ πόσα παραμύθια δὲν βλέπουμε τὰ σημάδια ἀπὸ περάσματα ξένων παμπάλαιων πολιτισμῶν, ἀλλαγμένων παραξένα καὶ δουλεμένων σὰν ἀπὸ τεχνίτη χέρια, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν λαὸ! Σὲ πόσα γλωσσάρια δὲν ξανοίγουμε γλωσσικούς θησαυρούς, πὸ μῆτε τοὺς ὑποψιαζόμαστε!».

Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1911 ὁ Παλαμᾶς ἔγραψε στὸ τεῦχος 424 τοῦ «Νουμᾶ» τὸ περιλάλητο ἄρθρον τοῦ μὲ τὸν τίτλον «Γιὰ νὰ τὸ διαβάσουν τὰ παιδιά». Φωνασκοὶ τῆς δημοσιογραφίας, δημοκόποι τῆς Βουλῆς, κι' ἄλλοι γλωσσαμύντορες ἀπὸ τὸν χῶρον τῆς παιδείας, δημιούργησαν πλαστὰ καὶ εὐκόλα κοινὴ γνώμη τῆς στιγμῆς ἐκείνης τέτοια, ὅστε νὰ διαχθεῖ πειθαρχικὰ ὁ Παλαμᾶς καὶ νὰ τοῦ ἐπιβληθεῖ μνηνιαία παύση ἀπὸ τὴ θέση του στὸ Πανεπιστήμιον γιὰ παράβαση καθήκοντος! Κρίνουμε σκόπιμη τὴν παράθεσιν ἐνὸς ἀποσπάσματος ἀπὸ τὸ θαρραλέον ἐκεῖνο δημοσίευμα: «Ἐρῶ πὼς εἶναι κάποιες κρίσιμες ὥρες πὸ ὁ κάθε ἄνθρωπος πὸ φωτίζεται ἀπὸ μιὰ συνείδηση καὶ πὸ φέρνεται ἀπὸ μιὰ ἰδέαν, ὅπου καὶ ὅπως, μὲ ὅποιους κι' ἂν ἔχει νὰ κάνει, πρέπει νὰ δίνει τὸ παρὼν, καὶ νὰ στέκεται στρατιωτικῶς. Ἐρῶ πὼς ἀπάνω σ' ἓνα ἐπιστημονικὸ ψέμα, στὸ ψέμα πὸς ἡ μιὰ, ἡ ὀλοζώντανη γλώσσα μας εἶναι ἐλεεινὸν περιμάζωμα λογῆς βαρβαρικῶν τάχα, τρέχα γύρευε, διαλέκτων. Ἐρῶ ἀκόμα ἄλλο ἓνα ἠθικὸ ψέμα, τὸ ψέμα πὸ ἀγωνίζεται νὰ παραστήσει τοὺς δημοτικιστῆς, πέρα ὡς πέρα, συμφεροντολόγους, ἀγράμματους, χωρὶς ἰδανικόν, προδότες γιὰ τὴν κρεμάλα. Ἐρῶ πὸς ἀπάνω στὰ δυὸ αὐτὰ ψέματα θεμελιώνεται τὸ κάστρο πὸ μέσα του φυλᾶνε τὴ σεβάσμια ἀρχόντισσα, τὴν καθαρεύουσαν, καθὼς τὴ λένε. Κι' ἂν μποροῦσε ἡ ἀδύνατη φωνὴ μου νὰ φτάσει στοὺς λεβέντες τοῦ Σήμερα, στοῦ Αὔριου τοὺς ἄντρες, στὰ νιάτα τοῦ ἀγοριοῦ καὶ τῆς παρθένας πὸ μέσα τους θαμποχαράζει ὁ δροσόλουστος κόσμος τοῦ μελλομένου, θὰ φώναζαν πρὸς ἄλλους αὐτοὺς: Ἀνίσως καὶ κατιτὶ μέσα σας νοιώθετε, καὶ θέλετε ἀκέρια καὶ γιὰ τὰ παντοτινὰ νὰ τὸ πλάσετε, καθὼς ἡ δικὴ σας ἡ καρδιὰ τὸ θέλει, καὶ μιὰ τριγύρω σας ψυχὴ σᾶς τὸ ἐμπνέει,

κατιτί, ἀπὸ τὸ γράμμα τὸ ἀπλὸ ἴσαμε τὸ ἔργο τοῦ μεγαλοφάνταστου στοχασμοῦ, γράφτε το στὴ συκοφαντημένη γλώσσα, στὴν ἀγνή δική σας γλώσσα. Καὶ μὴ φοβᾶστε νὰ ἐκφράζετε μ' ἐκείνη καὶ νὰ μεταφέρνετε σ' ἐκείνη κάθε λογῆς ἰδέα, ἀπὸ τίς Ἱερές Γραφές καὶ τὰ προγονικά σας βιβλία, ἴσαμε τοὺς πιὸ κρυφοὺς, τοὺς πιὸ δικούς σας λογισμοὺς. Γιατί ἔτσι δοκιμάζεται στὸ χαρτί ἀπάνου, κι' ἔτσι πλουτίζεται κάθε γλώσσα, ἔτσι ἀπὸ φυσικὴ καὶ μιλημένη μονάχα γίνεται τεχνικὴ καὶ φιλολογικὴ». Δεκατρία χρόνια ἀργότερα, μὲ εὐλογητικὰ περιγράφοντας τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ τοῦ 1911 ὁ Παλαμᾶς, στὸν «Ἐλεύθερο Λόγον», στὶς 5-5-1924, σὲ δημοσίευσμά του ποὺ ἐπιγράφεται «Ποιητικὴ καὶ Πολιτικὴ», σημειώνει: «Τὰ ἰδανικά, ἀκριβῶς γιατί τέτοια εἶναι, προκαλοῦν τὴν ἀντιπάθεια, ἀντὶ νὰ κοιταχτοῦν καὶ νὰ ἐξεταστοῦν, σπρώχνονται ἀμελέτητα, κακογνωρίζονται, ταλαπατοῦνται, βεβηλώνονται, συκοφαντοῦνται, καταδικάζονται». Καὶ παρακάτω στὸ ἴδιο ἄρθρο: «Δὲν ἔμεινε ὄνομα ἀξιοσέβαστο, μεταξὺ τῶν πρωτεργατῶν τοῦ δημοτικισμοῦ, ποὺ νὰ μὴν πεταχτεῖ στὴ λάσπη, ἐνῶ Ζωῖλοι καὶ Μέλητοι διαλαλημένοι ἀκούγονται ὡς δόξες τοῦ Ἑλληνισμοῦ».

Τὴν ἀνάγκη τῆς σοβαρῆς μελέτης τοῦ γλωσσικοῦ μὲ κατατοπισμὸ καὶ διαφωτισμὸ τὴν ὑπογραμμίζει ὁ Παλαμᾶς σὲ πολλὰς περιπτώσεις. Καὶ δὲν παύει ποτὲ νὰ σημειώνει τὴ σημασίαν τῆς νηφάλιας συζήτησεως καὶ τῆς τίμιας διεξαγωγῆς της ἀπὸ τοὺς ἀντίμαχους, καὶ πρῶτος τὴν ἐφόρμοζε ἐκεῖνος: «Ζητήματα σὰν τὸ γλωσσικὸ ἀνάγκη πρῶτ' ἀπ' ὅλα νὰ μελετοῦνται μὲ προσοχή, νὰ ψάχνονται, νὰ ἐξετάζονται, νὰ καλογνωρίζονται... Κι' ἔπειτα εἶναι κανεὶς ἐλεύθερος νὰ τὴν ἔχει καὶ νὰ τὴν ὑποστηρίξει τὴ γνώμη του, ὅποια. Ἀπὸ τὴ συζήτηση καὶ ἀπὸ τὴ σύγκρουση τῶν ἰδεῶν καλὸ πάντα βγαίνει. Μὰ πρέπει κάποιες ἀρχές νὰ πιστευοῦνται, κάποιον κανόνες νὰ κρατιοῦνται, κάποιαν γνώση νὰ τὴν ἔχουν κοινὴν οἱ ἀντίμαχοι» («Δημοτικισμός», περ. «Νέος Αἰὼν», 1919).

Ἐπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν οἱ κήρυκες τῆς διγλωσσίας. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο ὅπου μοιραῖα ἔχουν βρεθεῖ, ἀναγκά-

ζονται ν' ἀποδέχονται τὸν λογοτεχνικὸ δημοτικισμὸ καὶ νὰ εἶναι ἀντίθετοι πρὸς τὴ χρῆση τῆς δημοτικῆς στὴν ἐπιστημονικὴ μελέτη καὶ ἀντίμαχοι πρὸς τὸν ἐκπαιδευτικὸ δημοτικισμὸ. Ἐναντίον τῆς διγλωσσίας αὐτῆς ὁ Παλαμᾶς μιλάει σαφέστατα καὶ ἀπερίφραστα: «Μ' ἔσπρωξεν ἔτσι νὰ γίνω τῆς γλωσσικῆς ἰδέας στρατιώτης ἢ ἀντιπάθεια πρὸς τὴ διγλωσσία. Ὅχι τὴ φυσικὴ, ἀς τὴν ποῦμε, καὶ τὴ λογικὴ διγλωσσία, ἐκείνη ποὺ βρίσκεται παντοῦ, καὶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ βρίσκεται ὅπου ὑπάρχει γλώσσα ποὺ γράφεται, δηλαδὴ γλώσσα ποὺ ζητάει νὰ ριζώσει καὶ νὰ στερεωθεῖ, καὶ γλώσσα ποὺ μιλιέται, δηλαδὴ γλώσσα ποὺ τρέχει καὶ ποὺ κυλάει καὶ θέλει ν' ἀλλάξει. Διγλωσσία ποὺ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ὅπου εἶναι πολιτεῖες καὶ χωριά, γραμματισμένοι κι' ἀγράμματοι, καλλιτέχνες καὶ ξυλοσκίστες. Ἀντιπαθῶ τὴ διγλωσσία τὴ δική μας, τὴ σχολαστικὴ, ποὺ ἔμπασε, καθὼς λέει ὁ Κρουμπάχερ κάπου στὴν «Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας» ἀπὸ τὸν 12ο αἰῶνα «εἰς ἅπασαν τὴν ἔθνικὴν τῶν Ἑλλήνων παιδείαν ἐπικίνδυνον στοιχεῖον ἀναληθείας» («Γράμματα», Β', «Τὸ πιστεύω μου»).

Στὸν πρόλογο τῶν «Γραμμάτων», Α', ἀναπτύσσει τίς ἀπόψεις του γιὰ τὴν πλήρη ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς σὲ ὅλες τίς πνευματικὰς ἐκδηλώσεις: «Τί θέλουν ἐκεῖνοι, ποὺ ἀγωνίζονται γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἰδέα; Θέλουν, ὅπως φώτισε τὴ δική τους τὴ συνείδηση, νὰ φωτίσει, γρήγορα ἢ ἀργά, καὶ ὅλων τὴ συνείδηση μέσα σὲ κάθε δύναμη τοῦ ἔθνους. Νὰ ρθεῖ καιρὸς ποὺ ἡ δημοτικὴ γλώσσα ν' ἀντικαταστήσει πέρα γιὰ πέρα τὴν καθαρεύουσα. Νὰ μὴ διαβάζεται μονάχα στὰ γραψίματα λίγων ἢ πολλῶν ποιητῶν ἢ πεζογράφων, ἀλλὰ καθὼς χύνεται στὴ ζωὴ, ὅμοια νὰ μαθαίνεται στὸ Σχολεῖο. Νὰ διδάσκεται. Μ' αὐτὴν ν' ἀρχίζει καὶ σ' αὐτὴ νὰ τελειώνει κάθε εἶδους Παιδεία, ἀρχαία καὶ νέα, ἀπὸ τὸ ἀλφαβητάρι ὡς τὴ φιλοσοφία, μ' αὐτὴ νὰ μαθαίνουμε καὶ τὰ παλιὰ γράμματα καὶ τὰ καινούρια, ἀπὸ τὴ σοφία τοῦ Ἀριστοτέλη ὡς τὴν ἐπιστήμη τοῦ Παστέρ. Καὶ γιὰ νὰ γίνουν αὐτὰ πρέπει καὶ ἡ νέα γλώσσα νὰ ἐπισημοποιηθεῖ. Νὰ γίνῃ καὶ τοῦ Κράτους γλώσσα.

Καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ παραμυθιοῦ ἓνα εἶναι: πρέπει νὰ τὴ μαθαίνουμε στὸ Σχολεῖο». Αὐτὰ ἐγράφονταν τὸ 1903. "Ἐμειναν γιὰ πολλὰς δεκαετίες πόθος πού δὲν ἔφτανε στὴν πραγμάτωσιν. Γιὰ τὸν ρόλο τοῦ Σχολείου, ἐπίσης στὸν ἴδιον πρόλογο, ἔχει διατυπώσει ὁ Παλαμᾶς κάποια πολὺ χαρακτηριστικὴ σκέψιν. Δηλαδὴ πιστεύει ὅτι οἱ μεγάλες ἰδέες δὲν ἐπήγασαν ἀπὸ τὸ Σχολεῖο, ἀλλὰ μέσα σ' αὐτὸ κατὰ ἓνα τρόπο ἐπισημοποιούνται: «Τὸ Σχολεῖο δὲν εἶναι τὸ ἄλλα καὶ τὸ ὠμέγα τῆς γλωσσικῆς ἰδέας. Καθὼς κι' ἄλλου τὸ σημειῶνω στὸ βιβλίον τοῦτο, ὅλες οἱ μεγάλες ἰδέες δὲν βγήκαν μέσα ἀπὸ τὸ Σχολεῖο. Μάλιστα. Δὲν βγήκαν ἀπὸ κεῖνο. Φύτρωσαν ἀπέξω, ἄς εἶναι κι' ἐναντία μὲ κεῖνο, μὰ γιὰ νὰ τελειώσουν καὶ γιὰ νὰ πολιτογραφηθοῦν σὲ κεῖνο».

Πάντοτε τὴ γλώσσα ὁ Παλαμᾶς τὴν ἀτένισε ὄχι μόνον στὴν ὑπηρεσίαν τῆς ποιήσεως ἢ τοῦ πεζοῦ λόγου, ὡς «ὄργανον» στὴ διακονίαν τοῦ ὠραίου, ἀλλὰ καὶ ὡς «ὄπλον» γιὰ τὴ διάδοσιν τῆς ὅποιας ἀλήθειας. Τὴν εἶδε δηλαδὴ σὲ ὄλο τὸ πλάτος τοῦ κοινωνικοῦ προορισμοῦ τῆς, σὲ ὄλους τοὺς κύκλους τῆς ἐνέργειας, ἀπὸ τ' ἀπλούστερα ἕως τὰ πολυσύνθετα: «Ἡ γλώσσα δὲν εἶναι μοναχὰ τὸ μουσικὸ ὄργανον γιὰ τὸ ὑψηλονόητον παιγνίδι τῆς τέχνης. Εἶναι καὶ τὸ ὄπλον γιὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς τὸν ὑπέριστατο... Τὸ ξέρουμε πὼς ὅτι ἔκαμε ἡ γλώσσα γιὰ τὸ ξεσκεπάσμα τῆς καλλιτεχνικῆς ὁμορφιάς, τὸ ἔκαμε πῶς ἄξια κάθε φορὰ πού γύρισε πρὸς τὴ φυσικὴ τῆς πηγῆ. Χίλιες φορές πῶς πολὺ τὴ στενεύει τὴ γλώσσα ἢ ἀνάγκη νὰ γυρίσει πρὸς τὴν ἴδιαν αὐτὴ πηγῆ, κάθε φορὰ πού ζητᾶει δύναμιν νὰ πάρει γιὰ ν' ἀκολουθήσει ἀξιότερα τὸν κοινωνικὸν τῆς προορισμόν. Γιὰτὶ ἐπὶ τέλους, ἢ ἀρχαίξει ἢ δημοτικίζει, μπορεῖ νὰ στοχαστεῖ ὁ λογοτέχνης: «Μὲ τέτοιον τρόπο μοναχὰ ξέρω καὶ πλάθω, καθὼς τὴν ὀνειρεύομαι, τὴν ὁμορφιά». "Ὅποιον δὲν ἀρέσω, ἄς μὴ μὲ διαβάξει!». Ἀλλὰ τέτοια σκέψιν δὲν πρέπει νὰ κάμει κι' ὁ συγγραφεὺς ἐκεῖνος, πού τὸ κοντόλι του μεταχειρίζεται μαζί σάν ὄπλον, γιὰ ν' ἀνοίξει μάτια, γιὰ νὰ συγκινήσει καρδιές, γιὰ νὰ ταραξεί λογισμούς, γιὰ νὰ χτυπήσει κακίες, γιὰ νὰ

συντρέξει ἰδέες. "Ὅχι τόσο γιὰ νὰ στήσει τὸ ἄγαλμα τοῦ ὠραίου, ὅσο γιὰ νὰ φέρει τὸ νερὸ τοῦ ἀληθινοῦ. Μάλιστα στὴν ἀνώτατη σφαῖρα τοῦ Λόγου σβῆνει κάθε ξεχώρισμα τεχνιτῶν πού τὸ νερὸ φέρνουν, γιὰτὶ ἓνα εἶναι τὸ χτίσμα. Μιὰ βρῦσιν σ' ἓνα σχῆμα πάγκαλον. Τὸ ἄγαλμα τοῦ ὠραίου, πού τρέχει ἀπὸ τὸ στόμα του τὸ νερὸ τοῦ ἀληθινοῦ. Καὶ τὸ νερὸ νὰ τὸ φέρνουμε ἀπὸ τὴν ὀλοζώντανη μάνα τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς» («Γράμματα», Α', Πρόλογος).

Μὲ ὑπερβολὴ ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἡ δημοτικὴ, ὡς γλώσσα τοῦ λαοῦ, δὲν μπορεῖ ν' ἀποδώσει ὑψηλὰ νοήματα, ἐπειδὴ τάχα τὸ λεξιλόγιόν τῆς δὲν εἶναι πλούσιον. Αὐτὸς ὁ ἰσχυρισμὸς παλαιότερα ἦταν συχνότερος. Τώρα φυσικὰ, δὲν μπορεῖ νὰ λέγεται αὐτὸ μὲ τὴν ἴδιαν εὐκολίαν, γιὰτὶ στὸ μεταξὺ τὰ πράγματα δὲν ἀφήνουν σχετικὸ περιθώριον, ἀφοῦ ἔχουμε πιά τόσα κείμενα σημαντικῶν μελετῶν στὴ δημοτικὴ. Ὁ Παλαμᾶς στὸ παρακάτω ἀπόσπασμα μελέτης του — γραμμένης τὸ 1900 — μιλάει μὲ τὴ γνωστὴ σοβαρότητά του καὶ μὲ τὸ ἔξοχον ἦθος του γιὰ χυδαίωσιν ὄχι γλωσσικὴ ἀλλὰ τῆς «σκέψεως» καὶ τοῦ «ὑφους», πού δὲν τὴ σώζει καμμιά καθαρῆς καὶ καμμιά δημοτικῆς. Τὰ εὐγενῆ νοήματα ζητᾶει ὁ ποιητής. Αὐτὰ προτείνει, γιὰτὶ αὐτὰ προσωπικὰ διαθέτει. Ἀναφέρεται ἄκόμα ὁ Παλαμᾶς στὴν ἐπέκτασιν τῆς χρήσεως τῆς δημοτικῆς σὲ κάθε εἶδος τοῦ λόγου. Διατείνεται ὅτι ἡ νεοελληνικὴ ζωὴ πρέπει νὰ ὀργανωθεῖ ὄχι στὸν ἀρχαῖον κορμὸ ἀλλὰ στὴ νέα πραγματικότητά. Γιὰτὶ ὁτιδήποτε διαφορετικὸ θ' ἀποτελοῦσε ἀνεδαφικὴ ἀναδρομὴ. Γιὰ ὅλα αὐτὰ γράφει: «Στὴ σκέψιν κλειέται τὸ ταπεινὸ καὶ τὸ χυδαῖον, καὶ στὸ ὑψος καὶ στὸν τρόπο πού κανεῖς ἐκφράζει κατιτί. Δὲν ὑπάρχουν ὀνόματα χυδαῖα καὶ ὀνόματα εὐγενικά. "Ἡ, καθαρότερα, ἢ ἴδια λέξις εἶναι, κατὰ τὴν περίστασιν, καὶ κατὰ τὸ πρόσωπον πού τὴ μεταχειρίζεται, καὶ χυδαῖα καὶ εὐγενικά. Στὸ λογιοτατισμὸν τὸ πείσμα θέλουμε νὰ πλατύνουμε τὴ χρῆσιν τῶν δημοτικῶν μας ὀνομάτων σὲ κάθε εἶδος ἐργασίαν διανοητικὴν, στὴν ποίησιν καὶ στὴν πεζογραφίαν. Θέλουμε τὰ παραπεταμένα φτωχὰ, τὰ καταφρονεμένα ὀνόματα

τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας νὰ τὰ πλουτίσουμε μὲ ὅλα, καὶ μὲ τὰ πιδ εὐγενικὰ νοήματα ποὺ εἶναι ἱκανὰ μέσα τους νὰ κρύψουν, θέλουμε τὴν ὕλη ποὺ εἶναι «δυνάμει» ἀξία νὰ πάρει καὶ τὴν τεχνικώτατη μορφή, νὰ δεῖξουμε πὼς τέτοιαν ἀξία ἔχει καὶ «ἐνεργεία». Ὁ Ὅμηρος — μᾶς τὸ ἐξηγεῖ ὠραῖα ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς σὲ ὅσα γράφει («Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων») — ἐπλασε τοὺς ὠραιότερους στίχους του μὲ τὰ πιδ μεταχειρισμένα λόγια, παρμένα ἀπὸ τὸν ἐργατικὸ λαό... Κι' ὕστερα θέλουμε ν' ἀναποδογυρίσουμε τὴν ἀνήκουστη ἀρχὴ ποὺ ἀπάνω στὸν ἀρχαῖο, στὸν ξερὸ κορμὸ ἀγωνίζεται νὰ κεντρώνει νέα στοιχεῖα, ξεραίνοντας κι' ἐκεῖνα καὶ στρεβλώνοντας. Στὸν νέο ἀπάνω, στὸν ζωντανὸ κορμὸ, ἄς κεντρωθοῦν ἐλογίᾳ λογιῆς, παλιά καὶ νέα, ὅλα τὰ εἶδη τοῦ λόγου. Ἐπιτὸ δέντρο θὰ προκόψει, θ' ἀναδώσει, θὰ πάει μεσουρανίς... Γύρω στὸν δημοτικὸ κορμὸ ἄς πλεχτοῦν ὅλα τὰ φύτρα κι' ἄς πρασινίσουν ὅλα τοῦ ἀρχαίου λόγου τὰ παρακλάδια, πάντα μπολιασμένα στὴ ζωὴ ἀπάνω... Ἀέρας θέλουμε νὰ φυσήξει στὴ γλώσσα ποὺ γράφουμε. Ἀέρας καὶ φῶς. Δόξα καὶ τιμὴ στοὺς ἀρχαίους. Τὸ ἀέρισμα τοῦτο μὲ τὴν εὐλογία τῶν προγόνων μας ζητᾶμε νὰ ἐπιτύχουμε («Γράμματα», Α', «Δύο γλωσσές»). Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ ἴδιου μελετήματος, μποροῦμε νὰ προσέξουμε τὴν ἀτελετέτη λατρεία τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τοὺς ἀρχαίους, ὅπως μάλιστα ζωντανεῖ ὁ ἴδιος μὲ τὶς παρακάτω λέξεις του τὸ οὐσιαστικὸ νόημά τους, πάντοτε ὅμως τοποθετημένο στὸ παρόν: «Γίποτε πιδ ἀρχαῖκό, τίποτε ὀμηρικώτερο ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγοῦδια μας. Καὶ τίποτε δημοτικώτερο ἀπὸ τὰ ὀμηρικὰ ποιήματα».

Μὲ τὴν ἀφορμὴ τῶν μεταφράσεων τῶν ἀρχαίων, ὁ Παλαμᾶς ἀτενίζει ἄλλη μιὰ φορὰ πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως. Τὸ ζήτημα τῶν μεταφράσεων αὐτῶν τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν ποιητὴ στὴν ἀξία του τὴν ἐλληνικὴ μαζὶ καὶ τὴν ἀνθρώπινη. Σὲ ἄρθρο του στὸν «Νουμᾶ» τοῦ 1903, στὰ τεύχη 66 καὶ 73, μὲ τὸν τίτλο «Μεταφράζετε τοὺς ἀρχαίους», ὑπογραμμίζει τὴν προσφορὰ τῶν ἀρχαίων, καὶ θέλει γι' αὐτὸ ὅσο τὸ δυνατὸ εὐρύτερη τὴν ἐπικοινωνία τῶν

συγχρόνων του μὲ αὐτοὺς: «Γιὰ νὰ συγκοινωνήσω μὲ τὸν ἀρχαῖο λόγο, καθὼς θὰ εἶναι τοῦτο πῶθος εὐλογος καὶ δικαίωμα καθενὸς πολιτισμένου ἀνθρώπου, θὰ μοῦ φτάνει, ἀπλοῦστατα, μιὰ καλὴ μετάφραση. Οἱ ἀρχαῖοι εἶναι ἀθάνατοι, γιατί δὲν ἀνήκουν μόνο στὴν ἐποχὴ τους. Ἀθάνατοι, γιὰ τὰ νιάτα ποὺ κλειοῦνε μέσα τους. Γιατὶ κάθε χρόνον καὶ τόπου εἶναι. Ὅχι γιὰ τὴν ἐλληνικὴ μονάχα ὠραιότητα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ὁμορφιά ποὺ σκορποβολᾶνε, γιὰ τὰ γνωρίσματα καὶ γιὰ τὰ χαρίσματα τὰ γενικὰ καὶ τὰ συγκρατητὰ ποὺ τοὺς ξεχωρίζουν καὶ ποὺ εἶναι γιὰ νὰ τὰ καταλαβαίνουν ὅλοι καὶ πάντα, σὲ ὅποια μορφή καὶ σὲ ὅποια γλώσσα». Ἐπάρχει πολλὴ κριτικὴ θεώρηση στὶς ἀπόψεις αὐτῆς τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὶς μεταφράσεις τῶν ἀρχαίων. Ἰδίως, πολλὸς σεβασμὸς στὸ βαθύτερο δίδαγμα τους, στὴν αἰώνια καὶ στὴν παγκόσμια ἀποστολὴ τους. Στὸ ἴδιο ἄρθρο ἐξαιρεται ἀδρότατα ἢ ἐπιτηδειότητα τῆς δημοτικῆς γιὰ τὴν μετάφραση καὶ τὸ ζωντάνεμα τῶν ἀρχαίων. Ὁ Παλαμᾶς διαλαλεῖ: «Καὶ μόνο βλέπω πὼς καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν τέχνη τοῦ μεταφραστῆ ἢ δημοτικῆς μας γλώσσα εἶναι χίλιες φορὲς πιδ ἐπιτήδεια ἀπὸ κάθε ἄλλη ξένη γλώσσα, καὶ εἶναι ἀσύγκριτα καμωμένη γιὰ νὰ μᾶς ξαναπαρουσιάξει ξανανιωμένους τοὺς ἀρχαίους μας. Γιατὶ εἶναι ἢ ἴδια ἢ ἀρχαῖα «δυνάμει», ὅσο κι' ἂν σοφὰ τὴν ἄλλαξαν οἱ φυσικοὶ νόμοι. Γιατὶ καθὼς εἶναι ζωντανὴ γλώσσα, πλασμένη ἀπὸ τὴν ἀναλυτικὴ καθαρότητα τῶν νέων γλωσσῶν, κρύβει μαζὶ καὶ τὴ συνθετικὴ χάρη τῆς ἀρχαίας».

Κατὰ τὸν Παλαμᾶ, στὴν κατάλληλη χρῆση τῆς ἢ λέξης — ἢ ἔχει λογία προέλευση ἢ ἀνήκει στὴ δημοτικὴ παράδοση («βιβλιακὴ» ἢ «λαϊκὴ»), καθὼς τὴ λέει) — ἔχει δική της ὑπαρξή, καὶ γίνεται ἐλευστικὴ μὲ τὴ δική της χάρη ἢ ἀποκρουστικὴ μὲ τὴ δική της ὑπαιτιότητα. Ὁ Παλαμᾶς ξέρει μὲ σοφία ν' ἀντλεῖ ὅ,τι πρέπει καὶ ἀπὸ τὴ λογία καὶ ἀπὸ τὴ δημοτικὴ παράδοση τῆς γλώσσας, συγκλίνοντάς τα ὅμως πάντοτε στὴ νεοελληνικὴ κοινὴ: «Ἡ λέξη εἶναι ζωντανὴ ὑπαρξή, εἶναι πρόσωπο. Καὶ στὰ μάτια μας καὶ στ' αὐτιά μας νὰ τὰ χαϊδεῖ καταντᾶ μελωδικὰ ἢ ἀποκρουστικὰ

νὰ τὰ δέρνει, καὶ ἄσχετα μὲ τὴ λαϊκὴ ἢ τὴ βιβλικὴ προέλευσὴ τῆς» («Πεζοὶ Δρόμοι», Α', Προλεγόμενα). Γενικά, ὁ Παλαμᾶς θησαυρίζει τὶς λέξεις ὄχι ὅπως «οἱ θερμμένοι δασκαλικά καὶ οἱ πεζοὶ ἀπὸ τὸ φυσικὸ τους», ὅπως τοὺς χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος ἐκείνους πού τὶς θεωροῦν «σὰν ἀποκρυσταλλωμένες καὶ σὰν ἀκίνητες» («Πεζοὶ Δρόμοι», Α', «Σημειώματα στὸ περιθώριο»), ἀλλὰ μὲ τὴν ἀστραπὴ «τῆς εὐκινήσιας καὶ τῆς ἐκφραστικότητάς τους». Ἡ δημοτικὴ τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἀκριβῶς ἡ γλῶσσα πού ἔχει τὴν πλαστικότητα τῆς συναρμογῆς ὅλης τῆς γλωσσικῆς μας παραδόσεως καὶ σύγχρονο καλὸ, συγχωνεύοντα πολυειδῆ στοιχεῖα, ἀντλώνοντας ἀπὸ τὰ μνημεῖα τῆς γλώσσας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, τὸν ἐκκλησιαστικὸ λόγον, τὴ δημοτικὴ ποίηση. Κι' ἀκόμα μᾶς παρέχει τὸν τύπον τοῦ γραπτοῦ λόγου στὴν πιὸ δυνατὴ ἐντέλειά του.

Ὁ Παλαμᾶς ἐστράφη καὶ στὸ γλωσσικὸ ζήτημα μὲ τὴ θετικὴτητα καὶ τὶς προϋποθέσεις μιᾶς παιδείας ἐθνικῆς, καθολικῆς. Δὲν τὸ εἶδε μὲ τὸν φανατισμὸ τοῦ αἰρετικοῦ καὶ μὲ τὴν ἄκαιρὴ δξίτητα τοῦ προκατεληγμένου. Ἐξῆσε τὸν Δημοτικισμὸ καὶ τὸν ἐκήρυξε ὁ ποιητὴς ὡς μιὰ ἰδεολογία, πού ἔχει σκοπὸ νὰ ἀναπτύξει τὶς δυνάμεις τοῦ ἔθνους μὲ τὴν ὀργανικὴ ἐκείνη συνοχὴ, πού κάνει κτῆμα τῶν περισσώτερων τὸ φῶς τῆς μαθήσεως, τὸν πνευματικὸ πολιτισμὸ, τὶς ἐθνικὲς παραδόσεις, καὶ σύγχρονα σπρώχνει τὸν γραπτὸ λόγον πρὸς τὴ σαφήνεια, προάγοντας ἔτσι τὸν στοχασμὸ. Σ' ἓνα γράμμα του, δημοσιευμένο στὸ περιοδικὸ «Ἰδέα», Μάρτιος 1933, ὁ Παλαμᾶς μιλάει γιὰ τὸν ἐκπαιδευτικὸν δημοτικισμὸ, καὶ μάλιστα γιὰ τὴ θέση πού πρέπει νὰ πάρει στὴν Ἀνώτατη καὶ στὴ Μέση Παιδεία, ἀφοῦ γιὰ τὴ Δημοτικὴ Ἐκπαίδευση θεωρεῖ ἀδιαφιλονίκητη τὴν παρουσία του καὶ ἀποφασιστικὴ τὴ συμβολὴ του στὸ ἔργον τοῦ λαϊκοῦ σχολείου. Σημειώνει: «Βέβαιον πὼς ἡ ἱστορία καὶ ἡ φιλολογία τοῦ Δημοτικισμοῦ θὰ χρειαστεῖ ν' ἀπασχολῆσι τὴ Μέση καὶ τὴν Ἀνώτατη Παιδεία».

Ἐνα γράμμα τοῦ ποιητῆ στὴ Φοιτητικὴ Συντροφιά στίς 28-2-1910 ἀποτελεῖ θερμὸ πατρικὸ ξέσπασμα γιὰ τὸν διαφωτισμὸ

τῆς νιότης, πού ἀποτελεῖ κάθε φορὰ τὴν ἐλπίδα τοῦ ἔθνους. Τονίζει: «Ἡ Συντροφιά σας δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ χαροποιήσῃ ὅλους ἐκείνους πού ἔχουνε καθαρότερη τὴ συνειδησὴ τῆς Ἰδέας πού μᾶς δίνει στὴ γλῶσσα ἀπάνω, καὶ τοῦ τρόπου πού θὰ κρατήσῃ τὴν Ἰδέα τούτη μὲ στερεότερα πόδια καὶ μὲ γοργότερον βῆμα, στὸ δρόμον πού χρειάζεται». Ἐπίσης, στὴ Φοιτητικὴ Συντροφιά ἀπευθύνεται ἀργότερα, μὲ γράμμα του στίς 17-1-1921, σὲ τὸνον αὐθόρμητης συμβουλῆς καὶ ὄριμης νοουθεσίας. Θέλοντας νὰ τοὺς μεταδώσῃ τὴ φλόγα τῆς προσηλώσεως στὴν ἐθνικὴ γλῶσσα. Τοὺς προτρέπει: «Νὰ τὴ σέβεστε τὴ νέα μας Γλῶσσα, νὰ τὴν ἀγαπᾶτε, νὰ τὴ μελετᾶτε καὶ νὰ τὴν καλλιεργεῖτε, γυρισμένοι πρὸς ἐκείνους πού καὶ στὰ περασμένα καὶ στὰ τωρινὰ σᾶς παρουσιάζονται μὲ θετικὰ ἐφόδια καὶ μὲ ἀναγνωρισμένα στοιχεῖα γιὰ νὰ σᾶς εἶναι ὁδηγοί, διδάσκαλοι καὶ σύντροφοι τῆς Ἰδέας».

Ὁ Παλαμᾶς συνδέει ἅμεσα τὴν ἰδέα τῆς γλώσσας μὲ τὴν ἰδέα τῆς ποιήσεως. Ἡ πλαστικὴ ὁμορφία τῆς ποιήσεως καὶ ἡ γλωσσικὴ ἀλήθεια ἔχουν σύνδεσμον ἀναπόσπαστον. Γράφει στὸ ἄρθρον του «Ποιητικὴ τέχνη καὶ Γλῶσσα»: «Δὲν μπορεῖ νὰ προκόψῃ στὸν τόπον μας ποίηση, πού ν' ἀξίζει τ' ὄνομα, χωρὶς ν' ἀποκοιμηθῇ ἀπάνω στὰ θεμέλια κάθε πλαστικῆς ὁμορφιάς, κάθε γλωσσικῆς ἀλήθειας». Καὶ φέρνοντας τὸν λόγον στὴ δική του προσφορά, στὴν ποιητικὴ δημιουργία του καὶ στὰ πεζὰ δημοσιεύματά του, ἐξομολογεῖται: «Κάθε λογῆς ὁμιλίες, δημοσιεύματα καὶ βιβλία μου, πότε μὲ τὴ λογικὴ τοῦ πεζογράφου, πότε μὲ τὴ μουσικὴ τοῦ ποιητῆ, μιὰ ὁμολογία εἶναι τῆς Δημοτικῆς, πέρα ὡς πέρα». («Ὁ Δημοτικισμὸς καὶ ἡ Ἐκπαιδευτικὴ Μεταρρύθμιση»).

Σὲ γράμμα του σὲ ὁμοιδεάτη του στὸ γλωσσικὸ ζήτημα, γραμμὸν στίς 17-11-1903, παρατηρεῖ: «Ἀργήσαμε πολὺ οἱ Ἕλληνες σὲ ζήτημα πού οἱ ἄλλοι λαοὶ τὸ ἔχουν ἀπὸ αἰῶνες λυμένο. Πρέπει νὰ ρθεῖ μιὰ λύση πού ν' ἀστράφει καὶ νὰ βροντάει». Ἄν ζοῦσε σήμερὰ ὁ Παλαμᾶς, θὰ εἶχε τὴν ἀγαλλίαση, ὅτι οἱ ἐκπαιδευτικὲς μεταρρυθμίσεις 1917, 1929, 1964, 1976 — μιὰ

ώραία συνέχεια μεγάλων προσπαθειῶν, ἀληθινοὶ σταθμοὶ γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ παιδεία, ὅπου, ὁ τελευταῖος, τοῦ 1976, ἦταν ὁ ἀποφασιστικότερος, ἀφοῦ μᾶς ἔφερε σὲ μιὰν δλοκλήρωση — ὀδήγησαν τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὴ λύση του, γιὰ τὴν ὁποία μόχθησαν τόσες πνευματικὲς γενιές.

Γιὰ ὅλα τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν Δημοτικισμό ζήματα ὁ Παλαμᾶς ἔχει δώσει τὴν υπεύθυνη ἀπόκρισή του. Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ὀρθογραφίας λ.χ. ἔχει ἐκφράσει ἐπανειλημμένα τὶς ἀπόψεις του. Ἀποβλέποντας πάντοτε στὴ σωστὴ γραφή, εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν ἐκμηδένιση καὶ τὴν ἐξουθένωση κάποιων καθιερωμένων ἀντιλήψεων πού τις θεωρεῖ ἀπαραίτητες. Πιστεύει ὅτι ποτὲ δὲν πρέπει νὰ τείνουμε στὴν περιφρόνηση τῆς ὀρθογραφίας, γιὰ αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀπαράδεκτη ἀκρότητα. "Ἄλλωστε, ἔγιναν καὶ γίνονται τόσες ἀπλοποιήσεις στὴν ὀρθογραφία πού ἀφοροῦν ὅλα τὰ μέρη τοῦ λόγου. "Ὅμως ὅσοι ὀρθογραφικοὶ κανόνες ἔμειναν, ἐκεῖνοι πρέπει ἀπαραίτητα νὰ φυλάγονται. Ὁ Παλαμᾶς στοὺς «Πεζοῦς Δρόμους», Α', «Σημειώματα σὺ περιθώριον» γράφει: «Θυμᾶμαι κάποτε μέσα σ' ἓνα σύλλογο κάποιος πρόσφερε χρήματα γιὰ νὰ βραβεύονται κάποιου σχολείου οἱ μαθητὲς πού ὀρθόγραφαν. Ἦταν τότε στὴ φύρμα τους οἱ γυμναστικοὶ ἀγῶνες. Καὶ κάποιος ἄλλος τότε μέσ' ἀπὸ τὸν σύλλογο σηκώθηκε καὶ τὸ βραβεῖο τὸ εἶπε σχολαστικῶς. Βραβεῖο γιὰ τὴν ὀρθογραφία κι' ὄχι γιὰ τὴ γυμναστική! Γιὰ τὴν προκοπὴ τοῦ καλαμαρά κι' ὄχι γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅμως, ὁ κάποιος ἐκεῖνος πού πρόσφερε τὰ χρήματα γιὰ τὸ βραβεῖο τὸ ὀρθογραφικὸ μιὰ γυμναστικὴ κοίταξε νὰ βραβεύσει. Τὴ γυμναστικὴ τοῦ νοῦ. Δὲν κάνω ἀνορθογραφίες. Δηλαδή τὸν κρατῶ τὸν λογιισμό μου πιδ ζυπνὸ, τὴ μνήμη μου πιδ ζωρηή, τὴν προσοχή μου πιδ μαζεμένη. Ἀκούω πιδ καλά, βλέπω πιδ καθαρά τὴ λέξη. Σὰ νὰ ἔχω τὴν ἀγάπη στὴ λέξη, καὶ τὴ φαντασία σὲ βαθμὸ ἀνώτερο ἀπὸ ἄλλους. Κι' ὅποιος ἔχει σήμερα τοῦ λόγου, μπορεῖ νὰχε ἀῦριο καὶ τοῦ ἔργου τὴ φαντασία καὶ τὴν ἀγάπη περισσότερο ζετυλιμένα. Στούς καινούριους ἀνθρώπους καὶ στοὺς ἀρμονικοὺς λόγια καὶ ἔργα εἶν' ἀδελφια».

Καὶ προσθέτει: «Βραβεύοντας τὸν μαθητὴ πού ὀρθογράφει, βραβεύω τὴν προσοχή του, τὸν νοῦ του. Τὰ χαρίσματα τοῦ σάν τὰ μεταχειρίζεται ἔτσι σήμερα στὰ τετράδια καὶ στὰ θέματά του, αῦριο θὰ τὰ μεταχειριστεῖ ἀλλοῦ σὲ θετικότερα καὶ σὲ πλατύτερα».

Ἡ περίσκεψη τοῦ Παλαμᾶ μπορεῖ νὰ μᾶς εἶναι ὀδηγὸς σὲ πολλὰ προβλήματα γύρω ἀπὸ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση. Μποροῦμε νὰ σημειώσουμε ὅτι τὶς ἀκραῖες λύσεις, πού προτάθηκαν στὶς ἡμέρες του καὶ πού κάποτε ἔφταναν σὲ ὑπερβολές, στὴν ὀρθογραφία καὶ στὸν τονισμό τῶν λέξεων, δὲν τις εἶχε ἐπιδοκιμάσει ποτέ. Σχετικὰ αἴφνης μὲ τὸ ζήτημα τοῦ μονοτονικοῦ, πρέπει νὰ μὴ ξεχνᾶμε ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔχει μεγάλη ἱστορικὴ παράδοση καὶ μακράιωνες συνήθειες στὴν ὀρθογραφία καὶ στὸν τονισμό τῶν λέξεων. Οἱ λέξεις ἔχουν μιὰ φυσιογνωμία στὴν ὀρθογραφία καὶ στὸν τονισμό τους. Βέβαια, ὁ καθένας ἔχει δικαίωμα νὰ ἔχει τὶς δικές του πεποιθήσεις καὶ στὸ θέμα αὐτό. "Ἄλλωστε, ἄς μὴ λησμονοῦμε πῶς οἱ κανόνες τονισμοῦ σήμερα εἶναι πολὺ περιορισμένοι. Ἡ ὀξεία διατηρεῖ — σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες αὐτοὺς — μιὰ παντοκρατορία στὸν τονισμό τῶν λέξεων. Εἶναι χωρὶς ἀμφισβήτηση τὸ γεγονός ὅτι οἱ κανόνες τονισμοῦ πού ἔχουν ἀπομείνει δὲν εἶναι δύσκολοι οὔτε ἀπρόσιτοι στοὺς μαθητὲς τῶν σχολείων. "Ἄς μὴ μᾶς παρασύρουν κάποια φαινομενικὰ πλεονεκτήματα τοῦ μονοτονικοῦ στὸν πρακτικὸ τομέα. Κι' ἄς ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας ὅτι ὅπως κατορθώθηκαν τόσες ἀπλοστεύσεις στὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία, χωρὶς νὰ περιπέσουμε στὴν ἀπαράδεκτη ἰσοπέδωση τῆς φωνητικῆς ὀρθογραφίας, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο μποροῦν νὰ διατηρηθοῦν εὐλογα καὶ κάποιου βασικοὶ καὶ ἀπλοὶ κανόνες τονισμοῦ, χωρὶς νὰ ἀφθεοῦμε στὸν ὀδοστρωτήρα τοῦ μονοτονικοῦ.

"Ἄς ἰδοῦμε πῶς ἀντίκρουσε ὁ Παλαμᾶς τὸ ζήτημα τῆς γλῶσσας στὴν ποίησή του. "Ὅλοι οἱ σχετικοὶ στίχοι τοῦ δείχνουν τὴν πίστη του στὴν ἐθνικὴ γλῶσσα καὶ τὴν πεποιθήσή του γιὰ τὴν ἐπικράτησή της. "Ἐγραψε τοὺς στίχους αὐτοὺς σὲ στιγμὲς

τόσο δύσκολες γιὰ τὸν γλωσσικὸ ἀγώνα, ὅταν σχεδὸν ὅλα γύρω του, στὴν περίπτωσιν αὐτῆ, ἦσαν ἀπαισιόδοξα καὶ δυσόλινα.

Στὶς «Ἐκατὸ Φωνές», 16, στὴν «Ἀσάλευτη Ζωή», τῆ δημοτικῆ τὴν ὀνομάζει γλώσσα τῆς μητέρας του καὶ τῆς ψυχῆς του. Ἀκόμα, τῆ θέλει ἀπρόσβλητη ἀπὸ τὴ φανατισμένη καὶ ἀδυσώπητη πολεμικὴ ποῦ τῆς ἔγινε στὰ χρόνια ἐκεῖνα. Γιὰ τὴν ὑπερίσχυσίν της δὲν ἀμφιβάλλει καθόλου. Δὲν παύει νὰ προσδοκᾷ τὸ μήνυμα τῆς τελικῆς νίκης της:

Τοῦ Λόγου ἐσὺ νεράϊδα, τῆς μητέρας μου
καὶ τῆς ψυχῆς μου γλώσσα, καταφρόνια μύρια
σκάψαν τὴν ὄψιν σου, ἔσκυψαν τὸ μέτωπό σου.
Στυλώσου ὀρθή! Σοῦ τραγουδῶ τὰ νικητήρια!
Ἀπὸ τοὺς κόσμους τοῦ Αὔριο το μήνυμα τῆς νίκης
ἐγὼ σοῦ φέρνω, ὡς ἀστεριῶ, ποῦ ὡς ἐδῶ κάτω
ἢ λάμψη του ὕστερ' ἀπὸ χρόνους θάρθει. Ὡ γλώσσα
τῆς Ρωμοσύνης, ὦ νικήτρα τοῦ θανάτου!

Τὴν ἀκλόνητη βεβαιότητά του γιὰ τὴ δημοτικὴ τῆ βροντοφωνεῖ καὶ στὸ 22 τῶν «Ἐκατὸ Φωνῶν». Βέβαια, ὁ ὁ Παλαμᾶς μιλάει ἐδῶ γιὰ τὴν ἀνόθευτη «γλώσσα τοῦ χωριάτη». Ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἀρνήθηκε τὸ θησαυρισμά της καὶ ἀπὸ τὴ λογία παράδοση, ποῦ πλουτίζει τὴ γλώσσα:

Ὅσο τὸ χέρι τῆς ζωῆς κρατεῖ με πῶ σφιχτὰ
καὶ τῆς ἰδέας πῶ στέρεα καβαλλικεύω τὸ ἄτι,
τόσο πῶ ἀχόρταγα ρουφῶ τ' ἀγέρι τοῦ βουνοῦ,
τόσο πῶ ἀζέταστα μιῶ τῆ γλώσσα τοῦ χωριάτη.

Ὁ Παλαμᾶς ἔγραψε ἐνθουσιαστικούς καὶ φλογεροὺς στίχους γιὰ τὴ γλώσσα, ποῦ ἀκριβῶς θέλουν νὰ μεταδώσουν στοὺς ἀναγνώστες του ἐμψύχωση καὶ δόνηση. Ὁ ἀκράτητος αὐτὸς κραδασμὸς τοῦ ποιητῆ καταφαίνεται, καθὸς ἐκφράζεται στοὺς παλλόμενους αὐτοὺς στίχους στὸ ποίημα «Ἀσκραῖος» τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς». Ὁ ποιητῆς μοιάζει σὰ νὰ θέλει νὰ ἠλεκτρίσει καὶ νὰ γαλβανίσει τὴν ψυχὴ τοῦ ἔθνους, τότε ποῦ ἔγραφε τὸ ποίημα αὐτό. Κι' αὐτὸ ἰσχύει γιὰ πάντα. Τονίζει ὁ ποιητῆς ὅλα τὰ χαρίσματα τῆς ἐθνικῆς γλώσσας, ποῦ ἔχει σχέση με τὴν ἀπροσποίητη φύση καὶ με τὴν ἀγνότητα τῶν πλασμάτων της, κι' ἀκόμα φαίνεται ὅλη ἡ προσπάθειά του γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ λόγου, τοῦ ὑποταγμένου σὲ αὐστηροὺς γραμματικούς καὶ συντακτικούς κανόνες:

Γιατί μ' ἀρέσει ἡ γλώσσα σου, γιατί μ' ἀρέσει ἐμένα,
σὰν κάποια ἀργὰ ἀνεβάσματα σὲ κάποια ὀρθὰ βουνά.
Μέσα της πέλαγα ἀψαχτα. Στὰ δάση τὰ παρθένα

φολιάζουν δια τ' ἀπιαστα καὶ τ' ἀγρια τὰ πουλιά.
Γιατί μ' ἀρέσει ἡ γλώσσα σου. Τὰ λόγια της
εὐφραίνουν
τῶν ἀηδονῶν τὰ ὄνειρα καὶ τῶν περιστερῶν,
καὶ τοὺς ἀλαφροσκιαιτούς μαγεύουν, καὶ πηγαίνουν
μὲ τοὺς Πηγᾶσους τῶν ἡρώων καὶ τῶν τραγουδι-
στῶν.

Τὸ ποίημα «Ἀποκριτικὴ γραφή», στὴν «Πολιτεία καὶ Μοναξιά», ἀποτελεῖται ἀπὸ 12 τετράστιχα. Γράφηκε τὸ 1908. Ὁ Παλαμᾶς ἐκδηλώθηκε σ' αὐτὸ με δικαιολογημένη ἀγανάκτηση καὶ ἔκρηξη ὀργῆς. Εἶναι ἐμφανὲς ἡ σφοδρὴ ἐξάψη, ποῦ πρέπει νὰ τὴν ἐρμηνεύσουμε ὡς προερχόμενη ἀπὸ τὴν ἀσπίλη ποιητικὴ προαίρεσή του καὶ ἀπὸ τὴν ἐπείγουσα ἀπαίτηση τῶν στιγμῶν ἐκείνων ποῦ γράφηκε τὸ ποίημα αὐτό. Πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσει σὲ ἐξήγηση τὸ γεγονός ὅτι ὁ πρῶος καὶ νηφάλιος ποιητῆς ἀναγκάζεται νὰ φτάσει στὴν κορυφὴ τῆς παραφορᾶς. Ὅσο εἶναι βέβαιη ἡ ἐξάψη του γιὰ ὅ,τι θεωρεῖ ἄξιο καταφορᾶς καὶ κατακραυγῆς, τόσο ἡ προσήλωσή του στὴν ἐθνικὴ γλώσσα εἶναι παραδειγματικὴ, ἀποστολική. Παραθέτω τὸ 3ο τετράστιχο:

Ἀπὸ θαμποὺς ντερβίσηδες καὶ στέρφους μαντα-
ρίνους
κι' ἀπὸ τοὺς χαλιοπράσινους ἡ Πολιτεία πατιέται.
Χαρὰ στοὺς χασομέρηδες! Χαρὰ στοὺς ἀρλεκίνους!
Σκλάβος ξανάσκυψε ὁ ρωμιὸς καὶ δασκαλοκρατιέ-
ται.

Ἐγκώμιο τῆς δημοτικῆς κάνει ὁ Παλαμᾶς καὶ στὸ ποίημά του «Μὲ τὴ μητέρα γλώσσα μας», στὴν «Πολιτεία καὶ Μοναξιά». Ἀποτελεῖται τὸ ποίημα ἀπὸ 4 ἐξάστιχα. Παραθέτω τὸ 1ο. Θυμᾶται τὴν προέλευση τῆς δημοτικῆς. Τὸ ὕφος λόγου τὸ θεωρεῖ ἀναπόσπαστο ἀπὸ τὴ γλώσσα. Ὁ ποιητῆς ἔχει πάντα ὕπ' ὄψη του τὴ μεγάλη παράδοση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, τὴν ἀφετηρία της στὰ πανάρχαια χρόνια, στὶς μακρινὲς ρίζες της. Αὐτὴ τὴν ἐλληνικὴ γλώσσα ἐδῶ τὴ συναντάει στὴ νεοελληνικὴ ἐξέλιξή της, στὴ «νέα ζωὴ» της. Ὅταν λέει «δουλεμένη» τὴ γλώσσα ἐννοεῖ τὴν ἀγρυπνὴ φροντίδα γιὰ τὴ συστηματικὴ καλλιέργειά της ἀπ' ὄλους τοὺς παράγοντες, ποῦ συντελοῦν στὴν εὐστοχὴ διαμόρφωσή της, καὶ πρῶτα ἀπὸ τὸν ποιητικὸν λόγον:

Μὲ τὴ μητέρα γλώσσα μας τὴν καταφρονεμένη
ἀπὸ τὸν ἄδαιο ἀνάξιο νοῦ, τὴν ἄξια δουλεμένη
στὸ πείσμα τῶν ἀνήξερων, ἀπὸ τὸν ποιητῆ,
χρῖστε τὰ χρίσματα λογῆς. Ἀνοθεῖ καὶ σβεῖ στὰ
χείλη

τὸ αὐτὸ λουλούδι. Δέσε το μὲ νέα ζωή, κοντόλι, στὴν πέτρα τῆ θαυματουργῆ τοῦ λόγου, στὸ χαρτί.

Ἀκόμα καὶ στὸ ἐπικὸ πέλαγος τῆς «Φλογέρας τοῦ Βασιλιά», στὸν Λόγο Γ', βρίσκεται τρόπος ὁ ποιητῆς νὰ ἀνατρέξει καὶ πάλι στὴ δημιουργικὴ πνοὴ τῆς δημοτικῆς, ποὺ τὴν αἰσθάνεται ὡς γλωσσικὴ βάση τοῦ ἔθνους. Ἐπιλέγει κι' ἐδῶ τὰ ποιητικὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσας, ἀποβάλλοντας καθετὶ ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀντιποιητικὸ. Ἐχει πάντα μπροστὰ τοῦ τὴν προφορικῆ καὶ τῆ γραπτῆ δημοτικῆ, ποὺ τὴν ὀρίζει ἡ ἴδια ἢ ζωὴ τοῦ ἔθνους καὶ ἡ ιστορικὴ συνείδηση. Ὁ Νέος Ἑλληνισμὸς συνέχει τὴν ψυχὴ τοῦ Παλαμᾶ. Ἡ γλωσσικὴ παράδοση εἶναι σ' αὐτὸν πάντοτε παρούσα καὶ χωρὶς τὴν παραμικρότερη ὑπόνοια στενοῦ σχολαστικισμοῦ καὶ ἄγονης μιμησεως:

Ἐμένα ροδοκόκκινα τὰ λόγια μου σαλεύουν
σὰν τοῦ ματιοῦ τὸ παίξιμο, καὶ σὰν τὴν ὄψη ἀλλά-
ζουν,

γιατὶ στὴ γλώσσα τῶν ἀπλῶν, κάθε ποὺ τὴν ἀφήσουν
ὄλο νὰ δώσει τ' ἄνθος τῆς, τὸ Πνεῦμα τ' ἄγιο πνέει
ποὺ χέρια πάει καὶ λογισμοὺς πρὸς τὰ μεγάλα τὰ
ἔργα.

Στὸ ποίημα «Τὰ σχολεῖα χτίστε», στὴν «Πολιτεία καὶ Μοναξιά», στὴν 6η στροφῆ, ἐκφράζεται ὁ πόθος νὰ εἶναι πρόσφορα καὶ ἐπωφελεῖ τὰ διδασκτικὰ βιβλία τῶν σχολεῖων, τόσο ποὺ νὰ ἔχουν τὴ χάρη καὶ τὴν ἀυθορμησία τῶν ἀνυπόκριτων τραγουδιῶν. Εἶναι γνωστὸ τὸ πληκτικὸ περιεχόμενον καὶ τὸ καθυστερημένο γλωσσικὸ ὕφος τῶν παλαιῶν Ἀναγνωστικῶν στὰ δημοτικὰ σχολεῖα πρὶν ἀπὸ τὸ 1917. Ἀπατεῖ ὁ Παλαμᾶς νὰ συμβιβάζεται ἡ μάθηση μὲ τὴ φιλοκαλία τῆς ποιήσεως, ὥστε ἀργότερα, ὅσο μεγαλώνουν τὰ παιδιά, ἢ Ὁμορφιά καὶ ἢ Ἐπιστήμη νὰ προχωροῦν ἀδελφωμένες. Αὐτὸ τὸ συνταίριασμα ἀποτελεῖ «ἀρχὴ σοφίας» γιὰ τὰ ὄριμα χρόνια τοῦ ἀνθρώπου. Ἀποβλέπει ὁ ποιητῆς στὴ σύζευξη τῆς Λογοτεχνίας καὶ τῆς Ἐπιστήμης:

Τοῦ τραγουδιοῦ τῆ γλώσσα ἀντιπαλόντας,
καὶ τὰ βιβλία σὰν τὰ τραγοῦδια νὰ εἶναι!
Στὴ γῆ τῆς ὁμορφιάς, ἀρματωμένη
τὴν Ἐπιστήμη, ἢ Ὁμορφιά, χαρὰ τῆς!
Ἀρχὴ σοφίας!

Στὰ «Δεκατετράστιχα», 68, ἔχοντας ὑπ' ὄψην τοῦ τὴν πολυγωνία καὶ τὴν πανσοφία, ποὺ προϋποθέτει ἢ ἀληθινὴ ποίηση, νομίζει πρῶτιστὰ ὡς καθήκον τοῦ ποιητῆ νὰ σμίγουν στὸ ποίημά του στὸν ἴδιον σκοπὸ

«ἢ γλώσσα, ὁ νοῦς καὶ ὁ στίχος», ποὺ ἀχώριστα καὶ ἰσότημα ἀποτελοῦν «τ' ἄγια τρία», καὶ μάλιστα πρῶτῃ ἢ γλώσσα:

γλώσσα καὶ νοῦ καὶ στίχο, τ' ἄγια τρία
στὸ τραγοῦδι σου ἀχώριστα ταυριάζεις.

Στὶς «Νύχτες τοῦ Φήμιου», 158, ἀπὸ τῆ γλωσσικῆ σκοπιᾶ συνταιριάζονται ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Βικέντιος Κορνάρος. Ὁ ἀσύγκριτος ποιητῆς τῆς «Ἰλιάδας», μὲ τὸν ὁποῖο ἀρχίζει ὁ πανάρχαιος ἑλληνικὸς λόγος, καὶ ὁ ποιητῆς τοῦ «Ἐρωτόκριτου» στὸ κρητικὸ ἰδίωμα. Ὁ 8ος π.Χ. αἰώνας καὶ ὁ 17ος μ.Χ. Ἡ ἑλληνικὴ συνέχεια στὴν ἐθνικὴ παράδοση καὶ στὴ γλώσσα:

Καὶ σὰς ρουφοῦσα ἀδιάλεχτα καὶ μ' εἶχατε πλανέψει.
Μὰ ἦρθαν, μὲ τάισαν κι' ἔγνων ψομί, κρασί στῆ
σκέψη
καὶ τοῦ Κορνάρου καὶ τοῦ Ὀμήρου οἱ στίχοι πάντα
νέοι.

Τὰ ποιητικὰ ἀποσπάσματα, ποὺ παραθέσαμε, — εἶναι καὶ ἄλλα ἀνάλογα — φανεροῦν τὸ καθολικὸ ὅσο καὶ τὸ ἀνακαινιστικὸ πνεῦμα τοῦ Παλαμᾶ. Δείχνουν πόση ἐπίγνωση εἶχε τοῦ γλωσσικοῦ προβλήματος, θεμελιωμένη σὲ ὀρθὲς βάσεις καὶ στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη.

Ἐπάρχουν κι' ἄλλα, διαφωτιστικότερα ἐπίσης, κείμενα τοῦ Παλαμᾶ, καὶ στὰ μελετήματά του καὶ στὴν ποίησή του, στὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαμε νὰ σταθοῦμε, γιὰ ν' ἀποκομίσουμε κι' ἄλλες πρωτότυπες σκέψεις τοῦ γύρω ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ. Κείμενα τῆς ἴδιας κατηγορηματικότητας καὶ τῆς ἴδιας παρρησίας, ποὺ προσδιορίζουν μάλιστα κι' ἄλλες πλευρὰς τοῦ ἴδιου ζητήματος. Θ' ἀρκεστοῦμε ἡμῶς σὲ ὅσα παραθέσαμε, ποὺ ἀποτελοῦν ὑποκειμενικὲς ἐξομολογήσεις τοῦ Παλαμᾶ. Καμμιά ἀντίφαση δὲν διαπιστώσαμε πουθενά. Κι' αὐτὸ προσδίνει ἔκτακτη σημασία στὶς ἀπόψεις τοῦ αὐτοῦ.

Μᾶς χρειάστηκε καὶ μᾶς χρειάζεται ἡ πίστη καὶ ἡ αἰσιοδοξία τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὸ γλωσσικὸ. Αὐτὴ ἢ πίστη καὶ ἢ αἰσιοδοξία εἶναι γνωστὸ ὅτι δὲν τὸν ἐγκατέλειψαν ποτὲ τὸν ποιητῆ. Τονίζει ὁ Παλαμᾶς — πρὶν ἀπὸ τόσα χρόνια — τὸ 1903: «Βλέπω μέσα σ' ἓνα θαμποφέζιμο, ποὺ μᾶς μὴνάνει τὸ ξημέρωμα, βλέπω μέσα στὸν χειμῶνα ὀλανθισμένες τίς μυγαλιὰς τῆς γλωσσικῆς Ἰδέας» («Γράμματα», Α').

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΕΥΑΝΗΣ

ΝΣΤ' — 22

Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ (Η ΔΙΨΑ ΤΟΥ ΓΙΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑ)

Ἡ δημοσίευση τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ σὲ δεκάξη τόμους, ἀνοιξε ἀναμφισβήτητα καινούργιους δρόμους γιὰ τὴ μελέτη καὶ τὴν ἀνίχνευση σὲ βάθος τοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου ποιητῆ. Βέβαια, ἡ ἕως τώρα κριτικὴ τοῦ παλαμικοῦ ἔργου ἔχει προσφέρει πολλὰ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, πρόκειται ὅμως σίγουρα καὶ στὸ μέλλον νὰ προσφέρει ἀκόμη περισσότερα, μετὰ τὴ δημοσίευσή τῶν «Ἀπάντων» του. Ἡ συγκέντρωση ἐνὸς ἀπέραντου ποιητικοῦ ἔργου, ὅπως τοῦ Παλαμᾶ, ἡ συγκέντρωση ἀκόμα τῆς ἀλληλογραφίας του καὶ ἡ δημοσίευση ἐπίσης πολλῶν ἀνέκδοτων ποιημάτων του καὶ ἀθησαύριστων κριτικῶν κειμένων του, καθὼς ἐπίσης καὶ πολλῶν χρονολογημάτων του, φωτίζουν καιρῶς καὶ ἀποφασιστικὰ ἓνα ὡκεάνειο ποιητικὸ ἔργο, συνθεμένο στὸ μάκρος μιᾶς δόκιμης ζωῆς, μετὰ πολλὰ καὶ ποικίλες φιλοσοφικὰ καὶ γνωσιολογικὰ ἀπηχήσεις, μετὰ ξεχωριστὰς μορφολογικὰς διαφοροποιήσεις καὶ μετὰ ἐναγωνίους κοσμοθεωριακὰς ἀναζητήσεις.

Γιὰ τὸ ἔργο, λοιπόν, αὐτὸ ἡ κριτικὴ δὲν εἶπε ἀκόμη τὴν τελευταία τῆς λέξης καὶ τοῦτο γιὰτὴν ἡ συγκέντρωση ὀλόκληρου αὐτοῦ τοῦ ἔργου (ποῦ ἄλλωστε συνεχίζεται) καὶ ἡ κατάταξή του, ἀκόμα καὶ ἡ συσχέτιση πολλῶν ποιημάτων, κριτικῶν μελετημάτων, δοκιμῶν, χρονολογημάτων καὶ ἐπιστολῶν του, εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ μᾶς κάνει νὰ δοῦμε μὴ ἓνα καινούργιο μάτι πολὺς ἀξιοσπουδάστες πλευρὰς του καὶ θὰ μᾶς κάνει νὰ ἐκτιμήσουμε σωστότερα καὶ νὰ σημασιολογήσουμε, ὅπως πρέπει, τὶς πνευματικὰς ἀναζητήσεις τοῦ ποιητῆ, τοὺς δραματισμούς του, τὶς ἀγωνίες του, τὰ πολυποίκιλα ἐνδιαφέροντά του, τὰ καταβρο-

χθιστικὰ διαβάσματά του, αὐτὲς τὶς καθημερινὰς πνευματικὰς περιπλανήσεις του, σὲ μιὰν ἐναγωνία προσπάθεια νὰ συλλάβει τὸ μυστικὸ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς.

Τὰ θέματα ποῦ θίγει ὁ ποιητῆς, ἰδίως στὰ διάφορα κριτικὰ του δοκίμια καὶ μελετήματα, φανερώουν τὸ εὖρος τῶν ἐνδιαφερόντων του, τὴ διψα του γιὰ πνευματικὴ καὶ κοσμοθεωριακὴ συγκρότηση καὶ τὴν ἀγρυπνὴ συνείδησή του.

Μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀνίχνευσης αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν προβλημάτων ποῦ ἀπασχολοῦσαν τὸν ποιητῆ ἐντάσσεται καὶ ἡ σπουδὴ γύρω ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὰ καὶ εὐρύτερα φιλοσοφικὰ ἀναζητήσεις του.

* * *

Ἐνας Ἄγγλος ἐξερευνητῆς, ὁ Savage Landor, μετὰ ἀπὸ ἓνα ταξίδι του στὴν ἀνατολικὴ Ἀσία καὶ εἰδικότερα στὰ νησιά τῆς Ἰαπωνίας, ἐξέδωκε τὸ 1894 ἓνα βιβλίο πλούσια εἰκονογραφημένο μετὰ τὸν παράδοξο τίτλο «Alone with the hairy Aïnu» («Μόνος μετὰ τὸ μαλλιαρὸ Ἀϊνός»), ποῦ προκάλεσε τότε, ὅπως φαίνεται, τὸ ἀμέριστο ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιστημονικῶν κύκλων τῆς Εὐρώπης. Ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας τοῦ Ἄγγλου περιηγητῆ καὶ ἐρευνητῆ, ὑπῆρξε ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος ποῦ συνάντησε σ' ἓνα ἀπὸ τὰ Ἰαπωνικὰ νησιά, τὸ Γιεζό, ἓνα εἶδος πιθηκανθρώπου, ποῦ παρουσιαζόταν ὅτι ἦταν κατώτερος καὶ ἀπ' αὐτοὺς ἀκόμα τοὺς ἄγριους τῆς Αὐστραλίας, κατὰ ἀνάμεσα σ' ἓνα ἄλογο καὶ ἓνα λογικὸ ὄν, ποῦ ὅμως πλησίαζε πολὺ περισσότερο πρὸς ἓνα ἄλογο καὶ διακρινόταν ἀποφασιστικὰ ἀπὸ ἓνα λογικὸ ὄν. Οἱ φυσικοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι ποῦ τοὺς ἐπισκέ-

φτηκε, παρέμεινε μαζί τους καὶ τοὺς περιέγραψε κατόπιν σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο του ὁ Λάντορ, ὀνομάζονται Ἀϊνός. Εἶναι πολὺ τριχωτοὶ (ἀπὸ δῶ προέρχεται καὶ ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου), καὶ μυρίζουν ὄλοι τους μιὰ βαριά μυρωδιά, ὅπως τοῦ ψαριοῦ. Ἀκόμα ζοῦν καὶ πεθαίνουν χωρὶς ποτὲ νὰ κουρευτοῦν, νὰ χτενιστοῦν ἢ νὰ πλυθοῦν. Ἔτσι ἡ ζωὴ τους εἶναι πρωτόγονη καὶ ζωώδης. Ζοῦν μὲ τὸ ψάρεμα καὶ τὸ κυνήγι, κατοικοῦν μέσα σὲ καλαμένιες καλύβες, μὲ ἐντελῶς πρωτόγονα ἐπιπλα καὶ σκεύη, ἐνῶ ἐξᾴλλου εἶναι ἐντελῶς νωθοὶ καὶ μελαγχολικοί, χωρὶς νὰ ἔχουν περιέργειες ἢ ἄλλα στοιχειώδη ἐνδιαφέροντα. Ἀκόμα οἱ Ἀϊνός δὲν ἔχουν καθόλου ἀναμνήσεις, πόθους ἢ ἔστω ἀπλῆς ἐπιθυμίες καὶ δὲ νιώθουν καθόλου ἀγάπη καὶ στοργή γιὰ τὸ διπλανό τους.

Ὁ Ἄγγλος ἐξερευνητὴς ἀναφέρει ἐπίσης χαρακτηριστικὰ ὅτι ὅταν οἱ Γιαπωνέζοι προσπάθησαν νὰ πλύνουν τοὺς Ἀϊνός, νὰ τοὺς ντύσουν καὶ νὰ τοὺς μάθουν γράμματα, δηλαδὴ νὰ τοὺς ἐκπολιτίσουν, παραιτήθηκαν ἀπ' αὐτὴ τὴν προσπάθειά τους καὶ τοὺς ξανάστειλαν πίσω στὸν τόπο τους, γιατί οἱ Ἀϊνός πέθαιναν ἀπὸ νοσταλγία. Ὁ Λάντορ, γράφει ἐπίσης, ὅτι οἱ φυσικοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι δὲν εἶχαν καθόλου συναίσθηση τοῦ χρόνου, δὲν ἤξεραν τίποτα ἀπὸ τὴν ἡλικία τους, δὲν εἶχαν ἀκόμα ἰδέες, αἰσθήματα, θρύλους ἢ δεισιδαιμονίες.

Ὡς πρὸς τὸν κοινωνικὸ τους βίον, παρατηρεῖ καὶ πάλι ὁ Λάντορ, δὲν ὑπῆρχε οὔτε ἔχνος οἰκογενειακῆς συγκρότησης. Ἡ πολυγαμία γι' αὐτοὺς ἦταν καθεστῶς, νόμους δὲν εἶχαν καθόλου καὶ ὁ καθένας ἔκανε ὅ,τι ἤθελε. Τοὺς μάστιζαν ἕνα σωρὸ ἀρρώστειες, γι' αὐτὸ καὶ ἡ θνησιμότητά σ' αὐτοὺς τοὺς, ἄς τοὺς ποῦμε, πιθηκανθρώπους, ἦταν πολὺ μεγάλη.

Οἱ τελευταῖες παρατηρήσεις τοῦ Λάντορ ἀναφέρονταν γύρω ἀπὸ τὸν ψυχικὸ κόσμον τῶν Ἀϊνός. Οἱ ἀρετὲς ποὺ ἀπάντησε συχνότερα, ἦταν τὸ θάρρος, ἡ ὑπομονὴ στὶς δοκιμασίες, στοὺς κόπους καὶ στὶς στερήσεις, γιὰ νὰ καταλήξει στὴν τελευταία του παρατήρηση ὅτι οἱ Ἀϊνός δὲν εἶχαν ἀκόμα καμιὰ θρησκεία, δὲν εἶχαν ἔστω καὶ μιὰ ὑποτυπώδη λατρεία, οὔτε ποὺ γνώριζαν

τὴν προσευχὴ κι ἀκόμα οὔτε ποὺ εἶχαν καμιὰ, ἔστω καὶ πρωτόγονη, πίστη γιὰ μεταθανάτια ζωή.

* * *

Ὁ ἀπὸ αὐτὰ ἀποτελοῦν παρατηρήσεις καὶ διαπιστώσεις τοῦ Ἄγγλου ἐξερευνητῆ ποὺ προαναφέραμε καὶ τίς πήραμε συνοψιστικὰ ἀπὸ μιὰ ἐπιφυλλίδα, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ φύλλο τῆς 1ης Νοεμβρίου τοῦ 1894 τῆς ἡμερησίας «Ἐφημερίδος» τοῦ Δημητρίου Κορομηλά ποὺ ἐκδιδόταν στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὸ 1873, ἐπὶ τριάντα περίπου χρόνια συνέχεια, μὲ ἀρχισυντάκτη τὸν Ἰω. Καμπούρογλου. Ἄς σημειωθεῖ ἀκόμα μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ὅτι συνεργάτες τῆς «Ἐφημερίδος», ποὺ ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ σοβαρότερα ἡμερησία φύλλα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης στὴν Ἀθήνα, χρημάτισαν κατὰ καιροὺς οἱ Μπ. Ἄνινο, Δημ. Κακλαμάνος, Ἀλεξ. Παπαδιαμάντης, Κωστῆς Παλαμᾶς, Θεόδ. Βελλιανίτης, Ἰωάννης Κονδυλάκης, Θεμ. Σοφούλης, Σπ. Παγανέλης, Γ. Φιλάρετος καὶ ἄλλοι.

Ἡ ἐπιφυλλίδα αὐτὴ ἦταν ἀνυπόγραφη, εἶχε γραφεῖ ὅμως ἀπὸ τὸν ποιητὴ καὶ κριτικὸ Κωστῆ Παλαμᾶ, ὅπως ὁμολογεῖται ἀπὸ τὸν ἴδιο στὴν ἐπόμενη ἐπιφυλλίδα τῆς «Ἐφημερίδος», γι' αὐτὸ καὶ περιλαμβάνεται στὰ «Ἀπαντά» του. (τόμος 15ος, σελ. 299).

Ὁ Ἄγγλος ἐξερευνητὴς ποὺ προαναφέραμε, γιὰ νὰ ἐπανέλθουμε σ' αὐτόν, μὲ τὸ βιβλίο ποὺ παρουσίασε μετὰ τὸ ταξίδι του στὴ νῆσο Γιεζὸ τῆς Ἰαπωνίας, προσπάθησε ν' ἀποδείξει, ὡς μαθητῆς καὶ θαυμαστῆς τοῦ Δαρβίνου, τὰ σημεῖα ὁμοιότητος ποὺ ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπον καὶ στὸν πίθηκον καὶ τὰ ἄλλα ζῶα, τόσοσιν ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴ τοῦ σκελετοῦ, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν στάση καὶ τίς ἄλλες κινήσεις τοῦ σώματος. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι βρισκόμαστε στὸ 1894, δηλαδὴ λίγα χρόνια μετὰ τὸ θάνατον τοῦ Δαρβίνου, τοῦ φημισμένου αὐτοῦ Ἄγγλου φυσιοδίφου τοῦ 19ου αἰῶνα, ποὺ εἶχε διατυπώσει τὴν τόσο γνωστὴ σὲ ὅλους «θεωρίαν τῆς ἐξέλιξης», ἡ ὁποία, τότε, εἶχε πολὺ μεγάλη πέραση καὶ ἀπήχηση στοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους, ἰδιαίτερα ὅμως εἶχε ἐπικροτηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες

ἐκείνους καὶ τοὺς φιλοσόφους, ὅπως ὁ Σπένσερ, ὁ Χάξλεϋ, ὁ Μπύχνερ, ὁ Χαϊκελ, ὁ Φόγκτ καὶ ἄλλοι, πού χαρακτηρίζονταν γιὰ τὸν ἐντελῶς ὑλιστικὸ προσανατολισμὸ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς τους σκέψης. Ἀπὸ τότε ὅλοι οἱ φυσιοδίφες καὶ ἐρευνητές, πού ξεκινούσαν ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς ἐξέλιξης καὶ τὴν εἶχαν μὲ ἐνθουσιασμὸ ἀποδεχτεῖ, προσπαθοῦσαν καὶ νὰ τὴν ἐπαληθεύσουν, ἀνακαλύπτοντας ὄχι ἀπλῶς τὸν πρωτόγονο ἀνθρώπο, ἀλλὰ τὸν πρωτογενή, ὅπως ἀκριβῶς εἶχε προκύψει ἐξελικτικὰ ἀπὸ τὸ ζῶο, πού στάθηκε ὁ ἀπώτερος, κατὰ τὴ θεωρία τοῦ Δαρβίνου, πρόγονός του.

Ὁ Κωστής Παλαμᾶς, τότε πού δημοσίευσε τὴν ἐπιφυλλίδα του στὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορομηλά, δὲν ἦταν μόνον ὁ ποιητῆς πού εἶχε ἤδη παρουσιάσει τὶς τρεῖς πρώτες ποιητικὲς του συλλογές («Τὰ Τραγῶδια τῆς Πατρίδος μου», τὸν «Ἔμνο τῆς Ἀθῆνᾶς» καὶ «Τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου») οἱ ὁποῖες τὸν εἶχαν ἐπιβάλει ὡς ἀνάστημα πρώτου μεγέθους στὸ ποιητικὸ στερέωμα τοῦ τόπου μας, ἀλλὰ ἦταν καὶ ὁ κριτικὸς μὲ τὴν ὀξύτατη κριτικὴν ὄσφρηση καὶ τὴν ἔντονη διαίσθηση, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ ἀνήσυχος διανοητής, πού εἶχε πάντα ὑψωμένες τὶς πνευματικὲς του κεραῖες καὶ ἔψαχνε διαρκῶς, προσπαθώντας νὰ συλλάβει καὶ ν' ἀνιχνεύσει καὶ νὰ ραβδосκοπήσει, αὐτὸς ὁ ἀταξίδευτος καὶ ὁ ἀσάλευτος, μέσ' ἀπ' τοὺς τοίχους τοῦ κελλιοῦ του τὰ πνευματικὰ (φιλοσοφικά, ἐπιστημονικά, λογοτεχνικά) καὶ τὰ κοινωνικά καὶ πολιτικὰ ρεύματα τῆς Εὐρώπης τοῦ καιροῦ του.

Μὲς στὰ ἐπιστημονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ρεύματα τοῦ καιροῦ τοῦ Παλαμᾶ, τοποθετεῖται καὶ τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ Λάντορ πού ὁ ποιητῆς ἔκρινε σκόπιμο (χωρὶς ν' ἀποκλείεται φυσικὰ νὰ τοῦ τὸ ὑπέδειξε καὶ ἡ σύνταξη τῆς ἐφημερίδας πού συνεργαζόταν), νὰ τὸ παρουσιάσει στὸ ἀναγνωστικὸ του κοινό. Ἡ εὐρυμάθεια καὶ τὰ πλατιά ἐνδιαφέροντα, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἄσβηστη πνευματικὴ δίψα του, συνδυαζόμενα ὄλ' αὐτὰ μὲ μιὰν ἀκατασίγαστη πνευματικὴ καὶ μεταφυσικὴ ἀγωνία, στὴν προσπάθειά του, νὰ συλλάβει μὲ τὶς ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις καὶ διαπιστώσεις, τὸ αἰώνιο μυστικὸ, προσεγγί-

ζοντας ὅσο τοῦτο τοῦ ἦταν δυνατό τὴν ἀλήθεια, τὸν ἔκαναν νὰ βρίσκεται σὲ ἀσταμάτητη ἐπαφή μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ, τὸ φιλοσοφικὸ καὶ τὸ λογοτεχνικὸ βιβλίον, ἀκόμα μὲ ξένες ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ, πού τὰ παρακολουθοῦσε μὲ ἀδιάπτωτο ἐνδιαφέρον. Διάβαζε ὅπλαστα καὶ ἐνημερωνόταν ἀδιάκοπα, πάνω στὰ πνευματικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του, χάρις καὶ στὴ γαλλικὴ γλώσσα πού τὴ γνώριζε ἄριστα.

Ἀλλὰ τὸ βιβλίον τοῦ Λάντορ πού ἀναφέραμε στὴν ἀρχὴ δὲν τὸ γνώρισε τὸν πρωτότυπο, ἀλλὰ πληροφορήθηκε καὶ διάβασε γι' αὐτὸ σὲ μιὰ σχετικὴ ἐπιφυλλίδα στὴν τότε φημισμένη ἐφημερίδα τοῦ Παρισίου «Journal des Débats» τῆς 30/10/1894, ὅπου τὸ βιβλίον αὐτὸ «ἐλευθέρως καὶ συνοπτικῶς μετεφράσθη», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος. Διάβασε τὴν ἐπιφυλλίδα αὐτὴ ὁ ποιητῆς στὴ γαλλικὴν ἐφημερίδα, τοῦ κέντρισε τὸ ἐνδιαφέρον καὶ θέλησε νὰ τὴν παρουσιάσει στὸν «Ἑλληνα ἀναγνώστη».

Εἶπαμε ὅτι δὲν ἀποκλείεται τὴν παρουσίαση αὐτὴ νὰ τοῦ τὴν ὑπέδειξε ἡ σύνταξη τῆς ἐφημερίδας πού συνεργαζόταν, ἀφοῦ ἔχουμε τὸ προηγούμενο καὶ τοῦ Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη, πού συνεργαζόταν καὶ αὐτὸς στὴν ἴδια καθημερινὴ ἐφημερίδα τῆς Ἀθῆνας καὶ ὁ ὁποῖος, παρ' ὅλο πού ἦταν βαθύτατα ἀντιδαρβινιστής καὶ μεταφυσικὸς ἢ καλύτερα πιστὸς καὶ συνειδητὸς χριστιανὸς καὶ στὴ σκέψη του καὶ στὰ βιώματά του, μολοτοῦτο ἀναγκαζόταν πολλὰς φορές, γιὰ λόγους καθαρὰ βιοποριστικoὺς νὰ μεταφράζει («καθ' ὑπόδειξιν») ἄρθρα καὶ ἐπιφυλλίδες ἀπὸ ξένα περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες, μὲ καθαρὰ ὑλιστικὸ περιεχόμενο, ἀντίθετο διαμετρικὰ πρὸς τὶς ἐνδόμυχες καὶ ἀπαρασάλευτες πεποιθήσεις του.

Ἔτσι ὁ Κωστής Παλαμᾶς μέσ' ἀπ' τοὺς τέσσερις τοίχους τοῦ «κελλιοῦ» του, ὅπως μᾶς τῶχει ὑμολογήσει τὸςες φορές ὁ ἴδιος («Τριάντα χρόνια ἐδῶ μέσα στὸ κελλὶ τὸ στενὸ / ἔμπασα ὅλη τὴν πλάση, πέλαο, γῆς, οὐρανὸ» τραγουδᾷ ὁ ποιητῆς στὰ «Παράκαιρα» μὲ τὸ ποιημὰ του «Τὸ Κελλὶ»), ἐρχόταν σὲ ἄμεση ἐπαφή μὲ τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος, ἔξω ἀπ' τὰ σύνορα τῆς πατρίδας του. Πίστευε βαθιὰ στὴν ἀξία καὶ στὴν ἀνάγκη τούτης τῆς ἐπικοινωνίας, ἀλλὰ

καὶ στὴ σημασία τῆς ἐνημέρωσης τῶν ἀναγνωστῶν του. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἡ προσπάθεια τοῦ Παλαμᾶ ἦταν εὐρύτερα παιδευτικὴ καὶ υπαγορευόταν ἀπὸ τὸ πνευματικὸ του χρέος, ὅπως ἐκεῖνος τὸ ἀντιλαμβάνονταν, νὰ φέροι σ' ἐπαφὴ τὸν ἀναγνώστη του, τὸν "Ἕλληνα σκεπτόμενον ἄνθρωπο, ποῦ ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ φιλοσοφικὴ του καλλιέργεια, μὲ τὴ σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ διανόηση.

Στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐπιστημονικὴ σκέψη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως εἶναι γνωστὸ, κυριαρχοῦσε ὁ θετικισμὸς καὶ ὁ ὕλισμὸς, ἐκφανση τοῦ ὁποίου ἦταν ἡ δαρβινικὴ «ἐξελικτικὴ θεωρία». Ἀκόμα τότε δὲν εἶχαν διατυπώσει τις θεωρίες τους καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ τους συμπεράσματα, κάποιοι ἄλλοι μεγάλοι ἐπιστήμονες καὶ φιλόσοφοι, ποῦ μὲ τις ἐρευνές τους καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ τους σκέψη, ἀνέτρεψαν, ὁ καθένας ἀπὸ τὴ σκοπιὰ του, τὰ βάρη τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τοῦ θετικισμοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα. Τὴν ἐποχὴ τοῦτη ποῦ μιλοῦμε, δὲν εἶχε ἀκόμα ὑπάρξει στὴν ἐπιστημονικὴ Εὐρώπη ὡς πνευματικὴ παρουσία, οὔτε ὁ Μάξ Πλάνκ, μὲ τὴ θεωρία τῶν χβάντα, οὔτε ὁ Ἄϊνστάϊν μὲ τὴ θεωρία τῆς σχετικότητας, οὔτε ὁ Τζέημς Τζήνς μὲ τὸ «Μυστηριώδεις Σύμπαν», οὔτε ὁ Μπερζὸν μὲ τὴ θεωρία τῆς ἐνόρασης (intuition) καὶ τῆς δημιουργικῆς ἐξέλιξης, οὔτε ὁ Ἀλέξης Καρρέλ, εἶχε μιλήσει ἀκόμη γιὰ τὸν «ἄνθρωπο, αὐτὸν τὸν ἄγνωστο» (σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ θεωρητικὴ ἀποψη τοῦ Λαμετρί γιὰ τὸν «ἄνθρωπο-μηχανή»), οὔτε ὁ Ταιγιάρ ντὲ Σαρντέν — γιὰ ν' ἀναφέρω μονάχα ὀρισμένα χτυπητὰ παραδείγματα ἐπιστημόνων — εἶχε δεῖ ἀκόμα, τότε, μ' ἓνα ἐντελῶς καινούργιο πρίσμα, τὴ θεωρία τῆς ἐξέλιξης, ἐπεξεργαζόμενος τὰ συμπεράσματα καὶ τὰ δεδομένα τῆς πρὸ σύγχρονης ἐπιστημονικῆς ἐρευνας. Ἀλλὰ ἡ δικαιοσύνη ἐπιβάλλει, στὸ σημεῖο αὐτό, νὰ θυμηθοῦμε καὶ ἓνα δικό μας βιβλίον ἀναίρεσης τῶν θεωριῶν τοῦ ὕλισμοῦ. Εἶναι «Τὸ Μεγάλον Πρόβλημα» τοῦ Ἐλισαίου Γιανίδη, ποῦ φέτος, μάλιστα, συμπληρώνονται σαράντα χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του, καὶ ἔπρεπε τουλάχιστο γι' αὐτὸ τὸ λόγο νὰ τὸν θυμηθοῦμε.

Στὸ ἄρθρο του αὐτὸ στὴν «Ἐφημερίδα»,

δὲν ξέρομε βέβαια, ποιὲς εἶναι οἱ προσωπικὲς ἀπόψεις τοῦ Παλαμᾶ. Ὁ ποιητὴς περιορίζεται νὰ μᾶς παρουσιάσει, ὅσο γίνεται πιστότερα, τίς ἀπόψεις τοῦ Ἄγγλου ἐξερευνητῆ, ὅπως τίς διάβασε στὴ γαλλικὴ ἐφημερίδα, μ' ὅλη δὲ τὴν πνευματικὴ εὐσυνειδησία καὶ ἐντιμότητα ποῦ τὸν χαρακτήριζαν, δὲν παραλείπει νὰ σημειώσει γιὰ τὸν Λάντορ ὅτι «τρέφει τὴν ἐλπίδα ὅτι συνήργησε μεγάλως πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης», γιὰ νὰ τονίσει ὅμως πρὸς κάτω, μὲ μιὰ δόση σκεπτικισμοῦ, ὅτι «εἰς τοὺς σοφοὺς ἀπόκειται νὰ ἐξακριβώσωσι τὴν ἀλήθειαν» τῶν ἰσχυρισμῶν του. Ἴσως ἀπὸ μιὰ μόνο φράση τοῦ κειμένου νὰ διαφαίνεται ἡ προσωπικὴ ἀποψη τοῦ Παλαμᾶ (παρ' ὅλο ποῦ καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ περισσότερο συμπέρασμα τῶν διαπιστώσεων τοῦ Ἄγγλου ἐπιστήμονα καὶ ἐξερευνητῆ), ὅταν γράφει ὅτι «οἱ Ἄϊνδος δὲν ἔχουν τὴν παραμικρὰν ἐννοιαν ὀρθοτικίας, διαψεύδοντες περιφανῶς τοὺς δογματίζοντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει θρησκευτικὸς», φράση καιρία, ποῦ προκάλεσε μιὰν ἀπάντησιν ἀπὸ τίς ἴδιες αὐτὲς στήλες τῆς «Ἐφημερίδος».

* * *

Διαβάζοντας τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Παλαμᾶ, ποῦ παρουσιάσθηκε μὲ τὸν τίτλο «ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος», ἓνας ἄλλος ἐπίσης καλλιεργημένος καὶ ἐπιστημονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ καταρτισμένος ἄνθρωπος, ὁ Ἰωάννης Σκαλτσούνης, αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη ν' ἀπαντήσει. Ὁ Σκαλτσούνης γεννημένος στὴν Κεφαλλονιά τὸ 1824 ὑπῆρξε διαπρεπὴς νομομαθὴς καὶ λόγιος. Εἶχε κάνει γερὰς νομικὰς καὶ φιλοσοφικὰς σπουδὰς στὴ Φλωρεντία, Βενετία καὶ Τεργέστη, γιὰ ν' ἀνακηρυχθεῖ τελικὰ διδάκτορας τοῦ δικαίου στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πίζας. Μὲ αὐτὲς ἀκριβῶς τίς περγαμινὰς ἀνέλαβε τὸ 1880 στὴν Κρήτη τὸ βαρὺ ἔργο νὰ ἐκπονήσῃ τὴν νομοθεσίαν τῆς Κρητικῆς Πολιτείας, ἐνῶ τὸ 1866 ἔλαβε μέρος στὴν ἐπιτροπὴ γιὰ τὴ σύνταξιν Ἀστικοῦ Κώδικα. Ὁ Σκαλτσούνης ἔγραψε πολλὰ νομικὰ συγγράμματα (ὅπως «Περὶ κτηματικῆς Πίσσεως», «Ἡ Ἐπιστήμη τοῦ Ἐμπορίου», «Ἡ Νήσος Κρήτη - Ὁργάνωσις τῶν Δικαι-

στηρίων» κ.ἄ.), ἔγινε ὅμως εὐρύτερα γνωστός τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὡς ἀπολογητὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἔργα του ὅπως «Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ὕλισμός», «Θρησκεία καὶ Ἐπιστήμη» μὲ τὸ ὁποῖον ἀνασκευάζει τὶς ὕλιστικὲς θεωρίες, εἰδικότερα δὲ τὴ θεωρία γιὰ τὴν αὐτόματη γένεση τῆς ζωῆς, «Ψυχολογικαὶ Μελέται», «Περὶ Γενέσεως τοῦ Ἄνθρώπου», «Ἀρμονίαι Χριστιανισμοῦ καὶ Ἐπιστήμης», μὲ τὸ ὁποῖον ἀνασκευάζει τὴ μονιστικὴ θεωρία τοῦ Χαϊκελ, καὶ ἄλλα, τὸν ἀνέδειξαν ἐπίτιμο διδάκτορα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Βέβαια καὶ ὁ Σκαλτσούνης σὰν παιδί τῆς ἐποχῆς του καὶ αὐτός, ξεκίνησε καὶ ἐπηρέαστηκε στὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Φόγκτ, τοῦ Χόλμπαχ καὶ τοῦ Λαμετρέ — ποὺ κυριαρχοῦσαν τότε στὸ ἐπιστημονικὸ στερέωμα τῆς Εὐρώπης — ἔργα ποὺ ὅμως ἢ ἀνάγνωσθ' ἔχουν, ὅπως γράφει κάποιος ὁ ἴδιος, «ἀδὲν ἐξήλειψεν ἐν ἑμοὶ τὰ ἴχνη τῆς πρώτης εὐσεβοῦς παιδείου», ἀλλὰ βεβαίως ἀπεχάυνωσε τὴν ἐπίδρασιν τῶν θρησκευτικῶν ἐπαγγελιῶν καὶ προήγαγεν ἐν ἑμοὶ τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν, εἰς ἣν διετέλεσα ἐπὶ πολὺν χρόνον».

Ἄλλὰ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν του στὴν Πίζα τῆς Ἰταλίας ὁ Σκαλτσούνης ἔνωσε κάτι σὰν πνευματικὴ ἀσφυξία (ὅπως ἐξομολογεῖται ὁ ἴδιος) διαβάζοντας τὴν ἀπαισιόδοξη καὶ ἀλύτρωτη ποίηση τοῦ Λεοπάρντι. Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ ἐμπειρία του τὸν ἔκανε νὰ στραφεῖ σὲ εὐρύτερες καὶ βαθύτερες, ἀλλὰ καὶ τόσο γόνιμες γι' αὐτόν, πνευματικὲς ἀναζητήσεις, ποὺ τὸν ἔφεραν κοντὰ στὸ Χριστό. Τότε θὰ γράφει πάλι ὁ ἴδιος ὅτι «τὴν νύκτα τῆς ἀμφιβολίας, διεδέχθησαν οἱ φαεινοὶ ἀστέρες τῆς πίστεως».

Ἀπὸ τότε ὁ Ἰω. Σκαλτσούνης θέλησε αὐτὸ τὸ δῶρο τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδας ποὺ τὸν ἐφλόγιζε, νὰ τὸ ἀξιοποιήσει μέσα του καὶ νὰ τὸ μεταβάλει σὲ συνεχὴ καὶ ἀσταμάτητη δημιουργία. Καὶ θέλοντας, πῶς πέρ' ἀκόμα, νὰ αἰτιολογήσει κατὰ κάποιον τρόπο τὴν πίστη του, προχώρησε στὴν ἔρευνα γύρω ἀπ' τὰ μεγάλα μεταφυσικὰ προβλήματα, κινημένος, σίγουρα, ὄχι ἀπὸ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ καὶ

τῆ θεία προέλευση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἔντονη πνευματικὴ ἐπιθυμία του νὰ ἐδραιώσει τὴν πίστη του, ποὺ τόσο δοκιμαζόταν καὶ εἶχε ἀρχίσει ν' ἀμφισβητεῖται, κάτω ἀπὸ τὴν ἀκαταμάχητη τότε, ἔστω καὶ φαινομενικὰ, λαμπρότητα καὶ γοητεία τῶν ὕλιστικῶν θεωριῶν. Ἔτσι ὁ Σκαλτσούνης μὲ τὴ συνεχὴ καὶ ἀσταμάτητη μελέτη καὶ ἐμβάθυνση, καὶ ἀκόμα μὲ τὸ θάρρος, τὴν παρρησία του καὶ τὴν ἀκατάβλητη μαχητικότητά του, ἀναδείχθηκε, νομομαθῆς αὐτός, σ' ἕναν χωρὶς θεολογία — δηλαδὴ χωρὶς εἰδικὲς θεολογικὲς σπουδὲς καὶ πτυχία — ἀπολογητὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ, κάτι ποὺ μᾶς κάνει νὰ θυμηθοῦμε τὸν Πασκάλ, ὁ ὁποῖος ξεκίνησε μαθηματικὸς καὶ γεωμέτρης, γιὰ νὰ ἐξελιχτεῖ στὸ φημισμένο συγγραφέα τῶν «Σκέψεων», ποὺ ἀποτελοῦν οὐσιαστικὰ ἕνα προσχέδιο ἀπολογητικῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ προλάβει νὰ τὴν ὀλοκληρώσει. Τὰ ἀπολογητικὰ ἔργα τοῦ Σκαλτσούνη μαρτυροῦν εὐρυμάθεια, ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴν ἐνημέρωση καὶ κατάρτιση ὄχι συνηθισμένη, ἀγρυπνη πνευματικὴ συνείδηση καὶ συναίσθηση ἠθικοῦ χρέους καὶ εὐθύνης.

Ὁ Σκαλτσούνης διάβασε τὴν ἐπιφυλλίδα τῆς «Ἐφημερίδος», πληροφορήθηκε γιὰ τὸν Λάντορ καὶ τὸ βιβλίον του, ποὺ τοποθετοῦνταν καὶ αὐτὸ μέσα στὰ πλαίσια ἐνὸς διάχυτου τότε καὶ ἐπιστημονικὰ ὁμηρομένου — κατὰ τὸ περιορισμένο ἀκόμα τότε ὀπτικὸ πεδίο καὶ τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης — ὕλισμοῦ καὶ τὴν ἴδιαν ἀκριβῶς ἡμέρα κάθεται καὶ γράφει μιὰν ἐκτεταμένη ἐπιστολὴ πρὸς τὴ σύνταξη τοῦ σοβαροῦ αὐτοῦ ἡμερήσιου φύλλου, προσπαθώντας νὰ τοποθετήσῃ τὰ πράγματα στὴ θέση τους, σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις του. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σκαλτσούνη δημοσιεύτηκε στὴν «Ἐφημερίδα» τῆς 4/11/1894 καὶ ἔχει ἡμερομηνία 1/11/1894, ἡμέρα ποὺ εἶχε δημοσιευτεῖ ἡ ἐπιφυλλίδα τοῦ Παλαμᾶ.

Στὴν ἀπάντησή αὐτὴ καὶ στὶς παρατηρήσεις ἐνὸς νομομαθῆ περιωπῆς, ὅπως ἦταν ὁ Σκαλτσούνης, θαυμάζει κανεὶς ὄχι μόνο τὴν ἐνημέρωσή του πάνω σὲ εἰδικὰ θέματα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τὴ μαχητικότητά του, τὴν ἐπιστημονικὰ

ἐδραιωμένην ἐπιχειρηματολογία του καὶ τοὺς τετράγωνους συλλογισμούς του, καθὼς καὶ τὴν εὐστοχὴν τοποθέτησιν τοῦ ὄλου θέματος. Ἀφοῦ στὴν ἀρχὴ παρατηρεῖ εὐστοχᾶ ὅτι ὁ Λάντορ «δὲν μᾶς γνωρίζει τὴν γλῶσσαν δι' ἧς συνεννόηθη μὲ τοὺς Ἀϊνός, τὸ πρῶτον τώρα ἀνακαλυφθέντας» — ἓνα καίρια βασικὸ ἐρώτημα στὴν ἀπάντησίν του — στὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του, γιὰ ν' ἀντικρούσῃ τὰ συμπεράσματα τοῦ Λάντορ, ὅτι οἱ Ἀϊνός δὲν ἔχουν καμιὰ ἰδέα θρησκείας ἢ ἠθικῆς, ἐπικαλεῖται ὀρισμένα τετράγωνα ἐπιχειρήματα, πού τὰ παραθέτει τὸ ἓνα ὕστερ' ἀπὸ τ' ἄλλο. Κι ἓνας ἄλλος Ἀγγλος ἐπίσης ἐξερευνητὴς ὁ Ρόβερστον*, παρατηρεῖ ὁ Σκαλτσούνης, βεβαιῶναι πρὶν ἀπὸ λίγο ὅτι ἐπισκέφθηκα ἓνα λαὸ τῆς Ἀμερικῆς πού δὲν εἶχε καμιὰ θρησκεία ἢ ἀκόμα δεισιδαιμονίας, κάποιος ἄλλος ὅμως ἐπιστήμονας, ὁ Δ' Ὁβινύ, ἀφοῦ σπούδασε γιὰ πολὺν καιρὸ τὸν ἴδιον αὐτὸ λαὸν καὶ τὴ γλῶσσαν του, ἔκανε ἐντελῶς ἀντίθετες παρατηρήσεις καὶ «οὐ μόνον τὰ ἐναντία ἐμαρτύρησεν, ἀλλὰ καὶ τὰ δόγματα τῆς πίστεώς των ἐξηκρίβωσεν, ἐν οἷς καὶ τὸ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς». Ἀκόμα παρατηρεῖ ὁ Σκαλτσούνης στὴν ἀπάντητικὴ ἐπιστολή του, πολλοὶ περιηγητὲς μᾶς βεβαιῶναι ὅτι οἱ Μίγκονες, οἱ πιὸ βάρβαροι καὶ οἱ πιὸ ἄγριοι ἀνάμεσα στοὺς γνωστοὺς λαοὺς, δὲν εἶχαν καμιὰ θρησκευτικὴ ἰδέα καὶ πεποίθησιν, ἀλλὰ ἓνας ἄλλος ἐπιστήμονας, ὁ καθηγητὴς Ροσχόφ, στὸ βιβλίον του γιὰ τὴν ἀρχὴ καὶ τὴν προέλευσιν τῶν θρησκείων, στρηζόμενος στὶς βεβαιώσεις καὶ στὰ συμπεράσματα ἄλλων περιηγητῶν κατέδειξε ὅτι «παρ' ἀπάσαις ταῖς ἄγραις τῶν Μιγκόνων φυλαῖς ὑπάρχουσι ἐξωτερικαὶ λατρεῖαι ἐκδηλοῦσαι πεποιθήσεις περὶ ἀοράτων ὑπερκοσμίων ὄντων, εἰς τὰ ὅποια ἀποδίδεται ἡ δημιουργία καὶ διοικήσεις τοῦ κόσμου». Ἐπίσης ἓνας ἄλλος Ἀγγλος ἀνθρωπολόγος καὶ ἐθνολόγος, ὁ Τάυλωρ, βεβαιῶναι, ἀφοῦ ἔζησε πολλὰ χρόνια κοντὰ σὲ ἄγριες καὶ πρωτόγονες φυλές, ὅτι «ἡ πίστις εἰς ὑπερφυσικά ὄντα ὑπάρχει παρὰ πάσαις ταῖς ἄγριωτέραις φυλαῖς, μεθ' ὧν ἤλθομεν εἰς ἐπαφὴν τινά».

* Παραθέτω τὰ ξένα ὀνόματα ὅπως τὰ ἀναφέρει ὁ Σκαλτσούνης στὴν ἐπιστολή του.

Στὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του ὁ Ἰω. Σκαλτσούνης ἀφοῦ παραθέσῃ συγκεκριμένα στοιχεῖα, γιὰ ν' ἀνατρέψῃ τὴν δαρβινεῖα θεωρίαν καὶ τοὺς ἀυθαίρετους, πολλὰς φορὲς, ἰσχυρισμούς πολλῶν ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς, ὅτι ἐπιτέλους ἀνακαλύφθηκε τὸ μεσάζον ζῶον ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπον καὶ στὸν πίθηκον — ἐπιχειρήματά του πού, βέβαια, δείχνουν ἐπιστημονικὴν ἐνημερότητα ἀξιόζηλευτη καὶ ἐφεση γιὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας — καταλήγει ὡς ἐξῆς: «Ἀπέναντι τοιούτων γεγονότων φρονῶ, ὅτι τὸ ἐξάγειν σπουδαῖα γενικὰ καὶ καθολικὰ συμπεράσματα ἐπὶ τῇ βεβαιώσει ἀγνωστοῦ εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον δαρβινιστοῦ, πρὸς ἀνατροπὴν τῶν δοξασιῶν τῶν ἐπιφανῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου ἐρημνευτῶν τῆς ἐπιστήμης, δὲν εἶναι οὔτε λογικὸν οὔτε σύμφωνον, πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ πειραματικὴν μέθοδον. Διότι καὶ Χριστιανοὶ φιλοσοφούντες καὶ φυσιοδίφαι θεῖσται καὶ ἐρμηνεῖς τῆς ἐπιστήμης περὶ τὰ θεῖα ἐλευθεροφρονούντες, Βυφῶν καὶ Ἰούλιος Σιμών καὶ Κατρεφόζε καὶ Ἀγασεζ καὶ Παστέρ καὶ αὐτὸς ὁ Ἐρνέστος Ρενάν, ἀνομολογοῦσιν ὅτι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶναι ἔμφυτον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν. Καὶ ὁ χαρακτὴρ οὗτος τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας, δὲν ἀποδεικνύεται ἐκ μόνης τῆς καθολικότητος αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐντάσεως καὶ ἐκ τοῦ ἀμεταβλήτου αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ἐξαγομῶν συμπερασμάτων ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀνακαλυφθέντων προϊστορικῶν σημείων καὶ λειψάνων, μαρτυρούντων ὅσα οὔτε ὁ Ρόβερστον διὰ τῶν ψευδῶν βεβαιώσεών του, οὔτε ὁ παρ' ἡμῶν ἀναφερόμενος Λάνδωρ, δύνανται ν' ἀναιρέσωσι».

* * *

Ἡ ἐκτεταμένη αὐτὴ ἀπάντησιν πού δημοσιεύθηκε στὴν πρώτη σελίδα τῆς «Ἐφημερίδος» τοῦ Κορομηλά, ἀναγκάζει τὸν Κωστή Παλαμᾶ νὰ ἐπανέλθῃ στὸ θέμα αὐτὸ («Ἀπαντα», τόμος 15ος, σελ. 306), ὅχι βέβαια γιὰ ν' ἀντικρούσῃ τις ἀπόψεις καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἰ. Σκαλτσούνη, ἀλλὰ γιὰ νὰ διατυπώσῃ μὲ ὅλη τὴν καλὴ πίστη πού τὸν διέκρινε, ὀρισμένες γενικότερες ἀπόψεις του πάνω στὸ μεγάλο αὐτὸ φιλο-

σοφικὸ θέμα τῶν σχέσεων θρησκείας καὶ ἐπιστήμης, κι ἀκόμα γιὰ νὰ παραδεχτεῖ «ταπεινώτερον ἔτι ἐξομολογούμενος», ὅπως γράφει, ὅτι μιὰ ὀρισμένη φράση τοῦ ἄρθρου του, πού προκάλεσε ἴσως περισσότερο ἀπ' ὅ,τιδήποτε ἄλλο τὴν ἀπάντηση τοῦ Σκαλτσούνη, «διετυπώθη ἐν δημοσιογραφικῇ σπουδῇ ὑπὲρ τὸ δέον ἴσως ζωηρῶς. Τὸ περιφρασιῶς ἐκεῖνο (ἀναφέρεται σὲ μιὰ φράση τοῦ πρώτου ἄρθρου του, πού τὴν παραθέσαμε πρὸ πάντων), ἤμποροῦσεν ἴσως νὰ λείπη, ἀν στοχασθῶμεν ὅτι δὲν πρέπει ἀνεξελέγκτως νὰ ἀποδεχώμεθα πορίσματα ἀνθρώπων πρὶν ἢ ἐπὶ μακρὸν βασανισθῶσι ταῦτα καὶ χρηθῶσι διὰ τοῦ κύρους τῆς ἐπιστήμης, τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ νέος οὗτος ἐξερευνητὴς (ἐννοεῖ τὸν Λάντορ), ἐκ πεποιθήσεως δαρβινιστῆς, διὰ δαρβινικῶν ὀφθαλμῶν ἐξετάζων τὰ πράγματα, δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ τὰ βλέπη δαρβινικῶς χρωματισμένα... Ἐπίσης τὸ δογματίζοντες ἐκεῖνο, δύναται νὰ κριθῆ ὡς λίαν δογματικόν, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστήμασι, ἐν ἐκείναις μάλιστα αἵτινες διατελοῦσιν ἔτι ἐν τῇ περιόδῳ τοῦ πρώτου ὄργασμοῦ, οὐδὲ συνεπάγησαν εἰς ἐδραῖα οἰκοδομήματα ἢ ὡς ἐν ταῖς θετικαῖς ἐπιστήμασι, αἵτινες ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των ἀνακινούσι μᾶλλον περίπλοκα προβλήματα, πάντοτε σχεδὸν αἱ ἀντίθετοι ἰδέαι διασταυροῦνται καὶ γρονθοκοποῦνται, μὲ ἴσην δύναμιν ἐπιχειρημάτων ἐκατέρωθεν».

Ἄνάμεσ' ἀπ' τίς γραμμὲς αὐτῆς, τῆς τόσο ἐνδιαφέρουσας συζήτησης θὰ πρέπει ἀνεπιφύλαχτα νὰ ἐκτιμῆσει κανεὶς τὰ πλατιά ἐπιστημονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ἐνδιαφέροντα ἐνὸς ποιητῆ κι ἐνὸς νομομαθῆ γιὰ τὴν ἀνέυρεση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας, ἀλλὰ καὶ τὸ σπάνιο ἦθος καὶ τὴν καλὴ πίστη, ἀλλὰ καὶ τὴν πνευματικὴ εὐθύνη καὶ τῶν δύο.

Ὁ Ἰ. Σκαλτσούνης ἐπειδὴ ἦταν ἀνυπόγραφο, δὲν γνωρίζει ποῖος εἶναι ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου τῆς «Ἐφημερίδος», γι' αὐτὸ περιορίζεται μόνο στὸ ν' ἀντικρούσει τίς ἀπόψεις τοῦ Ἄγγλου ἐξερευνητῆ, πού παρουσιάζονταν σ' αὐτό. Ὁ Παλαμᾶς ὁμοίως πού ξέρεي ποῖος εἶναι ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς ἀπὸ τὴν ὑπογραφή της, δὲ διστά-

ζει καθόλου ν' ἀναγνωρίσει τοὺς τίτλους τοῦ συνομιλητῆ του, ἐνήμερος κι ἐδῶ, πάνω στὶς ἐνδιαφέρουσες ἀπολογητικὲς συγγραφές τοῦ Σκαλτσούνη, τὸν ὁποῖο μάλιστα χαρακτηρίζει «σοφὸν συγγραφέα»: «Ὁ φιλόχριστος, γράφει, ὅσον καὶ σοφὸς συγγραφεὺς τῆς «Θρησκείας καὶ Ἐπιστήμης» καὶ τῆς «Γενέσεως τοῦ Ἀνθρώπου», ὁ δεινὸς ἀπολογητὴς τῶν αὐστηρῶς χριστιανικῶν ἰδεῶν κ. Ἰω. Σκαλτσούνης» θέλησε ν' ἀπαντήσει σ' ἓνα ἄρθρο μου «δικαιῶς δυνάμενον νὰ σκανδαλίση ἀνθρώπους ὑπερόχως ἀνεπτυγμένην ἔχοντας τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν». Ἡ ἀπάντηση αὐτῆ τοῦ Παλαμᾶ εἶναι γραμμένη μὲ πολλὴ ταπεινότητα, μὲ εὐπρέπεια καὶ καλὴ πίστη, ἀλλὰ καὶ μὲ θαυμασμό, γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Σκαλτσούνη, πού τὸ γνώριζε κι αὐτὸ σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση. Πρῶτα-πρῶτα ὑποδηλώνει μιὰν ἀσυνήθιστη πνευματικὴν ἐντιμότητα τὸ γεγονός ὅτι ὁ Παλαμᾶς δὲν προσπαθεῖ νὰ ὑπερασπίσει τοῦτες τίς ἀπόψεις του, ἀλλὰ παραδέχεται ὅτι ἀπὸ «δημοσιογραφικὴ σπουδῇ» μεταχειρίστηκε χτυπητὲς λέξεις πού δὲν ταίριαζαν στὴν περίπτωσι. Ὑστερα, δὲ διστάζει τιμώτατα κι ἐδῶ ν' ἀναγνωρίσει τὴ στερεότητα τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ συνομιλητῆ του: «Ἄλλωστε μεθ' ὅλην μου τὴν ταπεινότητα ἀναγνωρίζω ὅτι πολὺ ἀπέχουν αἱ δαρβινικαὶ θεωρίαι τοῦ νὰ εἶναι ἀνεξελέγκτως ἀποδεκταὶ ἐκ μέρους πάντων τῶν σοφῶν καὶ τῶν ἐπιστημόνων, τουναντίον δὲ καὶ ὑπὸ πλειονοτάτων μυστῶν τῆς ἐπιστήμης μετὰ σθένους ἀποκρούονται». Καὶ συνεχίζει ὁ Παλαμᾶς: «Πρὸ παντὸς δὲ ἀναγνωρίζω ὅτι ὁ κ. Σκαλτσούνης, ἀγωνιζόμενος ὡς ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς πλήρους καὶ ἀπολύτου κατισχύσεως τῆς ἡθικῆς τοῦ Εὐαγγελίου μετὰ τοῦ δόγματος αὐτοῦ «τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο», ἀξίζει δὲ νὰ ἀκουσθῆ ἢ φωνῆ του πολὺ προσεκτικώτερον τῶν ξενογλώσσων φωνῶν αἱ ὁποῖαι καταπλήσσουσι τὰ ὄτα καὶ συγκινοῦσι τὰς καρδίας ἡμῶν, ἐρχόμεναι μακρόθεν ἐκ τῆς Δύσεως καὶ ἀπηχοῦσαι τὰ τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα διδάγματα μεγαλωνύμων ποιητῶν ἢ συγγραφέων. Ὁ κ. Σκαλτσούνης ἀρμόζει νὰ καταλάβῃ μιάν τῶν πρωτίστων θέσεων, μεταξὺ τῶν διδασκάλων τῆς ἐλληνικῆς νεότητος».

Ἄλλὰ τοῦτο τὸ δεύτερο ἄρθρο τοῦ Παλαμᾶ δὲν περιορίζεται σὲ γενικότητες, ὅπως τὶς ἐξέθεσε μὲ τὶς τόσο μετριοπαθεῖς καὶ κριτικότερες σκέψεις του, ποὺ παραθέσαμε. Ἀναφέρεται σὲ γνώμες καὶ διαπιστώσεις ξένων (Γάλλων κυρίως), παλαιοντολόγων καὶ ἀνθρωπολόγων, μὲ παράθεση καίριων ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὰ βιβλία τους, ποὺ δείχνουν τὸ μεγάλο πεδίο τῶν πνευματικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ ποιητῆ, τὴν ἀγρυπνὴ συνείδησή του, τὶς φιλοσοφικὲς καὶ μεταφυσικὲς ἀναζητήσεις του, τὴ δίψα του γιὰ μάθηση καὶ γιὰ τὴν κατάρκτηση τῆς ἀλήθειας, τὴν ἀκαταπόνητην ἐργατικότητά του καὶ τὴν εὐσυνειδησία του. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ κάνει ἰδιαίτερη ἐντύπωση σ' αὐτὸ τὸ δεύτερο ἄρθρο τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἡ τελευταία σκέψη του μὲ τὴν ὁποία κλείνει τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀπόψεών του. Ποτὲ δὲν ξεχνᾷ ὁ Παλαμᾶς, ἴσως ἐπειδὴ καὶ αὐτὸν προσωπικὰ τὸν βασάνιζε τὸ θέμα τῆς μεταφυσικῆς πίστεως, ὅπως ὑποδηλώνεται ἀπὸ ἓνα σωρὸ ποιήματά του, ἄρθρα του καὶ ἐπιστολές του, ποὺ εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας τὰ τελευταῖα χρόνια, ὅτι στὰ θέματα αὐτά, ποὺ ἀναφέρονται στὴ σχέση ἀνάμεσα στὶς δύο μεγάλες αὐτὲς ἀξίες τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, ὅπως εἶναι ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἐπιστήμη, τὸν τελευταῖο λόγο τὸν ἔχει, ὄχι ἡ λογικὴ, ποὺ προσπαθεῖ νὰ συλλάβει, νὰ ἐξηγήσει, νὰ πείσει καὶ νὰ πειστεῖ μὲ λογικά, μὲ τετράγωνα ἐπιχειρήματα, γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ καὶ γιὰ τὰ ἄλλα συναφῆ ἐρωτηματικά, ποὺ ἀναφέρονται στὸ μυστήριο τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, ἀλλὰ ἡ κατάνυξη, τὸ συναίσθημα, ἡ πίστη, ποὺ δέχεται τὴν ἀλήθεια μὲ τὴ διαίσθηση, μιὰ ἀποψὴ ποὺ εἶναι ἀναμφισβήτητα σωστή. Ἔτσι καταλήγει ὁ Παλαμᾶς: «Ἀρμόζει· πρὸς τοῦτοις νὰ ἐνοήσωμεν ὅτι βαρύνει ἴσως πλείοτερον τῶν ἐπιστημονικῶν ἀξιαμάτων καὶ τῶν ἐρίδων τῶν σοφῶν, τὸ αἶσθημα τοῦ ἀπλοῦ καὶ ἀνθρώπου, ὅστις πιστεύει ἄνευ ἐπιχειρημάτων, ἀφαιρέσεων καὶ ἐπαγωγῶν καὶ ὅτι τὸ κάλλιστον ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἀληθείας τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, εἶναι ἡ κατάνυξις τοῦ εὐσεβῶς ψιθυρίζοντος τὸ Ἰάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς».

Οἱ γενικότερες αὐτὲς σκέψεις τοῦ Παλαμᾶ

ἔχουν, ὅπως εἶναι φυσικό, τὴν ἀπὸψησὴ τους καὶ στὴν ποίησή του. Θαυμαστής τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἐκπληκτικῶν κατακτῆσεών της (ποῦ νὰ ζοῦσε καὶ στὸν μεταπολεμικὸ κόσμον μας!), γράφει στοὺς «Πεντασύλλαβους καὶ τὰ Παθητικὰ Κρυφομυλήματα» ἓνα ἐξυμνητικὸ τῆς Ἐπιστήμης ποίημα ποὺ ἀρχίζει: «Ἐσὺ Ἐπιστήμη / κι ἐσὺ Σοφία! / Τᾶντρα ἡ θρησκεία / τᾶξιου κι ἡ φήμη» καὶ καταλήγει: «... Ὅ,τι πλάνο / κι ὅ,τι δὲν ξέρει / μακριὰ μου. Δός μου / σ' ἐσένα ἐπάνω / ν' ἀπλώσω χέρι / βιβλίον τοῦ Κόσμου», γιὰ νὰ μᾶς δώσει, ὅμως, στὸν «Κύκλον τῶν Τετράστιχων», τοῦτους τοὺς τόσο χαρακτηριστικὸς καὶ κατανοητικὸς στίχους του:

Μήτ' ὁ οἰστρήλατος τοῦ Αἰσχύλου μὲ δονεῖ
παλμός,
τῶν θεῶν οὔτε καὶ ἡ γαλήνη ποὺ τὴν ἔκλεψε
ὁ Φειδίας,
ὅσο ἐσὺ μὲ συνεπαίρνεις ὁ λειτουργικὸς
ψαλμός:
Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας!

* * *

Θὰ μπορούσε ωραϊότατα ὁ Παλαμᾶς νὰ φτάσει ἕως ἐδῶ καὶ νὰ σταματήσει. Καὶ θὰ μπορούσαμε φυσικά κι ἐμεῖς νὰ σταματήσουμε ἐδῶ τὴν ἀνίχνευση τοῦ μεγάλου αὐτοῦ θέματος τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης, ὅπως τόσο ωραία προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν ἀποκαλυπτικὴ αὐτὴ συζήτηση τοῦ Παλαμᾶ μὲ τὸ Σκαλτσούνη. Ἄλλὰ τὸ θέμα ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴν πρώτη του ἐκείνη ἐπιφυλλίδα στὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορομηλά, γιὰ τὴν ἀνήσυχη καὶ πάντα διψασμένη γιὰ τὴν ἀλήθεια ψυχὴ τοῦ ποιητῆ, ἐπρόκειτο νὰ ἔχει τὴ συνέχειά του. Μὲ κάποια ἄλλη ἀφορμὴ ὁ Παλαμᾶς θὰ ξαναπλησιάσει τὸ μεγάλο καὶ δυσκόλοτατο αὐτὸ θέμα, τόσο θεμελιακὸ γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ κοσμοθεωριακὴ του τοποθέτηση. Καὶ θὰ μᾶς μιλήσει ξανά, μὲ τὴν εὐλικρίνεια καὶ τὴν ἐμβριθεῖα ποὺ τὸν χαρακτηρίζαν, κατὰ τρόπο πιδ ἐκτεταμένο ἀλλὰ προσιτὸ στὸ μεγάλο κοινὸ ποὺ τὸν διάβαζε, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ σκοπιὰ πιδ οἰκεία σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο, ἀφοῦ ἀντικείμενο τῶν δύο νέων ἄρθρων του, ποὺ δημοσίεψε καὶ πάλι στὴν

«Ἐφημερίδα», δὲν εἶναι τὰ πορίσματα κανονὸς παλαιοντολόγου ἢ ἀνθρωπολόγου, ἀλλὰ οἱ σκέψεις καὶ τὰ συμπεράσματα ἐνὸς ἀνθρώπου τῶν γραμμάτων, πού ὡς διαπρεπῆς κριτικὸς πού ἦταν, διέθετε ὀξύτατην ὄσφρηση, διεισδυτικότητα, ἀλλὰ καὶ σπάνια θεωρητικὴ κατάρτιση.

Πρόκειται γιὰ τὸν τόσο ἀξιόλογο πνευματικὸν ἄνθρωπο καὶ φημισμένον τότε Γάλλο Ἀκαδημαϊκὸν, τὸ διευθυντὴ τῆς παγκόσμιας γνωστῆς γαλλικῆς ἐπιθεώρησης «Revue des deux Mondes», τὸν Ferdinand Brunetiere, ὁ ὁποῖος μετὰ τὸ ὀγκώδες καὶ διεισδυτικὸ κριτικὸ ἔργο του, ἀναδείχθηκε σ' ἓνα ἀπὸ τοὺς δοκιμότερους συγγραφεῖς καὶ κριτικοὺς τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Εὐρώπης γενικότερα, τοῦ τέλους τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20ῦ αἰώνα. Ὁ Μπρυνετιέρ ἄσκησε δριμύτατη κριτικὴ κατὰ τοῦ νατουραλισμοῦ, πού κυριαρχοῦσε τότε στὴ Γαλλία μ' ἐπικεφαλῆς τὸν Αἰμίλιο Ζολά, γιὰτὶ πίστευε ὅτι τὰ ἔργα τῆς τέχνης ἀντλοῦν τὴν ἀξία τους ἀπὸ τίς ἰδέες πού οἱ ἥρωές τους ἐκφράζουν καὶ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ δύναμη πού περικλείουν. Μετὰ τὸ κυριότερο ἔργο του «Τὸ Μυθιστόρημα τῆς Νατουραλιστικῆς Σχολῆς» (1885) καὶ τίς «Κριτικὲς Μελέτες» του (1880-1907), πού ἐκδόθηκαν σὲ ἑννιά τόμους, ὁ Μπρυνετιέρ ἀναδείχθηκε πραγματικὰ «ὁ αὐστηρὸς κήνωρ τῆς κριτικῆς», κατὰ τὸν τόσο εὐστοχο χαρακτηρισμὸ τοῦ Παλαμᾶ, στὴν πρώτη ἀπὸ τίς νεώτερες αὐτὲς ἐπιφυλλίδες του στὴν «Ἐφημερίδα».

Ἄλλὰ ἡ ἀπόφαση πού πῆρε ὁ Παλαμᾶς ν' ἀσχοληθεῖ καὶ πάλι μετὰ τὸ μεγάλο αὐτὸ θέμα καὶ μάλιστα σὲ μέρες Χριστουγέννων, ἀφοῦ ἡ δημοσίευση τῶν δυὸ αὐτῶν ἐπιφυλλίδων του ἔγινε στίς 26 καὶ 27 Δεκ. 1894 (Κ. Παλαμᾶ «Ἄπαντα», τόμος 15ος σελ. 311), παρακινήμενος ἴσως καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ν' ἀπασχολῆσει τὸ ἀναγνωστικὸ του κοινὸ μ' ἓνα θέμα πού νὰ ἔχει εὐρύτερες πνευματικὲς προεκτάσεις, θὰ ὀφείλεται ἀσφαλῶς καὶ στὴ γνωστὴν εὐσυνειδησία του, νὰ παρουσιάσει στοὺς ἀναγνώστες του σκέψεις καὶ ἀπόψεις πού ἔρχονταν σὲ ἀπόλυτην ἀντίθεση, πρὸς τὸ διάχυτα ὕλιστικὸ καὶ ὀρθολογιστικὸ πνεῦμα πού δέσποζε στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐπιστημονικὴ δια-

νόηση τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἄλλὰ εἶναι καὶ χάτι ἀκόμα. Ὁ Παλαμᾶς μετὰ τὴν κριτικὴν ὄσφρηση πού ἀναμφισβήτητα διέθετε, ἔχει ἤδη ἐπισημάνει τὴ στροφή πού ἀρχίζει νὰ σημειώνεται στὰ γαλλικὰ γράμματα. Πράγματι μετὰ τὸ κίνημα τοῦ συμβολισμοῦ ἄνοιξε ὁ δρόμος πρὸς μιὰν ἐσωτερικότερη ποίηση, μετὰ κύριους τότε ἐκπροσώπους τῆς τὸν Πῶλ Βερλαῖν, τὸν Ἀρθουῖρο Ρεμπώ καὶ τὸν Στεφάν Μαλαρμέ, πού ὀδήγησε σὲ εὐρύτερες μεταφυσικὲς καὶ χριστιανικὲς ἀναζητήσεις τὰ ἀμέσως κατοπινα χρόνια, μετὰ τοὺς Φρανσι Ζάμ, Πῶλ Κλωντέλ, Ἐρονέστο Φυχάρη καὶ ἄλλους. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ σημειώνει μετὰ πολλὴν ὀξυδέρκεια ὁ Παλαμᾶς σ' ἓνα σημεῖο τῆς καινούργιας ἐπιφυλλίδας του τὰ ἀκόλουθα: «Ὡς γνωστὸν οἱ τῆς νέας γενεᾶς καὶ ἀλλαγῶν, ἀλλ' ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ, συγγραφεῖς, καὶ ποιηταί, καὶ φιλόσοφοι, διὰ παραδόξου μετατροπῆς τῶν πνευμάτων, ἐμπνέονται μᾶλλον ἐκ τῆς μεταφυσικῆς, ἢ ὅποια ὄχι μόνον δὲν ἀνήκει εἰς τὸ παρελθόν, ἀλλὰ καὶ νέας τρίβους διανοίγει διὰ τὸ μέλλον καὶ ἐκ τῆς θρησκείας ἢ ἐκ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης. Οἱ νέοι συγγραφεῖς καὶ φιλόσοφοι κατὰ τῆς ἐπιστήμης ἰδίᾳ ἐπιτίθενται, συνεχίζει ὁ Παλαμᾶς στὸ ἄρθρο του, κατηγοροῦντες αὐτὴν ὡς χρεῶν (ἢ ὑπογράμμιση ἀνήκει στὸν ποιητὴ), ὡς μὴ τηρήσαντας τὰς ὑποσχέσεις τῆς, οἰοῦντι περὶ νέας τινὸς ἐπὶ τὰ κρείττω ἀναπλάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τὰς ὑποσχέσεις ἃς ἐπὶ τινὰ καιρὸν πλείστοι ὄσοι ἐβάσισαν ἐπὶ τῆς δυνάμεως αὐτῆς».

Ἄν ἀναλογιστοῦμε ὅτι οἱ σκέψεις αὐτὲς γράφονταν τὸ 1894, τότε δὲ θὰ διστάζαμε ν' ἀναγνωρίσουμε τὴ διεισδυτικὴ κριτικὴ σκέψη τοῦ Παλαμᾶ πού συνέλαβε μέσ' ἀπ' τὸ «κελλί του» τὰ πνευματικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονός ὅτι πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν αὐστηρὰ ἐπιστημονικὴν ἔρευνα, ἢ ὅποια τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε κατὰ κανόνα ἓνα ἀυστηρὰ μονόπλευρο ὕλιστικὸ προσανατολισμὸ (μετὰ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ὅπως τοῦ Παστέρ), οἱ συγγραφεῖς καὶ οἱ ποιητὲς καὶ οἱ φιλόσοφοι συνέλαβαν διαισθητικὰ καὶ ἐνορατικὰ ὅτι ἡ ἐπιστήμη θὰ ἐπαληθεύσει καὶ θὰ διατυπώσῃ πολὺ ἀργότερα.

Οἱ δύο καινούργιες ἐπιφυλλίδες τοῦ Κωστή Παλαμᾶ εἶχαν τὸν τίτλο «Ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Θρησκεία, ὁ Πάπας καὶ ὁ Μπρυνετιέρ» καὶ ἀποτελοῦν συμπύκνωση ἄρθρου τοῦ Φερντ. Μπρυνετιέρ πού δημοσιεύτηκε στὴ γαλλικὴ ἐφημερίδα «Φιγκαρό» μὲ τὸν τίτλο «Μετὰ τὴν ἐπίσκεψη στὸ Βατικανόν», ὅπου ὁ συγγραφέας τοῦ ἄρθρου ἐκείνου εἶχε γίνει δεκτὸς ἀπὸ τὸν Ποντίφικα. Τὴν παρουσίαση τῶν ἀπόψεων τοῦ Γάλλου διανοουμένου καὶ κριτικοῦ παραθέτει ὁ Παλαμᾶς μὲ ἀληθινὸ αἶσθημα πνευματικῆς εὐθύνης γιὰ νὰ καταστήσει, ὅπως γράφει, «τὰς ἐν αὐτοῖς ἀνακρινόμενας ἰδέας ὡς οἷον τε προσιτὰς εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀναγνώστας, καθ' ὅσον φρονοῦμεν ὅτι τὰ ἐν αὐτοῖς ἀναπτυσσόμενα προβλήματα εἶναι γενικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἄξια νὰ μελετῶνται ὑπὸ τῶν ἐκλεκτῶν καὶ τῶν πεφωτισμένων παντὸς ἔθνους καὶ παντὸς τόπου», ἀφοῦ τὰ προβλήματα αὐτὰ ἀναφέρονται στὸ θεμελιακὸ ζήτημα τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης.

Βέβαια τὰ ἄρθρα αὐτὰ τοῦ Παλαμᾶ, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος, ἀπηχοῦν τὶς ἀπόψεις τοῦ Μπρυνετιέρ. Ἀλλὰ εἶναι πολὺ ἀξιοπρόσεχτο τὸ γεγονός ὅτι ὁ ποιητής, ἀσφαλῶς γιὰτὶ οἱ σκέψεις τοῦ Γάλλου κριτικοῦ θὰ ἔδωσαν ἀπόκριση σὲ πολλὰ ἐρωτηματικὰ πού θὰ βασάνιζαν καὶ τὸν ἴδιον, αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ τὶς παρουσιάσει στοὺς ἀναγνώστες του, παρεμβάλλοντας ἀνάμεσα σ' αὐτὰς καὶ τὶς δικές του ἐπιδοκιμαστικὰς κρίσεις. Καὶ πραγματικὰ τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Μπρυνετιέρ, πού παρουσιάζει στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ ὁ Παλαμᾶς, ἀν στέκει καὶ σήμερα ἐνδιαφέρον καὶ βαρυσήμαντο γιὰ τὶς ἀπόψεις πού ὑποστηρίζει, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς εὐκόλα τὴν ἐντύπωση πού θὰ δημιουργήσε στοὺς ἀναγνώστες του τὴν ἐποχὴ πού γράφηκε.

Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ μας ἀκόμα οἱ διαπιστώσεις καὶ οἱ κρίσεις τοῦ Γάλλου ἐκείνου διανοουμένου, δὲν ἔχουν χάσει οὔτε τὴ σημασίαν τους, οὔτε ἀκόμα, θὰ λέγαμε, καὶ τὴν ἐπικαιρότητα τους. Γι' αὐτὸ τὸ λόγῳ θὰ ἦταν χρήσιμη ἡ ἀνάλυσή τους καὶ ἡ παράθεση μερικῶν ἀποψέων του καὶ γιὰ τὸ σημερινὸν ἀναγνώστη, ὅπως τὶς παρουσίασε στὸ τότε ἀναγνωστικὸ του κοινὸ ὁ

Κωστής Παλαμᾶς.

Ὁ Φ. Μπρυνετιέρ προσπαθεῖ νὰ δώσει ἀπόκριση στὸν ἰσχυρισμὸ πού τότε εἶχε διατυπωθεῖ ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς, γιὰ τὴ «χρεωκοπία τῆς ἐπιστήμης». Οἱ ἐπιστήμονες, ὑποστηρίζει ὁ Μπρυνετιέρ, καθὼς μᾶς μεταφέρει τὶς ἀπόψεις του ὁ Παλαμᾶς, «βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ Κουδορσέτου (μεγάλου ἐπιστήμονα καὶ μαθηματικοῦ τοῦ 18ου αἰῶνα), μέχρι τοῦ Ρενάν (συγγραφέα ἐνὸς χαρακτηριστικοῦ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη βιβλίου μὲ τὸν τίτλο «Τὸ Μέλλον τῆς Ἐπιστήμης» [1890], μὲ τὸ ὅποιο προέβλεπε τὴν ἀντικατάσταση τῆς Θρησκείας ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, πού ἐμελλε τελικὰ νὰ λύσει, ὅπως ὑποστήριξε, ὅλα τὰ ἀνθρώπινα προβλήματα), δὲν ἐπραγματοποίησαν ὅλας τὰς ὑποσχέσεις των. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι, αἰτιολογεῖ ὁ Μπρυνετιέρ, οὐδ' ἐξήγγησαν, οὐδὲ ἐξήλειψαν τὴν ἔννοιαν τοῦ μυστηρίου. Αἱ φιλολογικαὶ ἐπιστήμαι ὅσον καὶ ἂν προσεπάθσαν (ὕπαινίσσεται ἐδῶ αὐτὸ ἀκριβῶς πού ἐπιχείρησε νὰ κάνει ὁ Ἑρν. Ρενάν μὲ τὸ πολῦτομο ἔργο του «Ἱστορία τῶν ἀπαρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ»), δὲν κατώρθωσαν νὰ καταστήσουν τὴν Ἁγίαν Γραφὴν ἀπλοῦν βιβλίον, ὡς ἄλλα. Αἱ ἱστορικαὶ ἐπιστήμαι, δὲν ἐπέτυχον νὰ καθορίσουν τὸν ὑπ' αὐτῶν καλούμενον ἱστορικὸν νόμον. Ἄν ταῦτα δὲν εἶναι γενικαὶ χρεωκοπία, ἀλλ' ὅμως εἶναι μερικαὶ ἀποτυχία, ὥστε σαφῶς νὰ ἐξηγῶσι διατὶ ἐκλονίσθη ἢ πρὸς τὴν ἐπιστήμην πίστις. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ἄφρον εἶναι νὰ πιστεύωμεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη δύναται νὰ ἐξέυρη πάντα ὅσα ἡ Θρησκεία παρίσταται ὡς διδάσκουσα, ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἐπιστήμης συνίσταται εἰς τὸ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν Θρησκείαν, ὅτι ἐκ ταύτης μόνης ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι τὰ πάντα δύνανται νὰ λυθῶσι διὰ τοῦ λόγου». Καὶ συνεχίζει ὁ Μπρυνετιέρ, ὅπως μᾶς μεταφέρει ὁ Παλαμᾶς τὶς ἀπόψεις του: «Καὶ ἂν ἀληθεύῃ ὅτι ἀπὸ αἰῶνος ἤδη ἡ ἐπιστήμη ἠξίωσεν ὅτι θὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν Θρησκείαν (ἀποψη πού μὲ πολλὴ θέρημ ὑποστηρίχθηκε, ὅπως σημειώσαμε, ἀπὸ τὸν Ρενάν) οὐχ' ἤττον ἀληθεύει ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ ἐπὶ πολὺ ἔτι, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἔχασε τὸ στοίχημα. Καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐν γένει καὶ αἱ διάφοροι ἐπι-

στῆμαι, φυσικαί, φιλοσοφικαί, ἱστορικαί, εἶναι ἀνίκανοι νὰ παράσχουν ἔστω καὶ ἀρχὴν ἀποκρίσεως, εἰς τὰ μόνα ἐνδιαφέροντα τὸν κόσμον προβλήματα, οὐδὲ δύνανται τοῦ λοιποῦ νὰ διεκδικῶσιν, ὡς ἔπραξαν ἐπὶ αἰῶνα ὅλον, τὴν διεύθυνσιν τῆς παρούσης ζωῆς».

Προτρέχοντας ἐξάλλου ἀπὸ τὴν αὐστηρὰ πειραματικὴν ἐπιστήμην τῶν ἐπόμενων χρόνων καὶ τῶν πορισμάτων τῆς, παρατηρεῖ μὲ πολλὴν κριτικὴν ὀξύδερκεια ὁ Μπρυνετιέρ, ὅπως μεταφέρει τὶς ἀπόψεις του ὁ Παλαμᾶς: «Ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ ἐν ἧ καταστάσει διάκειται ἡ ἐπιστήμη, καὶ μετὰ τὴν πείραν ἣν ἐλάβομεν ταύτης, τὸ ζήτημα λ.χ. τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ὑπευθύνου ἢ τοῦ ἀνευθύνου τῶν πράξεων αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ ἐξαρτηθῶσιν ἐκ τῶν πορισμάτων τῆς φυσιολογίας». Καὶ πῶς κατὰ τὸ καθαρὰ ἠθικοῦ πεδίου παρατηρεῖ μὲ σαφήνεια καὶ παρρησία ὅσα ἤρθε ἡ ἐποχὴ μας τελικὰ νὰ ἐπαληθεύσει: «Ὁ δαρβινισμὸς εἰς τοὺς ζητοῦντας ἐξ αὐτοῦ μαθήματα ἠθικῆς, βδελυρὰ μαθήματα παρέχει. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πρέπει νὰ ζήσωμεν ζωὴν ἀπηλλαγμένην τοῦ καθ' ὀλοκληρίαν κτηνώδους. Ἡ ἐπιστήμη, ὅποιαδήποτε ἐπιστήμη, ἀδυνατεῖ νὰ μᾶς παράσχη τὰ μέσα, πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ζωῆς ταύτης». Γιὰ νὰ καταλήξει μὲ τοῦτη-τὴ διαπίστωση: «Ἡ Ἐπιστήμη ἀπώλεσε μέρος τι τῆς ἐπιβολῆς αὐτῆς. Ἡ ὀρησκεία ἀφ' ἐτέρου ἀνέκτησε μέρος τι τῆς δυνάμεως αὐτῆς».

Ἄλλὰ ὁ Μπρυνετιέρ προχωρώντας στὴ διατύπωσιν τῶν ἀπόψεών του προβαίνει καὶ στὶς ἀκόλουθες εὐστοχοτάτες παρατηρήσεις του πρὸς ἀναμφισβήτητα ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴ σημερινὴ ὑλιστικὴν ἐποχὴ μας: «Ἄν δὲν παραδεχόμεθα ὅτι ἡ ἐπιστήμη θὰ κατορθώσῃ ποτὲ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ὀρησκείαν, ὁμοίως δὲν παραδεχόμεθα ὅτι πρέπει νὰ ἀντιτάσσωμεν τὴν ὀρησκείαν εἰς τὴν ἐπιστήμην... Προτίθημι δ' ὅτι ἡ ἐξ ὀλοκλήρου ἀδυναμία τῆς ἐπιστήμης πρὸς ἐπίλυσιν τῶν ζητημάτων τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου, αὕτη ἐπέφερε τὸν χωρισμὸν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας καὶ τῆς θεοπνεύστου (ἢ υπογράμμισις) ὑπάρχει στὸ κείμενο τοῦ Πα-

λαμᾶ) ἀληθείας. Καὶ πρέπει τοῦ λοιποῦ νὰ θεωρῶμεν ὡς κτηθείσας ἀληθείας τὸ ὅτι ἡ φυσικὴ διὰ τῶν νόμων τῆς οὐδὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ κατὰ τοῦ θαύματος, καθ' ὅσον τὸ θαῦμα εἶναι ἡ παράβασις αὐτῶν τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ ὅτι ἡ κριτικὴ καὶ κατ' ἐπιστήμην ἐξήγησις τῶν Ἱερῶν Γραφῶν, οὐδὲν δύναται κατὰ τῆς ἀποκαλύψεως».

Τοποθετώντας ἐξάλλου τὴ μεταφυσικὴν πίστην στὴν πῶς σωστὴ βάση τῆς καὶ ἐξετάζοντάς τὴ μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐπιστημονικῆς ἐμπειρίας, καταλήγει ὁ Μπρυνετιέρ, ὅπως μᾶς μεταφέρει τὴ σκέψιν του ὁ Παλαμᾶς: «Ἡ ἐλευθερία τῆς διανοήσεως δὲν ἔχει νὰ πάθῃ τίποτε εἰμὴ ἐν ἧ περιπτώσει ἢ πίστις ἀπορρέει ἐκ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς λογικῆς. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ πίστις δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν πείραν καὶ τὸν ὀρθολογισμὸν. Ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ δὲν ἀποδεικνύεται. Τὴν ἀποδέχεται ἢ τὴν ἀρνεῖται. Πιστεύεις ἢ δὲν πιστεύεις εἰς αὐτήν, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀθανάσιαν τῆς ψυχῆς, ὅπως καὶ εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ... Ἔργον τῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι ἡ βεβαίωσις, οὐδ' ἡ ἐνίσχυσις τῆς ὀρησκευτικῆς ἀληθείας, ὡς ἔργον τῆς ὀρησκείας δὲν εἶναι ἡ ἄρνησις ἢ ἡ συζήτησις τῶν νόμων τῆς βαρύτητος καὶ τῶν ἀνακαλύψεων τῶν αἰγυπτιακῶν. Ἐκατέρας τὸ κράτος εἶναι ἰδιαιτέρον. Ἐξ ἡμῶν ἐξαρτᾶται νὰ εἰμεθα ὑπῆκοοι τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἢ καὶ ἀμφοτέρων».

Ἄλλὰ ὁ Παλαμᾶς ἀφοῦ παραθέσει τὸ «περισπούδαστον», ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ, ἄρθρο τοῦ Μπρυνετιέρ («περισπούδαστον» γιὰτὶ σίγουρα θὰ ἔδωσαν ἀπόκρισιν σὲ πολλὰ κοσμοθεωριακῆς μορφῆς ἐρωτηματικά του), δὲν ξεχνᾷ τὴ συζήτησιν πού εἶχε κάνει πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ ἀπ' τὶς ἴδιες αὐτὲς στῆλες τῆς «Ἐφημερίδος» μὲ τὸν Ἰω. Σκαλτσούνῃ, πού ὑποστήριξε τὶς ἴδιες ἀκριβῶς ἀπόψεις. Ἀκόμα δὲν ξεχνᾷ καὶ κάποια βιβλία του, τὰ ὅποια, μὲ τὴν ἀκρίβησιν διψᾶ πρὸς τὸν ἔκαιγε γύρω σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ θεμελιακὰ προβλήματα, εἶχε μελετήσει καὶ εἶχε ἐκτιμήσει τὴν ἀξία τους. Γι' αὐτὸ δὲ θὰ παραλείψει ὡς εὐσυνείδητος στοχαστῆς καὶ κριτικὸς πού ἦταν, νὰ τελειώσῃ καὶ τὶς τελευταῖες αὐτὲς ἐπιφυλλί-

δες του με τις ακόλουθες γραμμές: «Χάριν τῆς ἀληθείας ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὸ περὶ ἐπιστήμης καὶ θρησκείας καὶ τῶν σχέσεων καὶ τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν, τόσον σημαντικὸν ὅσον καὶ περίπλοκον πρόβλημα, ἀνέπτυξε κατὰ καιροὺς παρ' ἡμῖν ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτοῦ, σθεναρῶς καὶ πρωτοτύπως, συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς κοινωνίας, ὁ κ. Ἰ. Σκαλτσούνης».

Γιὰ τὸν Κωστή Παλαμᾶ, τὸν ποιητὴ καὶ κριτικὸ, τὸ γράψιμο, μὲ τὴν ἔννοια τῆς πνευματικῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς δημοσιογραφικῆς ἐνασχόλησης, γιὰ λόγους καθαρὰ βιοποριστικούς, ὅπως ἐδῶ στὴν περίπτωσιν τῶν

ἐπιφυλλίδων του στὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορομηλά, ἦταν πάντα πράξις πνευματικῆς εὐθύνης. Καὶ τὸ πιὸ πρόχειρο δημοσιογραφικὸ του κείμενο ἦταν καρπὸς σοβαρῆς καὶ ἀσταμάτητης μελέτης, πνευματικῆς ἀγρύπνιας καὶ ἐρευνας γύρω ἀπὸ θεμελιακὰ ἀνθρώπινα προβλήματα, εὐσυνειδησίας, εὐρυμάθειας καὶ ἐμβρίθειας, ἀλλὰ καὶ καλῆς πίστης καὶ ἐντιμότητος. Ἡ διακονία τοῦ πνεύματος ἦταν γιὰ τὸν Παλαμᾶ ἕνας βαρὺς κλῆρος, ποὺ τὸν σήκωσε μὲ συνέπεια, μὲ ἐργήγορση νοῦ καὶ ψυχῆς, μὲ ἐπίμονη καὶ ἐπίπονη ἀσκήσιον, ἕως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του.

E. N. ΜΟΣΧΟΣ

Π Ρ Ω Ι Ν Ο

Γυμνὸς σὰν τὸ σκουλήκι. Οὔτε σκέψη, οὔτ' ἐπιθυμίες, οὔτε τύψεις. Ἔτσι πέρασα ὅλη τὴ νύχτα. Ἀντάμωσα τ' Ὅραμα τῶν ἄστρον. Ἐμείνα ἄφωνος στὸ προσκλητήριο τῶν πετεινῶν. Ἀνάμωσ' ἀπ' τὰ καμπαναριὰ καὶ τοὺς τρούλους τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν κυνηγιέται τὸ σκοτάδι μὲ τὸ φῶς.

Παίρνω παραμάσχαλα τοὺς θόρυβους τῆς πόλης ποὺ ξυπνάει. Γελῶ μὲ τὴ βροχὴ ποὺ κλαίει, γιὰτὶ ξεμαλλιάστηκε ἀπ' τὶς βελόνες τῶν πεύκων. Γεύομαι τὴ σκέψη τοῦ καινούριου ἡλίου. Χαϊδεύω τὸ σγουρὸ κεφάλι τῆς ἀνύπαρκτης ἀγαπημένης.

Ὁραῖο, χαρούμενό μου πρωινό!

Μιά ἐγχρωμὴ βουβὴ ταινία γυρίζεται στ' ἀντικρινὸ δωμάτιο. Μιά νέα γυναίκα κ' ἕνας γυμνὸς ἄντρας. Σκητὴ τρίτη: Γονιμότης.

Ἐνας σπίνος στὸ λοφίο τ' ἀπέναντί μου δέντρου κοροϊδεύει τὴ μέρα, ποὺ συναλλάσσεται μὲ τοὺς ἀνθρώπους.

ΦΑΙΔΩΝ ΑΛΕΞΙΟΥ

ΠΩΣ ΕΙΔΕ ΤΟΝ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ ΕΝΑΣ ΟΡΑΜΑΤΙΣΤΗΣ ΤΟΥ

Τους τελευταίους καιρούς, ὁ ποσοτικά πολυγραφώτατος καὶ ποιητικὰ ἀξιολογώτατος σκαπανέας τῶν γραμμάτων κ. Ἀνδρέας Καραντώνης, μᾶς δίνει ἐκλεκτοὺς καὶ σιβαροὺς τόμους τῆς πολύχρονης καί, γενικά, δικαιωμένης ἐργασίας του. Ἀνάμεσά τους, ξεχωριστὴ θέση κατέχει τὸ βιβλίο του γιὰ τὸν Κωστὴ Παλαμᾶ, ποὺ συγκεντρώνει μελέτες καὶ ἄρθρα του, δημοσιευμένα σ' ἓνα διάστημα πενήντα χρόνων. Θὰ προσπαθῶ, ὅσο μοῦ εἶναι δυνατό, νὰ παρακολουθῶ τὰ κυριότερα χαρακτηριστικὰ τῆς, τὴν πορεία τῆς κριτικῆς αὐτῆς ἀποστολῆς του, ἀρχίζοντας ἀπ' τὸ τελευταῖο μελέτημα τοῦ βιβλίου, ποὺ εἶναι, χρονολογικά, ἡ πρώτη ἐμφάνιση τοῦ κριτικοῦ.

Ὁ πνευματικὸς μόχθος τοῦ κ. Καραντώνη, ὅλη ἡ τεράστια ἀφομοιωτικὴ ἱκανότητά του καὶ ἡ συγγραφικὴ του βούληση, ξεκίνησαν μ' ἓνα πρωτόλειο, ποὺ σκοπὸ του ἔταξε ν' ἀντιταχθεῖ βίαια στοὺς τότε ἀντιπαλαμικοὺς — Σολωμιστές, Καβαφιστές, κομμουνιστές —, ὅλους ἀρνητῆς τῆς ἀξίας του, καί, ταυτόχρονα, νὰ φανερώσει τὴ μυστικιστικὴ, τὴν ἀνιδιοτελεῖ καὶ ἀνυποχώρητη ἀγάπη του στὴν Παλαμικὴ ποίηση.

Τὸ κείμενο αὐτό, ποὺ δόθηκε ὡς πρώτη ὀμιλία τοῦ τότε φοιτητικοῦ «Συλλόγου Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν», καὶ δημοσιεύθηκε ἀμέσως ἀπὸ τὸν ἄλλο ἱεραπόστολο τῆς Παλαμικῆς Ἰδέας, τὸ Γ. Κατσιμπαλι, ὅσο κι' ἂν, ἐδῶ κι' ἐκεῖ, — φυσικό, ἄλλωστε —, δὲν παρουσιάζει ἀκόμα τὴν κατοπινὴ σφαιρικὴ ἐποπτεία τῆς κριτικῆς ματιᾶς του, καὶ δείχνει νεανικοὺς θυμοὺς καὶ χαριτωμένες ἀφέλειες, σύγχρονα, πάντως, μαρτυρεῖ πολλά ἀπὸ τὰ μόνιμα κριτικὰ στοιχεῖα τῆς θαυμαστῆς ἐξέλιξης τοῦ ἔφηβου τότε κ. Καραντώνη, καθὼς καὶ ἀπαρχές τῆς συνολικῆς

στάσης του μέσα στὸν πνευματικὸ στίβο. Τόσο γιὰ τοὺς φίλους του, ὅσο καὶ γιὰ τοὺς ἐχθροὺς του.

Διαβάζοντας προσεκτικὰ τὴν ὀμιλία αὐτῆ, ἀντικρύζεις τὴν πρώιμη κριτικὴ ὀξυδερκεία τοῦ κ. Καραντώνη, χαίρεσαι τίς πολλές στιγμὲς τῆς ἐπιτυχίας τῆς καὶ τῆς εὐγλωττῆς πειστικότητάς τῆς, συναντᾶς, ὅμως, καὶ χρυσολογίες, ποὺ ὀφείλονται, μᾶλλον, στὴν ὑπερβολικὴ λατρεία, στὸν ὑπερεκχειλίζοντα θαυμασμὸ τοῦ ὀμιλητῆ πρὸς τὴ ζωὴ καί, κυρίως, τὴν ποίηση τοῦ ἰνδάλματός του.

Αὐτὴν τὴ λογικὰ ἀτεκμηρίωτη, γι' αὐτὸ, ἀσφαλῶς, καὶ περισσότερο βαθεῖα καὶ εἰλικρινῆ ἀγάπη του, ὁ κριτικὸς, ἔντιμα καὶ θαρραλέα, τὴ διασαλπίζει σ' ὅλα τὰ δημοσιεύματα τοῦ ὀγκώδους τόμου του γιὰ τὸν Παλαμᾶ, θεωρώντας τὴ γυρωμιά μαζὶ του, μὲ τὸ ἔργο καὶ μὲ τὸν ἄνθρωπο, ὡς εὐνοια τῆς μοίρας του, σὰν ἓνα σημαντικώτατο γεγονός, ποὺ σφράγισε τὴ ζωὴ του, χαρίζοντάς του ἀπύθμενες πνευματικὲς χαρὲς, αἰσθητικὲς ἀνατάσεις, ἐθνικὲς ἱκανοποιήσεις, ψυχολογικὲς διερευνήσεις, ὑπερηφάνεια φυλετικὴ, δυνατοὺς ἐρωτικούς κραδασμοὺς.

Μὲ ὁδηγὸ τὴν ἀγάπη, βέβαια, ὀφείλει νὰ χαράζει ὁ μελετητῆς τοὺς δρόμους, ποὺ θὰ τὸν φέρουν στὴν καρδιά τοῦ ἔργου τῶν δημιουργῶν, στὸ συνεκτικὸ πυρῆνα τους. Κι' αὐτὸ τὸ σύμπλεγμα τῆς ἀγάπης, τοῦ θαυμασμοῦ, τῆς πίστεως, τοῦ ὑποστασιακοῦ συγκλονισμοῦ, μᾶς τὸ προσφέρει ὁ κ. Καραντώνης μὲ συγκίνηση καὶ γυμνὰ ἐξομολογητικὴ διάθεση, καὶ ἐδῶ, σὲ πολλὰ ἄλλα ἄρθρα του, κυρίως, ὅμως, στὸν «Πρόλογο» τοῦ βιβλίου, ποὺ θὰ μὲ ἀπασχολήσει στὴ συνέχεια, γιὰτὶ ἐμπεριέχει ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις, σωστὰ συμπεράσματα καὶ ὑποδείξεις του γιὰ τὸ μέγα πάντοτε θέμα τῆς ἐλληνικῆς παι-

δείας, καὶ γιὰ τὴν ἐξέχουσα θέση, πού πρέπει νάχει μέσα σ' αὐτὴν ἕνα πολυεδρικό ἔργο καθὼς τοῦ Παλαμᾶ.

Ὅ,τι θάθελα νὰ τονίσω, μένοντας στὸ πρωτόλειό του, ὅπως τὸ λέει, εἶναι οἱ, κάποτε, δειλές, καί, ἄλλοτε, γεμάτες αὐτοπεποίθηση γνώμες του, πού ἀνατρέπουν τὴν κακοπιστία, τὸ φθόνον, τὴν ἄγνοια, τὴν ψυχρὴ συγκαταβατικότητά ἢ τὴν ὀλοσχερῆ ἄρνηση πολλῶν καὶ διαφόρων, σημαντικῶν, μέτρων ἢ ἀσημαντῶν πνευματικῶν ἐργατῶν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Παρ' ὅλο τὸ νεαρὸ τῆς ἡλικίας, βλέπει καθαρὰ μερικὲς βασικὲς ἀρχές τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς, τονίζοντας — ὀρθά, κατὰ τὴ γνώμη μου — τὴν ὑποκειμενικότητά της, μὲ τὴν προϋπόθεση, φυσικά, νὰ κατέχει ὁ κριτικὸς τὸ ὕλικό του, νάναί καλοπροαίρετος, νὰ μπορεῖ νὰ διακινεῖται ἄνετα μέσα στὶς διαφορὰς καὶ διαφορετικὰς θεωρίαις τῆς τέχνης, διαχωρίζοντας τὰ ἐπικαιρικὰ στοιχεῖα τῆς «περιρρεούσης ἀτμοσφαιράς» ἀπὸ ἐκεῖνα, πού, σπερματικά, τουλάχιστον, ἐκφράζουν, λίγο ἢ πολὺ, διαχρονικὲς ὁμορφίαις καὶ ἀλήθειαις. Ἡ ὑποκειμενικότητά τῆς κριτικῆς τοῦ κ. Καραντώνη, πηγάζει ἀπὸ ἕναν ζεστό, ἐγκάρδιον, δονούμενον λυρικόν, διονυσιακόν, χοϊκόν καὶ μὲ μεταφυσικὰς ἀνησυχίας ἄνθρωπον, πού χρησιμοποιεῖ, γιὰ τὴν ἀνάδειξή της, καὶ μίαν ἀπὸ τίς ὀρμητικότερας, πολυχρωμότερας καὶ πλουσιότερας ἐκφραστικὰς ἐπενδύσεις.

Κρισολογία ἀτομικῶν ἐντυπώσεων, ἀποφαινόμεναι, ὅσοι ἀδυνατοῦν νὰ χαροῦν τὴν ἔξαρσὴν της, ἄρρηκτα δεμένη, τίς περισσότερας φορές, μὲ καίρια εὐθυβολία. Λάθος. Ὅπως, βέβαια, καθόλου δὲν εἶναι καὶ κριτικὴ ἐπιστημονικὰ μεθοδολογική, γιὰτὶ ὁ ἐρηκτικὸς συναισθηματικὸς, ὁ ψυχολογικὸς ρευστός, ὁ ὑποστασιακὸς μετέωρος, ὁ αἰσθησιακὸς ρωμάλκος καὶ ἀνειρήνευτος ἄνθρωπος καὶ κριτικὸς, θ' ἀσφυκτιοῦσε μέσα στὸν ἀναγκαστικὸν περιορισμὸν τῶν τυπικῶν καὶ ψυχρῶν λογικῶν σχημάτων μιᾶς ἢ καὶ πολλῶν a priori ἀρχῶν.

Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖον, σχετικὰς ἐργασίαις, προδιαγεγραμμένες, γιὰ «μιά κ' ἔξω» κριτικὴ καὶ συμπερασματολογία, πού ἀνάγονται στὸ σύνολο τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου, ἀδυνατεῖ νὰ τίς ἀποδεχθεῖ ὁ ἀνι-

κανοποίητος κριτικὸς.

Μὲ τὸν ἀειθαλῆ ἔρωτά του πρὸς τὸν ποιητὴ καὶ τὸν ἄνθρωπον, ἐρευνᾷ καὶ βρίσκει, κάθε τόσο, καὶ μιὰ καινούργια πλευρὰ νὰ ξεχωρίσει, μιὰ καινούργιαν ἀπόχρωση νὰ ὑμνήσει, μίαν ἄλλη ἐρμηνεῖα ἐνὸς ἢ πολλῶν ποιημάτων του νὰ αἰτιολογήσει. Ἡ στάση τοῦ κριτικοῦ κ. Καραντώνη μοῦ θύμισε μιὰ περικοπὴ τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου μας Ἰωάννου Συκουτρῆ, ἀπ' τὴ «Φιλοσοφία τῆς Ζωῆς», πού ἀναφέρεται στὸν ἡρωϊκὸν ἄνθρωπον ἀπὸ ὀρισμένες πλευρὰς δὲν θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἡρωϊκὴ ἢ πολυχρῶνη διακονία τοῦ κριτικοῦ, πού ἐνιωθε τὴν πίστην στὸ εἰδωλό του νὰ τὸν παρασύρει συνεχῶς ν' ἀνακινῶναι τὰ νέα ἀποθησαυρίσματα του; Πραγματικά, ἔχεις τὴν ἐντύπωση, ὅτι ὁ κριτικὸς Καραντώνης, περισσότερον καὶ ἀπὸ τὸ νὰ πείσει τοὺς ἄλλους, ἐπιθυμεῖ: νὰ τραγουδήσῃ μᾶλλον, τὴν χαρὰν του καὶ τοὺς θησαυροὺς του — νὰ ἔτσι, ὅπως ὁ ἐρωτευμένος πού θὰ ἤθελεν εἰς ὅλον τὸν κόσμον νὰ φωνάξῃ τὴν ἀγάπην του, καὶ διαβεβαιώνει κάθε φοράν τὸ ἀγαπημένον του πρόσωπον πόσον τ' ἀγαπᾷ, ὅχι διὰ νὰ τὸ πείσῃ, οὔτε διότι φαντάζεται πὼς ἀμφιβάλλει, ἀλλὰ μόνον διότι εὐχαριστεῖται ὁ ἴδιος κάθε φοράν νὰ τ' ἀκούῃ...

Ὅμιλεῖ ἐνώπιον τῶν ἄλλων, διὰ ν' ἀκούσῃ ὁ ἴδιος τὴν φωνὴν του δυνατώτερα, διαυγέστερα, συνειδητότερα. (Ἰωάννου Συκουτρῆ: Μελέται καὶ Ἄρθρα (σελ. 630).

Στὸ πρωτόλειο τοῦ κ. Καραντώνη ὑπάρχει καὶ ἡ σωστὴ γνώμη του, σχετικὰ μὲ τὴν ὑποχρέωση τῆς κριτικῆς, γιὰ νάναί δίκαιη, νὰ συνεξετάζει τίς διαγραφόμενες, κάθε τόσο, καθολικὰς συνθῆκες, μὲ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ δημιουργοῦ. Τὰ ἔξω χώρου καὶ χρόνου σχηματικὰ κατασκευάσματα, τίς ἰδεοκρατικὰς καὶ μεταφυσικὰς φραστικὰς ἀπεραντολογίας καὶ δεοντολογίας, τίς ἐπικρίνει ὁ συγγραφέας, κυρίως στὸ πρόσωπον τοῦ Γιάννη Ἀποστολάκη, τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀνύστακτου καὶ ἀδίστακτου ἐχθροῦ τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου.

Διάσπαρτες παρουσιάζονται στὸ κείμενον αὐτὸ καὶ ἀριετὲς ἐπὶ μέρους γνώμες, ἀπόψεις, παρατηρήσεις, πού ἀνάγονται στὴν τότε ἐποχὴ, καὶ φανερώνουν τὴν ἄγρυπνὴν πνευματικὴν συνείδηση ἐνὸς χαρισματικοῦ

κριτικοῦ πνεύματος. Ἐνὸς κριτικοῦ, ποῦ δὲν ἔχει στὸ ἐνεργητικὸ του μόνο τὴν ἐπίμονη ἐνασχόληση μὲ τὴν ποίηση τοῦ Σεφέρη, τοῦ κ. Ἐλύτη καὶ μερικῶν ἄλλων — κάποτε, ὡς τὴν ὑπερβολή, κι' ὡς τὴν ὑπερχάλυψη τοῦ θέματος —, ὄχι μόνο τὴν ἀξεδιψαστὴ μελέτη καὶ προβολή τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου καὶ ἄλλων κορυφαίων τῆς νεοελληνικῆς ποίησης, τοῦ Σικελιανοῦ, περισσότερο, ἀλλὰ καὶ σειρὰ ὀλόκληρη ἐμπεριστατωμένων τόμων, ποῦ καλύπτουν τὴν κριτικὴ τῆς ποίησης, τῆς πεζογραφίας, τῆς ταξιδιωτικῆς λογοτεχνίας, τῆς μελέτης, τοῦ δοκιμίου, ἄλλων εἰδῶν τοῦ λόγου, κατὰ τὶς τελευταῖες πέντε δεκαετίες.

Γιὰ ν' ἀναλύσει τὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ, ὁ νεαρὸς ἀλλὰ εὐσυνειδήτος μελετητῆς του, σχολιάζει τοὺς προηγούμενους "Ἕλληνες καὶ ξένους, ποῦ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸν Παλαμᾶ, ἐπιμένοντας στὴν ἀνάγκη νὰ ὑψώσει ἢ συνθετικὴ κριτικὴ ἕνα βιβλίο, ἀνάλογο μὲ τὸ εὔρος, τὸ βάθος καὶ τὴν πολυεδρικότητα τοῦ ἔργου του.

Ἀργότερα, βέβαια, δημοσιεύθηκαν τὰ βιβλία τοῦ κ. Τσάτσου, τοῦ Αἰμ. Χουρμούζιου, τοῦ κ. Ἰ. Μ. Παναγιωτόπουλου, τοῦ κ. Ἀγγελου Δόξα, καθὼς καὶ μικρότερες ἢ εὐρύτερες μελέτες πολλῶν ἐρευνητῶν καὶ κριτικῶν. Τὸν κ. Καραντώνη, πάντως, ποῦ κρίνει σὲ ἀρκετὲς σελίδες τοῦ τόμου τὰ βιβλία τοῦ κ. Τσάτσου καὶ τοῦ Χουρμούζιου — περιμυτιπτόντως μόνον ἀναφέρεται στὸν κ. Ἰ. Μ. Παναγιωτόπουλο, καί, παραδόξως, καθόλου στὸν κ. Ἀγγελο Δόξα — μᾶλλον ἀνικανοποίητο τὸν ἀφήνουν, τελικὰ, παρὰ τὶς ἀφθονες ἀρετὲς τους, οἱ στιβαρὲς αὐτὲς ἀπόπειρες, νὰ δοθεῖ μιὰ συνολικὴ εἰκόνα τοῦ ἔργου τοῦ Παλαμᾶ. Ἐπειδὴ, ὅπως ἔγραψα προηγουμένως, τρέφει ὁ ἴδιος γιὰ τὸν ἀσύλληπτο ποιητῆ, ποῦ διολισθαίνει πάντοτε, παθολογικὴ ἀγάπη, τοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ παραδεχθεῖ, ὅτι κλείστηκε, περιορίστηκε, ὅτι πάγια κρυσταλλώθηκε, κριτικὰ, ψυχογραφικὰ καί, κυρίως, αἰσθητικὰ, ὁ Πρωτέας τῆς ποίησης.

Ἀντικρουώντας ὁ κ. Καραντώνης, στὴ συνέχεια, τοὺς ἀρνητὲς καὶ τοὺς ἐπικριτὲς του, ἀναφέρει καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας γιὰ τὴν τέχνη, τὴν τόσο μονοσήμαντῆ, μονολιθικὴ, στραγγαλιστικὴ τῶν

ἀποχρώσεων, ἀπορροφητικὴ τῶν ἀναρίθμητων ἀναβρυτηρίων τῆς ἀσπαίρουσας ζωῆς. Ἐπεξηγεῖ ἐπίσης τὴ διακίνηση τοῦ Παλαμᾶ, μέσα στὶς ἰδέες καὶ στὰ ποικίλα αἰσθητικὰ καὶ ἄλλα ρεύματα τῆς ἐποχῆς του, ἐπιμένοντας ἰδιαιτέρα στὸ λυρικό στοιχεῖο τῆς ποίησής του, στὸ «ἀράπικο πάθος» του γιὰ τὴ ζωὴ, γιὰ τὴ γυναίκα, τὴν ὁμορφιά, τὸν πολυπρόσωπο ἔρωτα, τοὺς οἰστρους τῆς πάντα εὐαίσθητης καὶ πάντοτε εὐσυγκίνητης καὶ ἔτοιμης γι' ἀποδημία καρδιάς του.

Ἀπὸ τὸ πρῶτο αὐτὸ κείμενό του θὰ διακηρύξει, ὅτι ἀργότερα διαλόγησε, σὲ κάθε εὐκαιρία. Κάτι σωστό, νομίζω. Πῶς, ἄνωτερος εἶναι ὁ λυρικός Παλαμᾶς καὶ ὑποβλητικότερος, στὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν λυρικῶν ἐπιτευξέων του, ἐπάνω ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα, καλὰ ἢ μέτρια, ἀποτελέσματα τῆς τέχνης του — πατριδολατρικά, ἐπικά, ἀλληγορικά, σατιρικά, περιστασιακὰ —, γιὰτὶ, βέβαια, ἕνα τέτοιο εὐρύτερο ἔργο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ χαρακτηρίσει ἄψογη τελειότητα, πάντοτε.

Στὸ κείμενο αὐτὸ, ἐμφανίζει, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δ.λ.δ. τῆς πληθωρικότερης κριτικῆς σταδιοδρομίας του, ποῦ τόσο πολὺ ὠφέλησε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, γενικότερα, καὶ ὀρισμένους φίλους καὶ ὁμοϊδέατες, εἰδικότερα, τὰ ὄπλα καὶ τὰ μέσα τῆς λογοτεχνικῆς καὶ θεωρητικῆς του κατάρτισης, μὲ τὰ ὅποια πλήττει τοὺς ἀντιπάλους του, ὑπερασπίζοντας τὶς θέσεις του. Ἐπίσης, τὸ εὐερέθιστο, τὸ ἐριστικὸ, τὸ εὐθὺ καὶ ὠμό, γιὰ τοὺς ἀντιφρονούντες, καθὼς καὶ τὴν γενναϊδωρῆ ἐπιμονή, τὴν εὐστροφία καὶ τὴ γλωσσικὴ εὐφορία του, γιὰ ὅσους ἀγαπάει καὶ θαυμάζει.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, θὰ μοῦ ἐπιτραπεῖ μιὰ παρατήρηση. Ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει, ὅτι μιὰ σωστὴ κρίση γιὰ ἕνα ἔργο, πρέπει νὰ πηγάζει ἀπ' τὴ συνολικὴ μελέτη του. Γράφοντας, ὅμως, ἀρκετὲς φορές, γιὰ βιβλία τοῦ κ. Ρίτσου π. χ. — δὲν ἀνήκει στὶς μεγάλες συμπάθειές του — δὲν τήρησε ἀπαρασάλευτα τὴ γνώμη του.

Δικαιολογώντας τὶς ἀντιφάσεις καὶ τὶς ἀντιθέσεις τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου, μὲ τὴν ἐξάρση τοῦ λυρικοῦ στοιχείου του, ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσει καὶ πνευματικὰ τὴν ποίησή του, ὡς ἔκφραση τῆς ὑψηλῆς ἀλλὰ καὶ ταλανιζόμενης ἀπὸ πάθη, μικρότητες καὶ συμ-

φορές, φυλῆς μας, στὸν πατριδολατρικό, τὸν ἔθνικό, τὸν κοινωνικό τομέα της.

Καί, γιὰ νὰ συλλάβουμε τὴν ἔνταση αὐτῆς τῆς πνευματικότητας, πρέπει νάχουμε μελετήσει ὅλη τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, κυρίως τὶς συνθήκες, μέσα στις ὁποῖες κινήθηκε ὁ δημιουργός, γιὰ νὰ τὶς ὑπερπηδήσει, καὶ νὰ γίνῃ διδάχος τῶν νέων δρόμων, τῆς ριζικῆς ἀνανέωσης — γλωσσικῆς, πολιτικῆς, πνευματικῆς, κοινωνικῆς — καὶ τῆς προόδου.

Θέλω νὰ σημειώσω ἐπίσης, ὅτι ἀπὸ τὸ πρῶτο του αὐτὸ φανέρωμα, δείχνει τὴν ἀμετακίνητη πίστη τοῦ ὁ κριτικὸς στὴ συνέχεια τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς παράδοσης, τῆς ὁποίας θιασώτης, ἀφομοιωτῆς καὶ ὑμνωδὸς ὑπῆρξε, περισσότερο ἀπὸ κάθε "Ἑλληνα ποιητῆ, ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς.

Μὲ τὴν πολύτροπη ὑπεράσπιση τῆς τέχνης τοῦ Παλαμᾶ, προβάλλει ὁ κ. Καραντώνης καὶ τὴν ἐπιθετικότητά του ἐναντίον τοῦ αἰσθητισμοῦ, τοῦ συμβολισμοῦ καὶ τῶν ὁπαδῶν τους, ποὺ «μόνον σ' αὐτῶν τὰ νερά περιορίζονται νὰ παίρνουν τὸ λουτρό τους», ὅπως τονίζει.

Ἐδῶ, σωστὸ εἶναι, νομίζω, νὰ ξεχωρίζουμε τὴν ἀναμφισβήτητη ποιητικὴ οὐσία καὶ τῶν αἰσθητικῶν καὶ τῶν ρομαντικῶν καὶ τῶν συμβολιστῶν, καὶ ὅλων τῶν συγγενικῶν τους ρευμάτων, στὴν τέχνη, ἀπὸ τὴ μυωπικὴ στάση διαφόρων Ἑλλήνων κρῖσογράφων τῆς ἐποχῆς τοῦ Παλαμᾶ, ποὺ ἀντιμετώπισαν τὸ δύσκολο νὰ χωρέσει, σὲ ὁποιοσδήποτε μῆτρας, ἔργο του, ἀπ' τὴν ὀπτικὴ γωνία τοῦ αἰσθητικοῦ ἐκλεκτισμοῦ, τῆς ἀκύμαντης λύτης, τῆς ἡδυπάθειας καὶ τῆς ὁμορφιάς, τῆς λεπταίσθητης ὕφης, ποὺ ἔχει ἡ ξένη ποίηση, κυρίως τοῦ κλειστοῦ χώρου.

Ἡ διάλεξη αὐτῆ, ποὺ, καὶ σήμερα ἀκόμη, προσφέρει ἐπαρκῆ βοήθεια στὸν ἀμύητο ἢ τὸν ἐπιπόλαια πληροφορημένο, γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ, στοχεύει στὴν ὑπεράσπισή του ἀπὸ τοὺς ἄκριτους, τοὺς μοχθηροὺς, τοὺς «ἐξευρωπαϊσμένους», στὴν ἀναλυτικὴ ἢ συνοπτικὴ παρουσίαση καὶ ἐρμηνεία του — αἰσθητικῆ, γλωσσικῆ, εὐρύτερα ποιητικῆ —, τοποθετημένη στὰ πλαίσια τῆς ἐποχῆς της. Ὁρμητικά, βίαια, ἀλλὰ καὶ, ἀρκετὲς φορές, τεκμηριωμένα, ἀντικρούει τοὺς ἀρνητῆς του, κυρίως στὰ θέματα τῆς «ἐπιστημολογίας» τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ ρητορισμοῦ του. Προσ-

παθεῖ, μὲ ὅλα τὰ μέσα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς του ὁ κριτικὸς ν' ἀποδείξει, πῶς ὁ ποιητῆς «τραγοῦδησε τὴν ἰδέα τῆς ἐπιστήμης», καὶ ὅ,τι θεωρητικό, ἀφοῦ πρῶτα τὸ ὑπόταξε στοὺς αἰσθητικούς κανόνες τῆς πλαστικῆς καὶ μουσικῆς εἰκονοπλαστικῆς καὶ φανταστικᾶ παραστατικῆς ζωγραφικῆς του. Στὶς θέσεις του αὐτές, ἄλλοτε, πείθει, κι' ἄλλες φορές, σ' ἀφήνει μὲ τὴν ἐντύπωση, ὅτι καὶ ὁ ἴδιος δὲν ἔχει πειστεῖ, ἐντελῶς. Ἀνεξάρτητα, ὅμως, ἀπὸ τὶς ἐπιφυλάξεις αὐτές, οἱ πλούσιες ἀπόψεις τοῦ κριτικοῦ ἀναφέρονται, σχετικὰ, σὲ σημαντικὰ προβλήματα: στὴν πορεία τῆς ποιητικῆς λειτουργίας, γενικότερα, στὴν πολυμέρεια τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων, ποὺ τὶς πολεμᾶ καὶ τὶς ὑπερβαίνει ἢ ταυτίζεται μαζί τους καὶ τὶς προωθεῖ, μὲ τὴν τέχνη του, ὁ ποιητῆς, στὴν ἀπλῆ, τὴ συμβατικὴ, τὴν καθημερινή, τὴ βιολογικὴ ἢ στοχαζόμενη ζωὴ, καὶ τὴ μεταστοιχείωσή τους σὲ γεγονὸς αἰσθητικό. Ἐπίσης στὰ ποιητικὰ ἢ πεζὰ στοιχεῖα, ὅπου μόνον ἡ ἔνταση καὶ ἡ γνησιότητα τῆς ἐμπνευσης καὶ ἡ ἰκανότητα τῆς φραστικῆς ἐπένδυσης τοῦ τεχνίτη ἔχουν τὸν πρῶτο λόγο καὶ τὸν τελευταῖο, στὸ διονυσιακὸ καὶ τὸ ἀπολλώνιο στοιχεῖο, στὸ πολυσυζητημένο θέμα τῆς λυρικῆς πλατυρρημοσύνης καὶ τῆς λογικᾶ διαρθρωμένης ρητορείας. Μολονότι διατηρῶ τὴ γνώμη, ὅτι ἡ πλατυστομία ἀμβλύνει τὸ λυρικὸ στοιχεῖο, τὸ ἀφρδατώνει, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω, ὅτι ἡ παράλληλη παράθεση στίχων τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Παλαμᾶ, ἀποδεικνύουν, ὅτι καθόλου τέλειος δὲν εἶναι ὁ πρῶτος σ' ὅλους τοὺς στίχους του, γιὰτὶ δὲν τοῦ λείπει ἡ ἀμετουσίωτη ρητορικὴ διάθεση. Συμφωνῶ μὲ τὴν στάση τοῦ κριτικοῦ, ποὺ δίκαια ἀποκηρύττει τὶς θέσεις τοῦ Ἀποστολάκη γιὰ τὸν Σολωμό. Πραγματικά, ἡ διθυραμβικὴ καὶ μεταφυσικὴ Σολωμολατρεία τοῦ Ἀποστολάκη, λακτίζουν τὸ αἶτημα τῆς δικαιοσύνης. Καὶ μόνο μὲ γνώμονα αὐτό, θὰ μπορούσαν νὰ μελετηθοῦν καὶ νὰ τοποθετηθοῦν δυὸ ἀνόμοια πνευματικά, ἰδιοσυγκρασιακὰ καὶ αἰσθητικὰ μεγέθη. Κάτι, ποὺ μ' ἐπιτυχία πραγματοποιεῖ ὁ κριτικὸς, σὲ εἰδικὴ ὁμιλία του, ἀργότερα, — τὴν περιλαμβάνει στὸ βιβλίο του.

Ἀπ' τὴν εἰδικὴ κριτικὴ τοῦ κ. Καραντώνη, προκύπτουν καὶ ἀλήθειες, ποὺ ἔχουν γε-

νικότητα καὶ κύρος. Ἔτσι, δίκαιη θεωρῶ τὴν καταφορά του ἐναντίον ὄλων τῶν κριτικῶν, πού τοὺς ὀνομάζει κριτικούς τοῦ «δέν», γιατί, βέβαια, ὀφείλουμε νὰ μελετοῦμε, ἐντιμὰ καί, ὅσο τὸ δυνατόν, ἀντικειμενικά, τὰ ἔργα, ὅπως τὰ γράψαν οἱ δημιουργοί τους· καθόλου, ὅπως θὰ τὰ ἐπιθυμοῦσαν οἱ κρισολόγοι.

Ἄνάμεσα στοὺς ἀντιπαλαμιστές, ἐπικρίνει καὶ τὸ Φῶτο Πολίτη, μὲ κάποια νεανικὴ ἀπολυτότητα. Γιατί, ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν προτίμηση τοῦ τελευταίου στὸ ἦθος περισσότερο καὶ ὄχι στὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἔργων, μερικὲς ἀστοχίες του ἢ ἐκτιμήσεις κακῆς — ἄνθρωπος ἦταν —, κατὰ τὰ ἄλλα, ἡ καθολικὴ πνευματικὴ παρουσία του καὶ ἡ ἀνεκτίμητη προσφορά του στὸ θέατρο, ἰδίως, καὶ παρ' ὅλη τὴν «ἀστυνομικὴ κριτικὴ» του, ὅπως τὴν ἀποκάλεσαν, εἶναι ἀναμφισβήτητα θετικότερα. Εἶναι ἀδύνατο ν' ἀρνηθοῦμε τὴν ἰδιοφυΐα τοῦ Φώτου Πολίτη, τὸν ἀγωνιστικὸ παλμό του, τὴν ἀγωνία του γιὰ τὴν ἀναγέννηση τοῦ ὑψηλοῦ θεάτρου. Μόνο στὰ «μηδενικά» δὲν θὰ μπορούσε ν' ἀνήκει τὸ ἐξαιρετὸ ἐκεῖνο ἠθικὸ καὶ πνευματικὸ παλληκάρι.

Ἀντιρρήσεις δὲν θὰ πρόβαλε κανένας, σχετικὰ μὲ τὴ ζηλόφθονη στάση τοῦ Ψυχάρη ἀπέναντι τοῦ Παλαμᾶ, ὕστερα ἀπὸ μιὰ περίοδο μελιστάλακτης ἀγάπης καὶ ἀμοιβαίας ἐκτίμησης, καθὼς καὶ μὲ ὀρισμένους χαρακτηρισμοὺς τοῦ Ἄλκη Θρύλου, πού δὲν παραδεχόταν μῆτε τὸν ἐρωτισμὸ τοῦ Παλαμᾶ. Ἀδιανόγη μωπία. Γιατί ἕνας ἀπὸ τοὺς, βαθύτατα καὶ πλατύτατα, ἐρωτικούς καὶ αἰσθησιακοὺς, ποιητῆς, εἶναι, ἀναμφισβήτητα, ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, πού ἀδικαιολόγητα τοῦ ἀρνοῦνταν καὶ ὁ Ψυχάρης καὶ ὁ Πολίτης τὸ χαμόγελο καὶ τὴν χαρὰ τῆς ζωῆς, «σαρκικὴ γλύκα, μυστικὴ, μόνο μ' ἐσὲ ἀναπνέω». Κι' ἐπράξε ἄριστα, ὁ νεαρός, τότε, μελετητῆς πού παραθέτει χαρακτηριστικὰ δείγματα «ἰλιαρρότητας» ἀπὸ τὶς «Ἐκατὸ Φωνές» τῆς Ἀσάλευτης Ζωῆς.

Ἦταν ἀπαραίτητο, νομίζω, προσπαθώντας νὰ σχολιάσω τὸ ὄγκωδες βιβλίον τοῦ κ. Καραντώνη, ν' ἀρχίσω ἀπὸ τὸ «ἐπίμετρό» του, πού ὁ ἴδιος τοῦ δίνει τὸν μετριόφρονα τίτλο «εἰσαγωγὴ στὴν ἀντιπαλαμικὴ κριτικὴ». Ἕνα κείμενο ἀποφασιστικὸ γιὰ τὴν

κριτικὴ πορεία τοῦ κ. Καραντώνη καὶ ἐνδεικτικὸ τῶν θαυμαστῶν ἱκανοτήτων του, πού τις ἐμπλούτισε, μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, γιὰ νὰ σκύψει μὲ δέος καὶ εὐλάβεια, μὲ ἀγάπη καὶ θαυμασμό, «μὲ λογισμὸ καὶ μ' ὄνειρο», καὶ νὰ μελετήσῃ, νὰ ἐξιχνιάσῃ, ν' ἀποκαλύψῃ, νὰ ἐρμηνεύσῃ, μεταδίδοντας τοὺς καλλιτεχνικοὺς καὶ πολυποικίλους θησαυροὺς τῆς Παλαμικῆς ποίησης.

Πενήντα, καὶ περισσότερα χρόνια, μόχθησε πολὺ, γιὰ νὰ διαλύσῃ πλάνες καὶ νὰ συνδράμῃ στὴν προσπέλαση τοῦ δῆθεν σκοτεινοῦ καὶ ἀκατάληπτου Παλαμᾶ, ἢ ν' ἀποδείξῃ τὸ ἔωλο τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν, πού, ἀπὸ κακότητα, ἀδιαφορία καὶ φθόνου, δὲν μελετοῦσαν σωστὰ τὴν πολυσχιδῆ δημιουργία του.

Στὴν «εἰσαγωγὴ» αὐτὴ ἐμφανίζονται καὶ μερικὲς ἀπὸ τὶς ψυχικὲς καὶ θυμικὲς ἐκεῖνες δυνάμεις καὶ ἰδιορρυθμίες τῆς ὅλης σύνθεσής του, πού, κατὰ καιροὺς, ἔθεσε σὲ λειτουργία, γιὰ νὰ κεραυνώσῃ, ὅσους θεωροῦσε ἀντιπάλους τῶν δικῶν του προτιμήσεων, τῶν προσωπικῶν συμπαθειῶν του, τῶν ἐκτιμήσεων καὶ τῆς ἀγάπης του.

Θυμοῦμαι δυὸ περιπτώσεις, στὶς ὁποῖες, νομίζω, τὸ δίκαιο ὄλων τῶν πλευρῶν τῆς πολεμικῆς του δὲν ἦταν μὲ τὸ μέρος του. Ὁ τίτλος ἑνὸς ἄρθρου του γιὰ τὸ Γ. Θεοτοκᾶ ἦταν: ἡ κατὰπτωσις ἑνὸς λογιῶ. Τώρα, θὰ συμφωνεῖ καὶ ὁ ἴδιος, ἀναμφιβόλως, ὅτι δὲν «καταπίπτει» ἕνας συγγραφέας καὶ στοχαστῆς περιωπῆς στὴ «λογιότητα», γιατί εἶχε διαφορετικὲς ἀπόψεις γιὰ τὸν Περικλῆ Γιαννόπουλο, ἂν δὲν μὲ ἀπατᾶ ἡ μνήμη. Οὔτε μπορούμε ποτὲ νὰ παραδεχοῦμε — καὶ ὁ ἴδιος, ἀργότερα, μὲ τὴν στάση του, τὸ ἀπέδειξε —, ὅτι ὁ κ. Ἰ. Μ. Παναγιωτόπουλος εἶναι ἕνας «λογοποιός». Δαψιλῆς στὸ λόγο καὶ πληθωρικός εἶναι, καὶ ἐκεῖ ἀκόμα, ὅπου τὸ εἶδος τῆς τέχνης ἀπαιτεῖ ἐγκρατέστερη ἔκφραση καὶ χυλιναγωγίαν τῶν ἐπελάσεων καὶ τῶν καλπασμῶν τῶν ἐσωτερικῶν ἀποθησαυρισμάτων του. «Λογοποιός», ὅμως, ὄχι. «Ἄς ἐπιστρέψουμε», πάντως, «στὰ πρόβρατά μας».

Ὁ μεγάλος σὲ ποσότητα καὶ πολὺ ἀξιόλογος σὲ ποιότητα, ἀποχρώσεις, κατευθυντήριες γραμμές, οὐσιαστικὸς αὐτὸς τόμος, ὅπως διαφαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν «Πρόλογό»

του, γράφτηκε μὲ τοὺς συναισθηματικούς, ἐκρηκτικούς καὶ χειμαρρῶδεις τρόπους ἑνὸς ἀντιδογματικοῦ, ἀντισυμβατικοῦ, ἐλευθέρου ἀπὸ ἀρχῆς καὶ δεσμούς, ἀνασκαπτικοῦ καὶ ἰδιοφύους κριτικοῦ πνεύματος. Τὸ πνεῦμα αὐτό, εἶναι ἀδύνατο — τὸ τόνισα καὶ προηγούμενως — νὰ τραπεῖ πρὸς τὴ φιλολογικὰ μεθοδευμένη καὶ λογοκρατούμενη κριτικὴ ἀνίχνευση, μὲ τὴν ὁποία ὁ μελετητής, ἀφοῦ καθορίσει τοὺς τρόπους, ποὺ θὰ χρησιμοποιήσῃ γιὰ μιὰ καθορισμένη ὕλη, προσφέρει, ὅ,τι νομίζει, πῶς θὰ συντελέσει στὴ νοηματικὴ κατάκτησίν της, μὲ τὴν ἀναδρομὴ στὶς πηγὰς καὶ στὰ βοηθήματα, στὴν ὑπόδειξη τῶν ποιητικῶν προτερημάτων ἢ τρωτῶν, καὶ στὴν τελικὴ, λίγο ἢ πολὺ, αἰσθητικὴ καὶ καθολικὴ ἀξιολόγησίν της, ἀν φτάσει ὡς ἐκεῖ. Ἡ διαφορετικὴ σύλληψη, διαπραγματεύουσα τοῦ θέματος, γραφὴ καὶ συμπερασματολογία, δὲν σημαίνει, βέβαια, ὅτι δὲν ἐκτιμᾷ ὁ κριτικὸς βαθύτατα τέτοιου εἴδους ἐργασίες καὶ δὲν τις θεωρεῖ ἀπαραίτητες, ἕως ἑνὰ σημεῖο, γιὰ νὰ βαδίσει στοὺς δικούς της δρόμους ἢ λογοτεχνικὴ κριτικὴ. Ἐπανεπιλημμένως ἔχει σχολιάσει βιβλία πανεπιστημιακῶν διδασκάλων καὶ ἐρευνητῶν, μὲ καθαρά φιλολογικὴ δομὴ. Ἐνδεικτικὰ, θὰ θυμίσω τὰ βιβλία τοῦ κ. Μαστροδημήτρη, καθὼς καὶ μιὰν ἀπ' τὶς τελευταῖες κριτικὲς του γιὰ τὴν ἐργασία τοῦ κ. Κασίνη, τὴ σχετικὴ μὲ τὴ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ».

Ἡ δική του τοποθέτηση, ὅπως σημείωσα, ἀντίκρου στὸ ἐπιβλητικὸ μέγεθος, ποὺ λέγεται Παλαμᾶς, — ποιητής, κριτικὸς, πεζογράφος, δημοτικιστὴς, θεατρικὸς συγγραφέας, μεταφυτευτὴς ἰδεῶν, συνολικὰ διερευνητικὸ καὶ ἀνυπότακτο πνεῦμα —, εἶναι καθαρὰ ἐρωτικὴ. Σ' αὐτὴ τὴ στάση ἐπαιζάν σημαντικώτατο ρόλο, ἀσφαλῶς, ἡ στενὴ γνωριμία του μὲ τὸν ἄνθρωπο Παλαμᾶ, καθὼς καὶ οἱ συγγενικές, ἀπὸ ὀρισμένες πλευρές, ἰδιοσυγκρασίες καὶ ψυχουσυνθέσεις τους. Πάντως, ἡ ἐρωτικὴ αὐτὴ ἀγκίστραση, πρέπει, νομίζω, νὰ νοηθεῖ καὶ μὲ τὴν ἔννοια, ὅτι, ὅταν, κάποτε, ἀκράτητα οἰστρηλατεῖται ὁ κριτικὸς ἀπὸ τοὺς κόσμους, τίς ἰδέες καὶ τὰ παθήματα τοῦ ποιητῆ, ἀμβλύνη ἢ σμιχρύνει ἐλαττώματα τοῦ ἐμφυχωτῆ καὶ ἀποδέκτη τῆς ἀδιάλειπτα διογκούμενης ἀγάπης του. Χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει, ὅτι, ὅπως θὰ

δοῦμε καὶ παρακάτω, τὸ ὄξυ κριτικὸ αἰσθητήριό του δὲν διακρίνει ἀρκετὲς ἀδυναμίες, κάθε εἴδους, σὲ ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ. Κάτι φυσικὸ, ἄλλωστε, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ μιὰ θάλασσα στίχων.

Ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἐντέλεια εἶναι, μᾶλλον, ἕνα δέον, μιὰ ἱερὴ ἐπιθυμία. Ἡ ἀνισόττητα, ἡ ἀνισομέρεια, οἱ πτώσεις καὶ οἱ ἀνακάμψεις, ἐμφανίζονται καὶ σὲ ποιητές, ποὺ θεωροῦνται κορυφαῖοι, χωρὶς νὰ παρυσιάζον, ὅμως, καὶ τὴν ἀκένωτη παραγωγικότητα τοῦ Παλαμᾶ. Γι' αὐτό, καὶ εὐθύβολα, τόσο στὸ «ἐπίμετρο» — μὲ ὀξύτερο τόνο —, ὅσο καὶ σὲ ἄλλο κείμενο — μαλακότερα, γιατί, στὸ μεταξὺ, ὥριμασε ὁ κριτικὸς καὶ εἶχε καλλιεργήσει εὖρος καὶ βάθος γιὰ πολλοὺς καὶ ἀνόμοιους — ἀπεκδύει τὸ μῦθο τῆς δῆθεν ἄψογης ποιητικῆς τοῦ εἰδώλου τῶν Ἑπτανησίων, καὶ ἄλλων, κατ' ἐπάγγελμα, Σολωμοστῶν.

Αὐτὴ ἡ ἀκατασίγαστη ἔλξη πρὸς τὸν ποιητὴ καὶ τὸν ἄνθρωπο Παλαμᾶ, μᾶς ὑψώνει ζωηρά, παραστατικὰ, πολὺχρωμα τὸ πρόσωπο, τὸν κριτικὸ, τὸν ποιητὴ, τὸν αἰσθητικὸ, τὸν ψυχοπνευματικὸ, τὸν ἰδεολατρικὰ καὶ σαρκολατρικὰ ἰδιοσυγκρασιακὸ Καραντώνη, νὰ συμπορεύεται, νὰ συνοραματίζεται, νὰ συνυψώνεται, νὰ συγκατακρημνίζεται, νὰ συμπάσχει μὲ τὸν δημιουργὸ Παλαμᾶ. Νὰ πονεῖ μαζὶ του ἀπ' τὸ ἀτένισμα ἢ τὴν ἀφή τῆς ὁμορφιάς, ν' ἀνθοφορεῖ σὰν τὴν ἔρημο, ὅταν τὴν ἀγγίσει πνεῦμα Θεοῦ, νὰ θεορίζεται σὰν τὸ χόρτο, νὰ τήκεται στὸ λάγνο κόρφο τῆς Μελένιας καὶ τῆς Θεοφανοῦς, ν' ἀσκητεύει στὸν Ἄθω ἢ νὰ αἰσθάνεται ψυχικὴ ἀνάταση κι' εὐεστώ, πλάι στὴν παρθένα Ἠγησώ, «στὴν ὁμορφὴ Ποθοῦλα, τὴν παιδούλα». Νὰ συμβιώνει, μὲ ὅλη τὴν ὑπαρξή του, τίς ἀμέτρητες κυοφορίες, τίς ὠδίνες καὶ τὴν ἐκλεκτὴ, τίς περισσότερες φορές, καρποφορία τῶν ποιητικῶν του πηήσεων, τῶν ἐσωτερικῶν ρηγμάτων, τῶν θρησκευτικῶν ἀμβολιῶν καὶ τῶν αἰσθησιακῶν καλεσμάτων του, στοὺς τόσο πολλαπλοὺς τομεῖς τῆς δημιουργίας του. Νὰ ταυτίζεται μὲ τοὺς ἔθνικους δραματισμούς του, μὲ τὴν ἐπικὴ οἰστρηλασία του, τοὺς σατιρικοὺς ραβδισμούς του, τοὺς ἐρωτικοὺς ἀναβαθμούς, τὰ βογχητὰ καὶ τὰ κατρακυλίσματα, μὲ τὸ ξαφνικὸ κενὸ καὶ τὴ συμπόνια του πρὸς τοὺς κατα-

τρεγμένους ἀνθρώπους καὶ πρὸς τὰ οἰκιακὰ ζῶα, μὲ τοὺς οἰκογενειακοὺς, καθημερινοὺς περισπασμούς του — λίγες χαρές, ἀνεπούλωτες πίκρες —, μὲ τὸν καλογερικὸ καὶ τὸν ἡδονόχαρο, μὲ τὸν κληρονομικὰ συμπλεγματικὸ καὶ φιλόδοξο, μὲ τὸν «Κασσανδρικήν» ταλαιπωρημένο, τὸν διαμελισμένο καὶ ἐραστῆ καὶ ἀναζητητῆ τῆς Ἐνότητος, μὲ τὸν σφαιρικὰ ἀνθρώπινο καὶ πνευματικὰ λυρικὸ ποιητῆ.

Ἄν οἱ ἄλλοι σοβαροὶ ἐρευνητῆς καὶ μελετητῆς του, ἄλλος, λιγότερο, καί, ἄλλος, περισσότερο, ἀντιμετώπισαν τὸ Παλαμικὸ ἔργο ὡς ἀντικείμενο, ὁ κ. Καραντώνης τὸ συνέζησε ὡς αἰμάσσουσα, προσωπικὴ πληγὴ του, ὡς πυρετικὴ, ζέουσα πραγματικότητά καὶ οὐσία. Καὶ γι' αὐτὴ τὴν προνομιακὴ ἐπικοινωνία του μὲ τὸν ποιητῆ, καθὼς καὶ γιὰ τὴ διάχυση τοῦ ποιητικοῦ καὶ ψυχικοῦ κόσμου του στὴ σκέψη, στὴν καρδιά καὶ στὶς αἰσθήσεις του, προβαίνει σὲ πολλὰ ἐξομολογήσεις ὁ κ. Καραντώνης.

Ἐπισημαίνει ἐπίσης στὸν «Πρόλογο» καὶ μερικὲς ἀπὸ τὶς οὐσιαστικὰς ὠφέλειες, πού θ' ἀποκόμιζε ὁ μελετητῆς τοῦ ἔργου του, — ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἀποφαίνεται, πολὺ σωστά, ὁ κριτικὸς του. Ὁ τυχὸν ἀναγνώστης θὰ ἐντροφῆσει στὰ προϊόντα τῆς μεγάλης ἀφομοιωτικῆς ἰκανότητος τοῦ ποιητῆ, πού ἀναγωνεῖ δλόκληρη τὴν πολιτιστικὴν μακράδοση καὶ τὴν προσφέρει γενναῖα δώρα, μὲ διάθεση ἀνανεωτικὴ καὶ μὲ προοπτικὴ τὸ ἀνώτερο μέλλον, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πεποιθήσῃ του στὸ φανέρωμα σημαντικῶν ἐπιγόνων του. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, γιὰ τὸν κ. Ρίτσο πρόφτασε νὰ πεῖ: νὰ παραμερίσουμε, γὰν νὰ περάσει. Γιὰ τὸν Καβάφη, ὅμως, τὸν μεγάλο ἀντίπαλο, πού τοῦ ἀρπαζε τὴ φῆμη καὶ τὴ δόξα, μήτε ὑπόνοια καλοῦ λόγου... Ὁ δεύτερος, ἀργότερα, ἀπασχόλησε, πολλὰ φορές, τὸν κ. Καραντώνη ὅταν ὠρίμασε καὶ μποροῦσε νὰ χωρέσει μέσα του πολλοὺς θεοὺς, καθὼς καὶ ὁ κ. Ρίτσος, πού δὲν κατορθώνει νὰ κατακτήσει τὴν πλήρη εὐαρέσκεια τοῦ κριτικοῦ, κι' ἐκεῖ ἀκόμα, πού δὲν εἶναι φορτικὰ δέσμιος τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ κόμματός του.

Πάντως, ὁ κ. Καραντώνης ὁμολογεῖ καθαρά, ὅτι ἕνας εἶναι ὁ ποιητικὸς Θεὸς του, καὶ ἐπιστρέφει πάντοτε σ' αὐτόν, μὲ νεανικὴ

θερμὴ καὶ ἀμείωτο θαυμασμό. Καὶ δὲν πρέπει νὰ λησιμονοῦμε, ὅτι εἶχε πάντοτε νὰ πεῖ τὸν πρῶτο λόγο γιὰ τὰ ποικίλα ποιητικὰ ρεύματα, πού διαυλάκωναν τὴν παγκόσμια καὶ τὴν ἑλληνικὴ ποίηση. Γι' αὐτό, καὶ ἡ προσήλωσή του στὸν Παλαμᾶ παίρνει μυστηριακὰς διαστάσεις, ἀν ληφθεῖ ὑπ' ὄψη, ὅτι ἡ λεγόμενὴ μοντέρνα ἢ νεοτερικὴ ἐκφραστικὴ προωθήθηκε ἀπὸ τὸν κ. Καραντώνη, ὅσο ἀπὸ κανένα ἄλλον, σὲ σημεῖο μάλιστα, δύο ἀπὸ τοὺς «πρώτους διδάξαντες», στὴν Ἑλλάδα, νὰ φτάσουν, καὶ μὲ τὴ δική του συστηματικὴ, ἐπίμονη προβολή, ὡς τὸ Νόμπελ, καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι νὰ ἐντοπιστοῦν ἀπὸ τὶς εὐπαθέστατες κριτικὰς κεραεῖες του, νὰ μελετηθοῦν καὶ ν' ἀξιολογηθοῦν, ὅχι πάντοτε ἀπολύτως δίκαια καὶ ἀμερόληπτα. Καὶ τοῦτο, γιὰτὶ, ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει στὸ «ἐπίμετρό» του, καὶ ἡ ὑπερτίμησις εἶναι ἀδικία.

Ὅρισμένα σημεῖα τοῦ «Προλόγου» του εἶναι καὶ μιὰ ἀποδοκιμασία τῶν νέων γενεῶν, πού τὶς κατηγορεῖ γιὰ τὴν ἀνυπαρξία συνείδησης τῆς γλωσσικῆς συνέχειας, προτρέποντάς τις, σύγχρονα, νὰ ἐγκύψουν στὴ μελέτη τοῦ Παλαμᾶ, κι' ἄς ἔχουν διαφορετικὰς ἀπόψεις γιὰ τὴν τέχνην καὶ γιὰ τοὺς τρόπους τῆς πραγματώσεώς της.

Πραγματικὰ, κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες, εἴμαστε μάρτυρες τῆς λεκτικῆς πείνας διαφόρων, πού πιστεύουν, ὅτι ἡ πνευματικὴ δημιουργία ἀρχίζει ἀπὸ τὴ στίλβουσα μηδαμινότητά τους, τῆς διαστρέβλωσής τῆς γλώσσας, τῆς βωμολοχίας, τῆς κοπρολογίας, σὲ συνδυασμὸ μὲ «στρουκτουραλισμούς», τὶς «σημειωματολογίες» καὶ τὶς «στατιστικὰς λέξεις», πού ἐξυπνα τὶς εἰρωνεύεται ὁ δημητικὸς κριτικὸς. Γιατὶ δὲν ἀποτελοῦν γιὰ τοὺς ἐξμνηστῆς τους τὸ τελευταῖο, γιὰ τὴν ὥρα, στάδιο μιᾶς ἀδιάλειπτης συνέχειας, ἀλλὰ τὸ δῆθεν μεστὸ περιεχόμενο τοῦ κενὰ πρακτοποριακοῦ μένους τους, πού ἀποσκορακίζει τὸ πνευματικὸ σύμπα.

Στηρίζοντας τὶς θέσεις του ὁ κριτικὸς γιὰ τὴν ὑπεροχὴ καὶ τὸ ἀνεπανάληπτο τῆς γλώσσας τοῦ Παλαμᾶ, καταφεύγει στὶς θετικὰς γνώμες διὰ διαμετρικὰ ἀντίθετων ἀνθρώπων, τοῦ Ψυχάρη καὶ τοῦ Σεφέρη. Θάθελα νὰ προσθέσω καὶ τὴ γνώμη τοῦ Ἀγγελου

Σικελιανοῦ, ἐκφρασμένη στὸ ποίημά του «Παλαμᾶς»: Μὰ Ἐσὺ, Λαε, πού τῆ δική σου τῆ μιλιᾶ, / Ἦρωας, τὴν πῆρε καὶ τὴν ὕψωσε ὡς τ' ἀστέρια...

Ἀπ' τὸν «Πρόλογο» διαπιστώνει κανεὶς τὶς ἐπιτυχημένες, τὶς περισσότερες φορές, προσπάθειές του νὰ τεκμηριώνει ἢ, τουλάχιστον, νὰ ὑποβαστάζει τὶς κρίσεις του, ἐντὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις τῆς προσωπικῆς, λυρικῆς του ἀναταραχῆς, ὅταν, κάποτε, πλησιάζει, ἐκθαμβος, τὶς ποιητικὲς ἐπιτεύξεις τοῦ Παλαμᾶ. Καὶ τότε, ὅμως, δὲν συμβαίνει νὰ ἤχει ὁ λόγος του ἐντονότερα, ὑπερβαίνοντας τὴν ὁποιαδήποτε ποιητικὴ οὐσία, ὅπως σὲ μερικές ἀναλύσεις ποιημάτων τοῦ Σεφέρη καὶ τοῦ κ. Ἐλύτη, στὰ βιβλία πού τοὺς ἀφιέρωσε. Ἔχεις, τότε, τὴν ἐντύπωση, ὅτι, γιὰ νὰ μιλήσω Σεφερικά, τὰ ποιήματά τους δὲν εἶναι ἐκεῖ, ἔφυγαν, «φαγώθηκαν», ἐνῶ παραμένει καὶ ἠλεκτριζει τὸν ἀναγνώστη ὁ γεμάτος μὲ λυρικές ἐκστάσεις λόγος τοῦ κριτικοῦ.

Ὁ «Πρόλογος» περιλαμβάνει καὶ πικρὰ σημεία. Ὁ Παλαμᾶς πολεμήθηκε ἄγρια, γιὰ νὰ μὴ τιμηθεῖ καὶ τιμηθεῖ τὸ Νόμπελ — Ἕλληνες, δυστυχῶς, οἱ ἐχθροὶ του, καθὼς καὶ τοῦ Σικελιανοῦ, πού «μῆτε κὰν Ἀκαδημαϊκὸς δὲν ἔγινε» —, συστηματικά, ὅμως, ἀγνοήθηκε τὶς δυο-τρεῖς τελευταῖες δεκαετίες. Δὲν θὰ ὑπάρξει, πιστεύω, πνευματικὸς ἄνθρωπος μῆτε ἀρμόδιος, πού νὰ διαφωνήσει μὲ τὴν πρόταση τοῦ κ. Καραντώνη νὰ ἰδρυθεῖ ἔδρα Παλαμᾶ στὰ Πανεπιστήμιά μας, ἀφοῦ, οὐσιαστικά, παιδευτικὸ εἶναι τὸ ἔργο του, ὅταν μάλιστα ὑπάρχει ἔδρα Σεφέρη σὲ ξένο Πανεπιστήμιο. Γιὰ νὰ σταθοῦμε μόνο στοὺς πεθαμένους, θὰ πρόσθετα, ὅτι ἀπαραίτητη ὀφειλὴ τοῦ ἔθνους εἶναι νὰ ἰδρυθοῦν ἔδρες καὶ γιὰ τὸ Σολωμό, τὸν Κάλβο, τὸν Καβάφη, τὸ Σικελιανό, καθὼς καὶ γιὰ δυὸ πεζογράφους μας, τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Ξενοπούλο.

Βέβαια, ὁ κριτικὸς ἔχει συνειδητοποιήσει, ὅτι βαδίζει «ἐναντίον τοῦ ρεύματος», ὡστόσο εἶναι ἀκατανίκητη ἡ ἐσωτερικὴ παρόρμησή του νὰ διασαλπίσει τὴ γνώμη του, γιὰ τὴ συστηματικὴ μελέτη τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου. Αὐτὸ, ἀποτελεῖ, κοντὰ σὲ πολλὰ ἄλλα, καὶ τὴν πρὸ ὀλοκληρωμένη ἀποκρυστάλλωση τῆς ἐνότητος τῆς διαχρονικῆς ἐλ-

ληνικῆς πολιτιστικῆς παράδοσης, παρ' ὅλα τὰ χάσματα, τὶς καθιζήσεις καὶ τὶς ἀνωμαλίες τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς. Κυρίως τώρα, πού εἶναι πιά μέσα στὸν κυκεῶνα τῆς Εὐρώπης, καὶ πρέπει, γιὰ νὰ ἐπιβιώσει ἡ φυλὴ, νὰ γνωρίσει τὶς ρίζες τῆς, καὶ νὰ κρατήσῃ, ὅσο μπορεῖ, ἀνέπαφο τὸ αὐθεντικὸ τῆς πρόσωπο, χωρὶς γελοῖα ἐθνικιστικὰ ξεσπάσματα, ἀλλὰ καὶ χωρὶς ὑποταγὴ στὴν ἀφελληνικὴ, στὸ βάθος, ξενομανία τῆς.

Βέβαια, οἱ ζωντανοὶ, μαζὶ μὲ τὸ προνόμιο τῆς ὑπαρξῆς, διαθέτουν τὶς οἰκείες καὶ τὶς διεθνεῖς γνωριμίες, τοὺς ἰσχυροὺς φίλους, τὴν ὑποστήριξη πληθώρας νεοελληνιστῶν, πού προσκολλῶνται κι' αὐτοὶ στοὺς προβαλλόμενους τῆς τελευταίας ὥρας, τὴν ὑποδομὴ καὶ τὴ συστηματικὴ ὀργάνωση τῆς προβολῆς τους ἀπὸ λογῆς κυκλώματα, πολιτικούς καὶ κομματικούς σχηματισμούς. Πῶς νὰ ζητήσουν τὸ ἀναμφίλεκτο καὶ ἀναμφισβήτητο δίκιο τους οἱ κορυφαῖοι πεθαμένοι;

Εὐτυχῶς, πού ἄνθρωποι μὲ ζῆλο, γνώσεις καὶ βούληση, ὅπως: ὁ Γ. Κατσιμπάλης, ὁ κ. Καραντώνης καὶ ὁ κ. Παπανοῦτσος, μὲ τὴν κάθε εἶδους συμπαραστάση ἄλλων καὶ τὴν οἰκονομικὴ καὶ ἠθικὴ προστασία τοῦ κράτους, ὑλοποίησαν τὸ «Ἴδρυμα» Κωστῆ Παλαμᾶ, πού καθάρωσε νὰ τυπώσει ὅλο τὸ ἔργο του σὲ 16 τόμους. Ὁ κ. Καραντώνης, συνεχίζοντας τὴν βαρεῖα ἀποστολὴ του, πρόσφατα μᾶς χάρισε τὸν τόμο αὐτὸ τῶν 34 μελετημάτων, κριτικῶν καὶ ἄρθρων. Μετριόφρονα, τονίζει, πῶς ἀπαρτίζεται ἀπὸ μιὰ σειρά ἔστω καὶ λευπῶν μαθημάτων» γιὰ τὸ ἔργο καὶ γιὰ πολλὰς πλευρὰς τῆς ζωῆς τοῦ Παλαμᾶ, πρόκειται, ὅμως, γιὰ συνθετικὲς ἢ ἐξονουσιαστικὰ ἀναλυτικὲς μελέτες, ἀντλημένες ἀπ' τὴ γνωριμία μὲ τὸ ἔργο του, ἀπ' τὶς ἐπαφές του μὲ τὸν ἄνθρωπο, ἀπὸ τὶς συγκινημένες ἀναμνήσεις τοῦ κριτικοῦ, κι' ἔχουνε στόχο τὴ σφαιρικὴ ἔξαρση τῆς δημιουργίας του. Γιὰ ψυχοσυνθέσεις καὶ ἰδιοσυγκρασίες, ὅπως τοῦ κ. Καραντώνη, γρηγορότερα μπορεῖ νὰ παραμεριστεῖ καὶ νὰ ξεχαστεῖ, στὸ τέλος, ὁ προσωπικὸς του ἀντίπαλος — ὄχι ὁ ἀντιπαλαμιστῆς —, παρὰ ν' ἀφθεθεῖ ἀχρησιμοποίητο καὶ ἀδικαιώτο καὶ τὸ πρὸ μικρὸ λιθάρι, ἔστω, πού θὰ προσθέσει τὴν ἀπόχρωσή του στὸ πάντοτε ὑψού-

μενο καὶ μηδέποτε περατούμενο φαντασμαγορικό οἰκοδόμημα τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου.

Καὶ τοῦτο, γιατί, καθὼς σημείωσα, ὁ κριτικὸς τὸν ἀντίκρουσε ὡς ἕνα τρικυμισμένο ἄτομο καὶ δὲν ἔμεινε μόνο στὴ λυρική ἢ αἰσθητική μονάδα τῆς ποίησης τοῦ Παλαμᾶ. Μὲ κάθε νέα μελέτη του, νομίζεις πῶς ἀνακατατάσσει μέσα του τὸν τόσο δυσχερῆ καὶ πολυμέτωπο ἀγώνα αὐτοῦ τοῦ θαυμάσιου πνευματικοῦ ἐργάτη καὶ "Ἐλληνα, πῶς διατρέχει, μαζί μὲ τὸν ποιητῆ, ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὅλη τὴν κοπιαστική πορεία του, ἀδιὰ τραχείας τῆς ἀναβάσεως καὶ ἀνάντους», ἄν, μάλιστα, ληφθεῖ ὑπ' ὄψη καὶ ὁ ἐπιβλητικὸς καὶ καθοριστικὸς ρόλος τοῦ ποιητῆ στὸ γλωσσικὸ πρόβλημα, στὴν πνευματικὴ ἀποτύπωση τῶν διαρκῶν μετασχηματισμῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, πενήντα ὀλόκληρα χρόνια. "Ὅταν ὁ Παλαμᾶς ἦταν ὁ ταγός, ὁ ὀδηγητής, ὁ εὐαγγελιστής, ὁ προφήτης, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐκφραστής τους, καὶ ὄχι μόνο στὴν ποιητικὴ καρποφορία.

«Ἀκοῦστε με, εἶμαι τοῦ καιροῦ μου καὶ ὅλων τῶν καιρῶν».

Τὸ πρῶτο, ἀπόλυτα καὶ ἀταλάντευτα τὸ πιστεύει ὁ κ. Καραντώνης, καὶ ἀγωνίζεται νὰ μᾶς κάνει κοινωνοὺς τοῦ θησαυροῦ του, ἐπιστρατεύοντας, μαζί μὲ τὰ ὑπόλοιπα κριτικὰ χαρίσματά του, καὶ τὴν ἐπαρκέστατη ἐποπτεία τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ξένης λογοτεχνικῆς, καλλιτεχνικῆς, κοινωνιολογικῆς, πολιτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς κίνησης. Μέσα στὴν εὐρυχωρία τοῦ ἐσωτερικοῦ του χώρου, καταγράφει μὲ ἀκριβεία κάθε τι ποῦ θὰ συντελοῦσε στὸ ζωντάνεμα τῆς Παλαμικῆς, ποιητικῆς καὶ πνευματικῆς, ἡγεσίας, μὲ πλατυρρημοσύνη, κάποτε, ἀνακοινώνοντας τοὺς πλούσιους στοχασμοὺς του, τοὺς προσωπικοὺς κραδασμοὺς, τὰ πολὺ ἀξιόλογα ἀποτελέσματα τῶν κάθε εἰδους βυθοσκοπήσεων του, στὸν ἀχανῆ Παλαμικὸ κόσμο.

Γιὰ τὸ δεύτερο σκέλος τοῦ στίχου: καὶ ὅλων τῶν καιρῶν, ἀποφασιστικά, μὲ πνευματικὴ ἔνταση, διονυχίζει ὀλόκληρο τὸ Παλαμικὸ ἔργο, μένοντας, μ' εὐθυβολία κι' ἐντιμότητα, στὰ πολλὰ προσωπικὰ στοιχεῖα τῆς δομῆς τοῦ ποιητῆ, τὰ ἐρωτικά, τοῦ ἐσωτερικοῦ σπαραγμοῦ του, τὰ λυρικά, λιγότερο σὲ ἀρκετὰ κομμάτια τῶν «Μεγάλων Ὁραμάτων» καὶ στὰ ἐπικά — γιατί, βέβαια,

ἡ ἀπλῆ π. χ. γεωγραφικὴ ὀνοματοθεσία στὴ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιά» δὲν ἀποδίδει ποιητικότητα, καὶ σὲ σπάνια ἐπιτεύγματα τῶν στενὰ ἐπικαιρικῶν ποιημάτων του, τῶν συμβατικὰ ἐξυμνητικῶν, τῶν περιστασιακῶν.

"Ἐγὼ παρατηρήσει, ὅτι ὁ κριτικὸς, στὴ μεγάλη αὐτὴ χρονικὴ περίοδο τῆς ἀγάπης ἀλλὰ καὶ τῆς κριτικῆς ὕσφρησης, πέρα ἀπὸ τὶς ὀποιοσδήποτε ἰδέες, τὶς ἔννοιες, τὶς φιλοσοφικὲς σκέψεις, τὶς ἐπιστημολογίες, τὶς ἀλληγορίες, τὰ σύμβολα τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου, ἀναζητεῖ τὴν ποιότητα τοῦ λόγου του καὶ τὴν αἰσθητικὴ ἀρτιότητα τοῦ λυρικοῦ ποιητῆ. Ὁ Παλαμᾶς ἐξέφρασε, βέβαια, τὸ ἐγὼ του μέσα ἀπὸ τὶς δεκαετίες τῆς ἡγεσίας του — κυρίως στὴν εἰκοσαετία 1895-1915, καὶ τὴν ἐποχὴ του μέσα ἀπὸ τὸ 'Ἐγὼ του, ἀποτύπωσε, μὲ τρόπο καθαρὰ σχεδὸν ἀναπλαστικὰ προσωπικὸ, τὶς ἀπότομες μεταλλαγές δόξας καὶ καταισχύνης τῆς ἑλληνικῆς ἱστορικῆς καὶ πολιτιστικῆς πορείας. Σ' ὅ,τι ὅμως πεισματικὰ ἐπιμένει ὁ κριτικὸς, εἶναι ἡ μοναδική, ἀμετάθετη πίστη τοῦ Παλαμᾶ, στὴ Μοῦσα - Ἰδέα, στὸ Λόγο, στὸ τραγοῦδι.

Ἐπιθυμῶ νὰ πιστεύω, πάντως, ὅτι τὸ τραγοῦδι, δ.λ.δ. ἡ πρωθόρμητη ἐσωτερικὴ δόνηση, ὁ λυρισμὸς τοῦ Παλαμᾶ, περισσότερο ἀναφαίνεται κι' αἰχμαλωτίζει τὸ σύγχρονο ἀναγνώστη στὰ ποικίλα ἐρωτικά ποιήματά του καὶ σ' αὐτά, ποῦ ἐκφράζουν «τὴν μεγάλη ἀνημπόρεια» του, τὴν ἀποξένωσή του ἀπ' τὸ βροντερόηχο κύλισμα τῆς ἀνέμελης ζωῆς, τὴν αὐτεπίγνωση, ἴσως, καὶ ἐξογκωμένη, τῆς μειονεκτικότητάς του: «ὁ μέγας παράλυτος τῆς ζωῆς», «παντρεύεται ἢ παρθένα καὶ παίρνει ἕνα στοιχείο», καθὼς καὶ ὅσα περιλαμβάνουν τὴν τρυφεράδα καὶ τὴν ὀδύνη του, ποῦ παίρνει χαρακτῆρα δραματικὸ, γιατί μένουν ἀπροσδιόριστα τὰ αἷτια τῆς ἀδικίας καὶ τῆς δυστυχίας τῆς ζωῆς.

Φυσικά, καὶ σὲ πολλὰ ἀποσπάσματα τῶν «Μεγάλων Ὁραμάτων», καὶ τῶν ἐπικῶν, καὶ τῆς ἀντικειμενικοποιημένης, μεγαλόστομης δημιουργίας του, δυνατὸς καὶ διάχυτος εἶναι ὁ ρωμαλέος, συνήθως, λυρικὸς τόνος, ποῦ διασώζει ἀκέραια τὴν ποιητικὴ του λειτουργία. Ὅμως, νομίζω, πῶς ὅ,τι ἐπέτυχε ὁ Παλαμᾶς «ὡς ἀναπλήρωση τοῦ ἐλλείποντος» στὴ ζωὴ του, μὲ τὴν ἀγωνιστι-

κόητά του γιὰ τὸ δημοτικισμό, καὶ μὲ τοὺς παντοειδεῖς ἀγῶνες του, ποὺ φανέρωναν ὑγεία καὶ ἀνανεωτικὴ, ριζοσπαστικὴ διάθεση, δὲν τὸ πραγματώσασε δλοκληρωτικὰ στὴν «ἀρσενική», θάλεγα, πλευρὰ τῆς πνευματικῆς δημιουργίας του. Στὴν περίπτωσιν αὐτῆ, τὸ ἐλλείπον ἐκφράστηκε σφαιρικότερα καὶ πειστικότερα μᾶλλον στὰ καθαρὰ λυρικά ποιητικὰ ἐπιτεύγματα του, παρὰ στὶς μεγάλες συνθέσεις του, γιὰ ὀρισμένες πλευρὰς τῶν ὀπίων διατηρεῖ καὶ ὁ κ. Καραντώνης μερικὲς ἐπιφυλάξεις. Πρὸς τιμὴν του.

Οἱ ὀποιοσδήποτε, ὅμως, ἀντιρρήσεις, ποὺ θὰ εἶχε κανεὶς, γιὰ τὰ καθολικὰ συμπεράσματα αὐτοῦ τοῦ ἔργου ζωῆς τοῦ κ. Καραντώνη, δὲν κλονίζουσι καθόλου τὴ βαρῦτητα τῆς κατάθεσής του καὶ τῶν προσωπικῶν τρόπων τῆς ἀντιμετώπισής του.

Ἀπὸ τίς πιδ ἀποκαλυπτικὲς σελίδες, ποὺ διάβασα γιὰ τὸν Παλαμᾶ καὶ τὴ ζωὴ του, συναπαρτίζονται τὰ μελετήματα καὶ τ' ἀναπολητικὰ ἄρθρα τοῦ κ. Καραντώνη, τὰ πάντοτε ἐνδιαφερόμενα καὶ στὰ πιδ μαχητικὰ τους σημεῖα καὶ στὶς πιδ εὐγλωττες κι' εὐχυμες, κάθε πλευρᾶς τῆς ποιητικῆς τέχνης, συμπερασματολογίες τους.

Ἀναφέρονται στὸν ποιητὴ, στὸ δημοτικιστὴ, στὴν ἡγετικὴ προσωπικότητά του, στὸ στοχαστὴ, στὸν κριτικὸ τῆς τέχνης καὶ τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, στὸν ἄνθρωπο καὶ στὸ φίλο, στὸν οἰκογενειακὸ βίον του, στὶς ἀντιδράσεις του ἀντίκρυ στοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ γεγονότα, στὶς ἐργασίες ἄλλων γιὰ τὸ ἔργο του, στὸ κελλὶ του, στὸν ἀνειρήνευτο ἐρωτισμὸ του καὶ στὶς ἐξομολογήσεις τρίτων γι' αὐτόν, ὅπως π. χ. τῆς Μυρτιώτισσας, στὴ συνολικὴ ἔκδοσιν τοῦ ἔργου του.

Στὴ μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Παλαμᾶ δὲν ἐφαρμόζει μιὰν ὀρισμένην μέθοδο. Ἄλλοτε, εἶναι ἀναλυτικὸς — τίς περισσότερες φορές κάποτε, συνοπτικὸς, καίριος — καὶ τότε προϋποθέτει, ἀσφαλῶς, κάποια γνώση τῆς συνολικῆς Παλαμικῆς δημιουργίας. Μερικὲς φορές, ἀπὸ τὴν προσπέλασιν κάθε εἶδους τεχνικῆς, νοηματικῆς, συμβολικῆς ἢ αἰσθητικῆς λεπτομέρειας, μᾶς χειραγωγεῖ πρὸς τὸν κεντρικὸ πυρήνα μιᾶς συγκεκριμένης ποιητικῆς συλλογῆς ἢ μιᾶς σειρᾶς ὁμοειδῶν, συγγενικῶν ποιημάτων. Δὲν εἶναι καὶ λίγες οἱ περιπτώσεις, ποὺ φωτίζει ξαφνικὰ τὴν, κατὰ τὴ γνώ-

μη του, οὐσιαστικὴ καὶ ποιητικὴ σημασία, ποὺ τὴν ἀναλύει κατόπιν διεξοδικὰ. Πάντως, ὅλα τὰ κείμενα του καὶ διδάσκουσι καὶ συγκινοῦν βαθύτατα, ὡς ἀναβρύσματα ψυχῆς καὶ νοῦ, ὡς ἀποκρυσταλλώσεις κριτικῆς πολυμέρειας καὶ ἀνυποχώρητης ἐπιμονῆς, ὡς ἐγκάρδιες προσωπικὲς ἀναμνήσεις, ὡς λογοτεχνικὰ ἐπιτεύγματα.

Μετὰ τὸ «Ἐπίμετρο» καὶ τὸν «Πρόλογο» τοῦ βιβλίου, στὸ ἔκτενές μελετήμα του «Ἐγκώμιο καὶ Κριτικὴ», ἐπιχειρεῖται, μὲ ὀριμότερα κριτήρια, ἢ ἀνάπτυξη καὶ παρουσίαση τῶν πιδ θεμελιακῶν καὶ, στὴν πρώτη ματιᾶ, ἀντιφατικῶν στοιχείων τῆς Παλαμικῆς ποίησης. Τὸ ἄρθρο, σὲ σύντομην μορφή, εἶχε σταλεῖ στὴ «Semaine Egyptienne» τοῦ Καῖρου, ποὺ περιέλαβε πολλὰ κείμενα, πρὸς τιμὴν τοῦ ποιητῆ.

Θ' ἀρχίσω τὴν ἐπισκόπησίν του μὲ μιὰν ἀντίρρηση. Ἐχει παρατηρηθεῖ, πόσο οἱ ἐφηβικὲς, κυρίως, καὶ νεανικὲς πνευματικὲς ἀγάπες μας συνυπάρχουσι, κάποτε, μὲ κάποια μονομέρεια, ποὺ συνεπάγεται τὴν ἀδικία, ὅταν μιλοῦμε γι' ἄλλους. «Ὁ Καραυωτάκης καὶ ὁ Καβάφης (αὐτὸν λογάριάζε ὁ κριτικὸς, στὴ συγκεκριμένη περίπτωσιν), γράφει ὁ κ. Καραντώνης, καταχώνιασαν ὅλες τίς γενικότητες τῆς ζωῆς σὲ μιὰ ἐξάρτησαν τὸ σύνολο τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴν ἀποσυνθετικὴ ἀπαισιοδοξία. Ἄς δώσουμε πλατὺ νόημα στὴ λέξη, γιὰ νὰ μὴν ἐρευνοῦμε τίς πιθανές τῆς ἐξηγήσεις». Ὅποιαν ἐξήγησιν καὶ νὰ προσπαθήσουμε νὰ δώσουμε, ὅμως, κυρίως ὁ Καβάφης δὲν ἐξαντλεῖται, βέβαια, μὲ τὴν ἀποσυνθετικὴ ἀπαισιοδοξία. Ἀργότερα, ὅταν ὠρίμασε ὁ κ. Καραντώνης — ὠρίμασμα ἐνοῦ τὴν ἄπλα τοῦ ἐσωτερικοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου πρὸς ὅλες, καὶ τίς πιδ διαφορετικὲς ἐκδηλώσεις τῆς τέχνης, καὶ τὴν χρησιμοποίησιν ἀξιολογικῶν καὶ αἰσθητικῶν κανόνων, ἀνάλογα μὲ τίς περιπτώσεις — εἶδε, γεύτηκε, χάρηκε κι' ἀξιολόγησε τὴν προσφορὰ τοῦ ιδιόρρυθμου Ἀλεξανδρινοῦ, ἔστω καὶ ὄχι μὲ τὴν ἀρράγιστη ἀγάπην καὶ τὴν ἐγκωμιστικὴν διάθεσιν, ποὺ διέθεσε, σχεδὸν πάντοτε γιὰ τὸν Παλαμᾶ.

Καὶ γράφω, σχεδὸν πάντοτε, γιὰτὶ στὸ κείμενό του αὐτό, γιὰ πρώτη φορά, τόσο ξάστερα, σημειώνει ὁ κριτικὸς καὶ μερικὲς

τρωτὲς πλευρὲς τῆς Παλαμικῆς ποιητικῆς.

Οἱ ἀδυναμίες καὶ οἱ πτώσεις αὐτὲς τοῦ ποιητῆ, ἀποδίδονται ἀπὸ τὸν ἐμβριθῆ μελετητῆ τοῦ αὐτοῦ πλάτος τῆς συνειδησῆς του), στὴ δυσκολία του, πάντοτε, (νὰ συνθέσει τὰ γενικότερα καὶ φιλοσοφικότερα στοιχεῖα, ποὺ δὲν συγχωνεύονται καὶ δὲν ἀφομοιώνονται μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ ποιητῆ, μουσικὰ καὶ πλαστικὰ, σ' ὅλη τὴ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιά», καὶ στὴν καθολικὴ διάθεσή του (νὰ ἐκφράζει καλλιτεχνικὰ τὴ συνολικὴ παράσταση τῆς ζωῆς, ἀφήνοντας, κάποτε, χάσματα ἀσυμπλήρωτα). Ἐχουμε, ἐδῶ, ἀξιόλογα δείγματα τῆς κριτικῆς ἐντιμότητος τοῦ κ. Καραντώνη, ποῦ, καὶ μέσα στὸν ὁμολογούμενο θαυμασμό του πρὸς τὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ κατορθώνει νὰ διατηρεῖ ἀκέραια τὴν αἰσθητικὴν του συνείδηση καὶ ὑψηλὰ τὸ αἶτημα τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἀγάπη τοῦ διευρύνει τὴν εἰσδυτικότητά του καὶ ὀξύνει τὴν καλλιτεχνικὴν του ὄσφρηση.

Οἱ ιδιότητές του αὐτὲς θὰ τὸν ὀδηγήσουν νὰ διαπιστώσει τὸ ρητορισμὸ, ποῦ δυναστεύει πολλὰ ἀπὸ τὰ Τραγούδια τῆς Πατρίδας μου, ἐπισημαίνοντας, ὅτι μιὰ ἐντονη μεταφυσικὴ πίστη μπορεῖ (νὰ περιόριζε κατὰ πολὺ τὴ θεματογραφικὴ ἔκτασή του καὶ νὰ τοῦ στένευε τοὺς πνευματικοὺς ὀρίζοντες), ὅμως, «θὰ προσπόριζε, ἴσως, στὴν ποιήσῃ του ἕνα ψυχικὸ βάθος μεγαλύτερον». Παρατηρήσεις οὐσιαστικώτατες, ποὺ ἐπεκτείνονται σ' ὅλη τὴν περισσόλογια ἀμέτρητων ποιημάτων του. Ἔτσι, ὅμως, οἱ ἐπικρίσεις αὐτὲς, καὶ ἄλλες, ποὺ ἀνάγονται σὲ ὀρισμένους τομείους τῆς Παλαμικῆς ποιητικῆς, καὶ θὰ τίς σημειώσω, ἀργότερα, ἀποδεικνύουν, ὅτι ὁ κ. Καραντώνης δὲν εἶναι ἕνας Ἀποστολάκης τοῦ Παλαμᾶ. Ὁ ἐμπνευσμένος λόγος του δὲν καταργεῖ — αὐτὸ, ἴσως, σπανιότατα νὰ συμβαίνει — τὴν πεποίησῃ του γιὰ τὸ δέον τῆς υπερατομικῆς ἀσκήσεως τῆς κριτικῆς λειτουργίας, ποῦ τελικὸς τῆς στόχο ἔχει τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ αἰσθητικοῦ ἐπιτεύγματος. Ἀλλωστε, τὸ κείμενον ἐπιγράφεται ἀ' Ἐγκώμιον καὶ Κριτικὴν», ποῦ σημαίνει, νομίζω, ὅτι καὶ τὸ ὕμνολόγημα ἐλέγχεται ἀπὸ τὸν ἐποπτεύοντα κριτικὸ νοῦ. Ἐρμηνεύοντας π. χ. ὁ κριτικὸς τὴ διαλεκτικὴν τοῦ Παλαμᾶ ἀνάμεσα στὸ λόγον καὶ τὸν ἀντίλογον, τονίζει, ὅτι, οὔτε πάντοτε παρουσιάζεται

ἀναγκαῖα, οὔτε πάντοτε περιχόπτει τὰ περιττά, ὁ ποιητῆς. Πρῶτῃ διαπίστωση τοῦ κ. Καραντώνη, εἶναι ἡ ἐλεύθερη πρωτεϊκότητα τοῦ Παλαμᾶ, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας, ὑπερπιδώντας κάποια ἄρια, μὲ τίς ρευστὲς καὶ ἀνανεούμενες μορφὰς τῆς ποιητικῆς ἐπένδυσῆς του, ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ ὅλα τὰ αἰσθητικὰ καὶ θεωρητικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς του, χωρὶς νὰ χάσει τὴν ἀνεπανάληπτη Παλαμικὴ σφραγίδα τῆς. Δεύτερη διαπίστωσή του — δὲν θὰ εἶχε κανένας ἐπιφυλάξεις —, εἶναι ὁ ἰδιαιτέρος, ὁ προσωπικὸς τόνος τοῦ λυρισμοῦ του, κυρίως, βέβαια, ὅταν πηγάζει ἀπ' τὸν κερματισμένον ἑαυτό του. Τρίτη, ὅτι προϋποτίθεται ἡ γνώση τῆς ἐποχῆς, ποῦ ἀνάθρεψε τὸν ποιητῆ, γιὰ νὰ ἐκτιμηθεῖ καὶ ἡ καλολογικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀξία του. Κυρίως, ὅτι στὴ γενικὴ ἐκτίμησιν τοῦ ἔργου του, ἀνάγκη νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀπληστη, ἡ ἀκόρεστη, ἡ πνευματικὴ καὶ ἰδεοκρατικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ συνείδησιν τοῦ δραματιστῆ καὶ τοῦ πραγματιστῆ, κάτι, ποῦ, ὄχι ἄδικα, νομίζω, γιὰ μερικές, τουλάχιστον, ποιητικὲς μετουσιώσεις ὄλων αὐτῶν τῶν στοιχείων, θεωρήθηκε ἐλάττωμα καὶ ἀδυναμία. Γιατί, βέβαια, ἀδύνατον ἦταν πάντοτε νὰ ὑπάρχει ἕνας ἐπιτυχημένος συγκερασμὸς ποιητικὸς, τοῦ συναίσθηματος, τῆς εὐαισθησίας καὶ τῆς ἀλληλοσυγκρουόμενης σκέψεως καὶ γνώσεως. Τέταρτη, ἡ ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ συγγένεια τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τὰ μεγάλα πνεύματα, ποὺ τὸν βοήθησαν ν' ἀκονίσει τὴν δικήν του λυρικὴ εὐπάθεια καὶ νὰ ὑψώσει τὴν προσωπικὴν του φιλοσοφίαν τῆς τέχνης. Πέμπτη, ἡ συνύπαρξις στὸν Παλαμᾶ τοῦ ὑγιούς, τοῦ ρωμαλέου, τοῦ ἐπικού, τοῦ ἀγωνιστικοῦ στοιχείου, τοῦ ἥρωϊκοῦ, μὲ τὸ ἀρρωστημένον, τὸ κουρασμένον, τὸ τρυφερὰ παθητικόν, τὸ ἀποξενωμένον καὶ αὐτοτιμωρούμενον. Ἄν θελήσουμε, καὶ μὲ τὰ αἰσθητικὰ κριτήρια τῆς δικῆς μας ἐποχῆς, ν' ἀξιολογήσουμε ποιητικὰ τίς δύο, grosso modo, αὐτὲς πλευρὲς τῆς δημιουργίας του, ἡ ὀλοκληρωτικὴ κατάφασίς μας, ἀσφαλῶς, θὰ στραφεῖ πρὸς τὸν τόσο συγκινητικοῦς, μουσικοῦς καὶ ζεστοῦς τόνους τῆς ἑσωτερικῆς τρικυμίας του, περισσότερο.

Ἐκτῆ, ὁ εὐθύβολος διαχωρισμὸς τῆς ἐλληνολατρείας τοῦ Παλαμᾶ, στὴν ὀργισμένην καὶ ἐπικολυρικὰ ἀναπλαστικὴν ὅλην τῆς πα-

ρουσίας τῆς ἐλληνικῆς πολιτιστικῆς παράδοσης, καὶ σ' αὐτὴν, ποῦ συμφιλιώνεται μετὰ τὴν ἰδέα τῆς οὐμανιστικῆς εἰρηνοφιλίας. Στὴν πρώτη, κυρίως, περίπτωση, πιστεύει καὶ διακηρύττει ὁ κριτικός, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἰδέα τῆς πατρίδας, τῆς ὁμορφιάς καὶ τῆς ἀλήθειας, παίρνουν στὴ γενικὴ ψυχοπνευματικὴ δομὴ τοῦ Παλαμᾶ, τὸν τόνο τοῦ ὑπερφυσικοῦ. Πολλὴ ἀξιόλογος σ' αὐτὸ τὸ κείμενο εἶναι οἱ διάσπαρτες καθαρὰ αἰσθητικὲς παρατηρήσεις τοῦ κριτικοῦ, ποῦ διευρύνονται, σὲ πολλὰ, ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα μελετήματά του.

Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς ἀνάγονται στὸ στίχο, στὸ ρυθμὸ, στὶς στροφές, στὴ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενο, στὴ στάση καὶ στὴν ἐσωτερικὴ κατάσταση τοῦ ποιητῆ, σὲ κάθε συλλογὴ του ἢ καὶ σὲ κάθε μέρος συλλογῶν του, στὴ δυνατὴ ἐμπνοή του, στὶς ἐξαιρετικὲς γλωσσοπλαστικὲς ἰκανότητές του, στὴν ἀπτικὴ ἀκρίβεια καὶ πνευματικὴ ἀκρίβεια τῶν στίχων του. Ἀκόμα, στὴν ἀσυγκράτητη ὀργὴν του πρὸς τὶς μητέρες-ἰδέες καὶ στὸ λαχνασιασμένον ἀγκομαχητὸ τοῦ μεσολογίτικου πάθους του, πρὸς τὴν κάποιαν χλιαρότητα μερικῶν θεωρητικῶν δραματισμῶν του καὶ στὴν πυρακτωμένη ὕλη τοῦ ὑλοποιημένου ἢ ἀπραγματοποιήτου ἐρωτισμοῦ του. Δὲν μπορῶ νὰ ἐξηγήσω, γιατί δὲν πρόσεξε καὶ δὲν ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερος ὁ κριτικός καὶ μετὰ τὰ βιβλία τοῦ κ. Ἰ. Μ. Παναγιωτόπουλου, τοῦ κ. Ἀγγελου Δόξα, τοῦ κ. Κ. Δημαρᾶ, καθὼς καὶ μετὰ τὸ σοφὸ μελέτημα τοῦ κ. Ε. Παπανούτσου. Τὸ δεύτερο, ἐπειδὴ στηρίζεται στὰ πορίσματα ψυχολογικῶν θεωριῶν, μπορεῖ νὰ περιέχει, ἴσως, κάποιες ὑπερβολές. Ποῦ ἀπαλείφονται, ὅμως, ὅταν διαβάσουμε, ὅσα, σχετικὰ, γράφει ὁ κ. Τάσος Βουρνᾶς, γιὰ τὸν ἐρωτισμὸ τοῦ Παλαμᾶ, στὰ προχωρημένα χρόνια του. «Ἐκεῖ (στὴν ὁδὸ Περιάνδρου 5) με σβησμένη πιά τὴ φλόγα τοῦ νοῦ ἀπὸ τὴν γεροντικὴ ἀνοια, καθόταν ὀλημερίς μέσα ἀπὸ τὸ παράθυρο ἀσάλευτος καὶ ζωντάνευε μόνο ἀν κάποιαν ὁμορφὴν γυναῖκα περνοῦσε ἀπὸ τὸ πεζοδρόμιο. Ποῦ νὰ φανταστοῦν οἱ καημένες ὅτι ἐκεῖνος ὁ γέρος ποῦ τοὺς ἔγνεφε πονηρὰ — κάποτε καὶ χυδαῖα — πίσω ἀπὸ τὸ τζάμι τὴν ὥρα ποῦ ὁ βάρβαρος κατακτητῆς πατοῦσε τὸ στήθος τοῦ ἔθνους μετὰ τὴν μπότα του, ἦταν

ὁ μεγαλύτερος ποιητῆς τῆς Ρωμοσύνης γιὰ πολλὰ χρόνια καὶ ὁ ἀμείλικτος χρόνος τὸν εἶχε μετατρέψει σὲ φυτὸ ἐξ αἰτίας τῆς ἐγκεφαλικῆς γεροντικῆς μαλάκυνσης» (Τάσος Βουρνᾶς: Ἱστορικὰ καὶ Φιλολογικὰ πορτραῖτα, σελ. 92).

Ἐδῶ, νομίζω, πὼς ἔχει τὴ θέση τῆς ἡ μαρτυρία τοῦ Κλέωνα Παράσχου: Μιὰ φράση τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὸ «ἐρωτολατρικόν» του ὄνειρο... φανερώνει πόσο κι' ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὅπως καὶ τόσο ἄλλοι, ἦταν ἕνας ἐρωτικὸς obsédé. Μιὰ μέρα ποῦ πῆγα νὰ τὸν ἐπισκεφθῶ (καμιά δεκαπενταριά χρόνια πρὶν ἀπ' τὸ θάνατό του) καὶ κουβεντιάσαμε, μοῦ εἶπε, δὲν ξέρω πάνω σὲ τί κουβέντα: «Ἐνα πράμα ὑπάρχει στὸν κόσμῳ τό...». Καὶ ἔκανε, λέγοντας αὐτό, με τοὺς δυὸ ἀντίχειρες καὶ τοὺς δυὸ δειχτὲς του, τὴ γνωστὴ παράσταση τοῦ γυναικείου ὄργανου («Χρονικό», κύκλος πρῶτος, σελ. 61 καὶ 62).

Γιὰ «τὰ Τραγοῦδια τῆς Πατρίδος μου» εἶχε μιλήσει ὁ κριτικός, με ἀρκετὲς ἐπιφυλάξεις, ποῦ τὶς διατηρεῖ καὶ τὶς ἐπεκτείνει καὶ δυὸ ἄλλες φορές, ὅταν τὸν ἀπασχολοῦν αὐτὰ τὰ «Τραγοῦδια». Ἐνδεικτικὰ, ἀναφέρει καὶ λίγα λόγια τοῦ προλόγου τῆς δευτέρας ἐκδόσεώς τους, τοῦ Παλαμᾶ. «Τὸ ἐνδιαφέρον ποῦ θὰ ζυπνοῦν, ὑπάρχει, βέβαια, στὴν ἱστορία των. Μᾶς λένε, πὼς γεννιέται κάτι, ποῦ ἀν πάει μπροστά, ἴσως εἶναι, σχετικὰ, καὶ πολὺ». Τὴν ἱστορικὴ καὶ φιλολογικὴ, λοιπόν, κυρίως, σημασία τους, δικαιώνει ὁ κριτικός, σὲ μιὰν ἐποχὴ (νεκροῦ ποιητικοῦ ρομαντισμοῦ), διατυπώνοντας καὶ μετὰ γραμματολογικὴ ἀκρίβεια τὴ θέση τοῦ Παλαμᾶ, ἀνάμεσα στὴν ομάδα τῶν νέων τότε, Δροσίνη, Καμπᾶ, Πολέμη, τὴν ἀποκόλλησή του ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς καθαρεύουσας καὶ τοῦ σχολαστικισμοῦ καὶ τὸ προχώρημά του πρὸς ἕνα ζωντανότερο, μεστότερο, πνευματικότερο μέλλον, τὴ στιγμὴ ποῦ οἱ ἄλλοι — ὁ Καμπᾶς «λιποτάκτησε» νόρις, βέβαια —, περιορίστηκαν σ' ἕναν κόσμῳ, ὅχι καὶ πολὺ βαθύ, μετὰ πνοὴς εἰδυλιακῆς δροσερότητας.

Ἡ ἐπίδραση καὶ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ «μιὰ Σολωμικὴ ὑποψία», καθὼς γράφει ὁ κριτικός, καὶ τοῦ Βαλαωρίτη, θὰ υπερπηδηθοῦν μετὰ τὸν «Ἕγνο τῆς Ἀθηνᾶς» καὶ μετὰ τοὺς «Ἀρχαίους Θεοὺς» — τὸ πρῶτο βιβλίον τῆς συλλογῆς «Τὰ Μᾶτια τῆς Ψυχῆς

μου» πού μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ συμπλήρωσή της. Στὸ σημεῖο τῆς ἐπίδρασης τοῦ Παλαμᾶ ἀπὸ τοὺς Γάλλους παρνασσικούς, πού δὲν ἀμφισβητεῖται, προσθέτει ὁ καθολικὸς νοῦς τοῦ κριτικοῦ καὶ τὴν ψυχολογικὴ προετοιμασία τοῦ Παλαμᾶ νὰ δεχθεῖ τὴν ἔλξη τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητας. Τὸ σμίξιμο, ἀργότερα, τοῦ εἰδωλολατρικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, στὸν Παλαμᾶ, σωστά τὸ τοποθετεῖ ὁ κριτικὸς στὴν πρώτη του ἐκείνη «περιδιάβαση» — παιδική, ἐφηβική, νεανική — ἀνάμεσα στ' ἀπομεινάρια τῆς ἀρχαίας αἰγλης, καὶ μέσα στὸ ἴλαρὸ φῶς τῆς Ἀττικῆς. Ἀπ' τὴν ἐποχὴ αὐτὴ διαπιστώνει ὁ κριτικὸς τὴν ἀσίγαστη λαχτάρια τοῦ Παλαμᾶ νὰ ἀναπλάσει τὴ νέα ζωὴ, ἔχοντας πρότυπο τὸ ἀρχαῖο κάλλος, στὴν πολὺπλευρῆ ἀκτινοβολία του. Νὰ ὑψώσει νέους ἰδεατοὺς τύπους γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Νὰ χαράξει τὶς νέες βουνοκορφές της.

Ἀναφέρει τὶς ἀπόψεις του, πού φανερῶνουν τὴν ἐκτίμησή του στὸ μακρόπνοο ποίημα «οἱ Χαιρετισμοὶ τῆς Ἡλιογέννητης», ἐκτενέστερα, ὅταν ἀναλῦει τὸ σχετικὸ βιβλίον τῆς γνωστῆς ποιήτριας κ. Λιλῆς Ἰακωβίδου. Κρίνοντας θετικὰ τὸν κόπο τῆς ποιήτριας, βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ ξεχωρίσει τὴν ἐντελῶς ἰδιαιτέρη θέση τοῦ ποιήματος, θέση πρωτοποριακῆ, καὶ γιὰ τὰ Εὐρωπαϊκὰ δεδομένα καὶ γιὰ τὴν ἐπιτυχημένη ἀπόπειρα πραγμάτωσης συνθετικῆς ποίησης. Ἰδιαιτέρα πειστικὴ καὶ κατατοπιστικὴ παρουσιάζεται ἡ γνώμη τοῦ κριτικοῦ, ὅτι στὸ ποίημα ὑποκρύπτεται ἡ βαθύτερη διάθεση τοῦ Παλαμᾶ, νὰ ἐξάρει, μὲ πολὺτροπα στροφικὰ συμπλέγματα, τὴν ἀναγέννηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆ γενικῆ καθαρά, μὲ τὸ φῶς. Σημειώνει ἐπίσης τὴν προδρομικὴ τάση τοῦ Παλαμᾶ, νὰ ἐνώνει τὴν ἰδέα μὲ τὸν ἐπιστημονικὸ θετικισμό.

Πολὺ βοηθοῦν τὸν ἀναγνώστη — ἀμύητο καὶ μνημένο — οἱ σαφέστατοι διαχωρισμοὶ τῶν θέσεων τοῦ Παλαμᾶ ἀντίκρου στὴν Ἐπιστήμη, ὅπως μᾶς τοὺς χαράζει ὁ κριτικὸς, καθὼς καὶ οἱ φωτεινὲς ἀναλύσεις τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν βασικῶν στοιχείων ὅλων τῶν τομέων τῆς ζωῆς, πού ἀπάρτιζαν τὶς συνιστώσες τῆς ἐποχῆς τοῦ Παλαμᾶ, ὅταν ἔγραφε καὶ αὐτὸ τὸ ποίημα. Πολλές, ἐπίσης, καὶ ὀρθότατες οἱ παρατηρή-

σεις γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ τὴ μορφή τῶν δοσμένων σὲ ἰδιαιτέρου στιχουργικὸ σύστημα μερῶν τοῦ ποιήματος, γιὰ τὴν ἐλευθερωμένη ἀπὸ τὴν παράδοση μουσικὴ του συγκρότηση.

Τὸ κριτικὸ δαιμόνιο τοῦ κ. Καραντώνη πάντοτε ἀρδεύεται ἀπὸ πλουσιότατη παρακαταθήκη γνώσεων καὶ ἀπὸ μνήμη πελώρια. Ἔτσι, διέκρινε στὸ ζῶηρά καὶ ἄτακτα, κάπως, εἰκονογραφημένο ὄραμα τοῦ ποιήματος καὶ στὶς ὑποσυνείδητες κραυγές του, κάτι ἀπὸ τὸν ὑπερρεαλισμό, πού τόσο ρόλο ἔπαιξε, ἀργότερα, στὴν παγκόσμια καὶ στὴν ἑλληνικὴ καλλιτεχνικὴ καὶ λογοτεχνικὴ ζωὴ.

«Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου» εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ζεστὰ κείμενα τοῦ βιβλίου καὶ τὰ πιὸ ἀποκαλυπτικὰ τοῦ λυρικοῦ Παλαμᾶ. Προτοῦ νὰ μᾶς δώσει τὴ δική του ἐρμηνεία, μιὰν ἀπὸ τὶς οὐσιαστικότερες καὶ περισσότερο σύμφωνες μὲ τὶς τραγικὲς συγκρούσεις τοῦ ἐξομολογητικοῦ ποιητῆ — ἔμμεσα ἢ ἐντελῶς ἀκάλυπτα — ἀναφέρεται στὶς κυριότερες, ὡς τότε, ἀπόπειρες ἐρμηνείας τοῦ συμβόλου «Γύφτος», ἐπιμένοντας περισσότερο στὴ θέση τοῦ πρόωρα χαμένου Κουζόπουλου, πού πίστευε, ὅτι ἐκφράζει, γενικὰ, τὴν «ἐλεύθερη σκέψη». Καταρριπτικὲς τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς εἶναι οἱ τεκμηριωμένες ἀντιρροήσεις τοῦ κριτικοῦ, πού, περισσότερο ἀπὸ τὸν ἐπικό, τὸν ἐπαναστατημένο, τὸν προφητικὸ καὶ ὁραματιστὴ τοῦ μέλλοντος, Γύφτο, ἀγαπάει τὸν ἐναγώνιο, μὲ τὶς σπαρακτικὲς κραυγές καὶ τὶς ἠθικὲς ἀναστατώσεις του, ποιητῆ.

Ὁ κ. Καραντώνης, ἐμπεριστατωμένα προχωρώντας, καταλήγει στὸ συμπέρασμα, ὅτι, τελικὰ, ὁ Γύφτος εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς, διαχυμένος, ἐδῶ κι' ἐκεῖ, μέσα στὸ ποίημα. Ἄξιος νὰ παρατηρηθοῦν, εἶναι καὶ δυὸ ἀντιρροήσεις του. Ἡ μιὰ ἀναφέρεται στὸν περιορισμὸ μέσα στὰ ὄρια τῆς δικῆς του ἐποχῆς (τοῦ Παλαμᾶ) τοῦ συγκεκριμένου τρόπου καθιέρωσης τῆς νέας ζωῆς. Ἡ δευτέρη, στὴν «εὐκολὴ λύση» τῆς ἠθικῆς κρίσης, μὲ τὴν παραδοχὴ τοῦ «τρίτου Ὀλυμποῦ», δ.λ.δ. τῆς Ἐπιστήμης, μετὰ τὸν παρατεινόμενο σκεπτικισμό καὶ τὸν βασιανιστικὸ «Θωμισμὸ» τοῦ ποιητῆ. Παρατήρησα, ὅτι ἡ «ἐπιστημολογία» τῆς Παλαμικῆς ποίησης, βρίσκει τὴν κριτικὴ σκέψη τοῦ κ. Καραντώνη,

μᾶλλον διχασμένη. Δίκαια, νομίζω. Γιατί, πραγματικά, ὅπως ἀπόδειξαν οἱ τελευταῖες δεκαετίες, ἡ ἐπιστήμη ἀλλάξε πολλά, δὲν εἶναι, ὅμως, καθολικά, γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἡ σωτήρια λύση. Ἀντίθετα, περιπλέκει τὰ προβλήματά του, γιατί τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τοὺς σωστοὺς ὁρους ζωῆς καὶ συμβίωσης. Ἡ τοποθέτηση ὅλων τῶν ἄλλων στοιχείων, πού συγκροτοῦν τὸ Γύφτο, σὲ δευτερότερη μοῖρα, καὶ ἡ ἔξαρση ἀπὸ τὸν κ. Καραντώνη τῶν διαχρονικῶν λυρικῶν, δικαιώνει, γιὰ μιὰν ἀκόμη φορά, τὴ διορατικότητα τοῦ κριτικοῦ.

Στὸν τρίτο τόμο τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Παλαμᾶ, μιλώντας καὶ πάλι γιὰ «τὸ Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου», μὲ ἔμφαση τονίζει, ὅτι πέρα ἀπὸ τὶς ἐρμηνεῖες, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχὴ τους, πού ἔδωσαν διάφοροι μελετητές, τὸ πρῶτον κινοῦν τῆς σύνθεσης αὐτῆς, τῆς ἀντιπροσωπευτικότερης, ἴσως, τῆς Παλαμικῆς ποίησης, καὶ τῆς νεοελληνικῆς, γενικότερα, εἶναι ἡ ἔμπνοή τοῦ ποιητῆ, πού σαρκώνει μὲ ὅλα τὰ ἑτερόκλητα στοιχεῖα της — ἀτομικά, κοινωνικά, ἔθνικα-παγκόσμια —, τὴν εὐλύγιστη, καί, κυρίως, λυρικὰ ἐκδιπλούμενη καὶ ρέουσα ποίηση. Μιὰ ποίηση, ὁμολογουμένως, «πρωτογενέστερη καὶ πάντα μοντέρνα». Ἐπειδὴ καὶ σ' αὐτὲς τὶς σελίδες γιὰ τὸ «Δωδεκάλογο», δὲν εἶδα ν' ἀναφέρεται ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ἰωάννου Συκουτρῆ, θᾶψα νὰ τὴν θυμηθοῦμε, γιατί καὶ φιλοσοφικὰ συγκροτημένη εἶναι καὶ φιλολογικὰ μεθοδευμένη καὶ ὑψιπετής, καθὼς, ἀναλύοντας τοὺς «λόγους» του, ὁ Συκουτρῆς ἐκφράζει καὶ τὸ δικό του Νιτσεϊσμὸς, τὶς δικές του ἀριστοκρατικὲς ἀντιλήψεις καὶ τὴν ἀπόστασή του ἀπὸ τὴν ἀνώνυμη μάζα. Ἀνάμεσα σὲ πολλὰ ἄλλα, ζωντανεῖ τὸν καημὸ τοῦ Γύφτου, καὶ κάθε ἐκλεκτοῦ, πού «σχορπάει τὰ πλοῦτη του», εἶναι καταδικασμένος, ὅμως, νὰ ζήσει καὶ νὰ πορευεῖται μόνος του.

Σὲ μιὰ ποίηση, πού καλλιεργεῖται μὲ ὅλα τὰ ὄργανα τῆς πολυφωνικῆς ὀρχήστρας τοῦ λόγου, ὁ Ἀσκραῖος, καθὼς καὶ οἱ Ἀλυσίδες — τὰ μεγάλα ὄραματα —, μαζί μὲ τοὺς Χαιρετισμοὺς τῆς Ἡλιογέννητης, τὸ Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου καὶ τὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ κατέχουν μιὰ ἰδιάζουσα θέση. Ἡ εἰσαγωγή του στὸν «Ἀσκραῖο» μολονότι σ' ὅλα τὰ κείμενά του διευκολύνει καὶ τὸν ἀπαιτη-

τικὸ ἀναγνώστη νὰ χαρεῖ, ὅ,τι βαθύ καὶ ὄρατο συλλαμβάνουν οἱ κριτικὲς καὶ διαισθητικὲς ικανότητές του — ἀποτελεῖ τὴν πιὸ γοητευτικὴ καὶ διεξοδικὴ ἀνάλυση τοῦ κ. Καραντώνη. Μελέτες τόσο κατατοπιστικὲς, πού ἀνασχάπτουν ὅλο τὸ ὄλικο τους, τὸ ἀναχωνεῖουν καὶ τὸ ἀναπλάθουν, παλεύοντας μαζί μὲ τὸ δημιουργό, δὲν εἶναι πολλές.

Ὁ κριτικὸς, χωρὶς νὰ παραμερίζει προηγούμενους ἐξέχοντες μελετητές, ἐπαμύλλεται τὴν εὐθύνην νὰ προσφέρει μιὰ σφαιρικότερη ἐρμηνεία γιὰ τὸ ποίημα αὐτό, ἢ, μᾶλλον, «γιὰ τὰ πολλὰ μαζί, ὅπως γράφει, πού ἀπαρτίζουν τὸ ἔνα». Ἔτσι, «συμπορευόμεστε» μὲ τὸν κ. Καραντώνη, μέσ' ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιρα μιᾶς συναισθηματικῆς συγκινημένης ψυχῆς, πού φτάνει ὡς τὸν πνευματικὸν δραματισμὸ τοῦ δημιουργοῦ, ἀποκαλύπτοντας τὸν πυρήνα τοῦ ἔργου καὶ κατακτώντας τὴν οὐσία καὶ τὴν ποιητικὴ ὁμορφιά του. Καὶ μολονότι, πραγματικά, δύσκολο εἶναι νὰ υπάρξουν ὀριστικὲς καὶ πάγιες ἀξιολογικὲς τοποθετήσεις γιὰ ἕνα καθαρὰ μουσικὸ ποίημα, ὅπως ἀποφαίνεται ὁ συγγραφέας, ἐπιθυμῶ ἰδιαίτερα νὰ ἐξάρω τὶς ψυχικὰ ζεστὲς καὶ λογικὰ στερεωμένες ἀπόψεις του γιὰ τὸν «Ἀσκραῖο», πού συγκροτοῦνται ἀπ' τὴν πυρηνικὴν ἰδιοσυγκρασίαν του, τὸν εὐστροφο λυρικὸν στοχασμὸν, καὶ τὴν κοχλάζουσα πνευματικότητά του. Μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἐνωμένα, εἶδε, χάριξε κι' ἐρμήνευσε μιὰν ἀπὸ τὶς σπάνιες καὶ ἐκλεκτὲς ἐπιτευξεις τῆς συμφιλίωσης τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ποιητῆ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, «τῆς τέλειαις καὶ ὀργανικῆς ἐναρμόνισης» τοῦ πλατύτατου Ἐγώ του, μὲ τὴν καθολικὴν προβληματικότητα καὶ πολυπλοκότητα τῆς ζωῆς.

Θὰ εἶχα μόνο μιὰν ἀντίρρηση γιὰ τὴ γνώμη του, τὴ σχετικὴ μὲ τὸν «Ἐρωτικὸν Λόγον» τοῦ Σεφέρη, «ὅτι ἦταν τὸ πρῶτο δύσκολο λυρικὸ ποίημα πού φάνηκε στὴ γλώσσα μας, μετὰ τὸν «Ἀσκραῖο».

Πρέπει, ἴσως, νὰ μνημονεύσουμε πρῶτα τὸν «Ἀλαφροῖσχιωτο» τοῦ Σικελιανοῦ. Ἀποτελεῖται, βέβαια, ἀπὸ πολλὰ αὐτοτελῆ κομμάτια, πού ἀπαρτίζουν, ὅμως, μιὰν ἐνόητα.

Ὁ κριτικὸς καὶ σ' αὐτὸ τὸ κείμενο ἐξαίρει

τὴν «ἀτομική μου μεολογία» τοῦ Παλαμᾶ, ποὺ ἦταν «ἕνας πρόδρομος τῆς μοντέρνας ποίησης στὴν Ἑλλάδα». Ἐδῶ, θεωρῶ σκόπιμο ν' ἀκούσουμε καὶ τὴ φωνὴ τοῦ ἐγκυρότερου μελετητῆ τοῦ Σικελιανοῦ, κ. Θεόδωρου Εὐδή: Αὐτὰ π.χ. ποὺ προβάλλουν οἱ αἱρέσεις τῆς νέας ποιήσεως, δηλαδὴ εἰκόνας καὶ σύμβολα ἀπὸ τὸ ὑποσυνείδητο, χωρισμὸς σὲ στοιχεῖα ἄλογα καὶ ἔλλογα, τόλμη στὴν κίνηση τῆς φαντασίας, ἐνάργεια τοῦ ὄνειρου, ποικίλοι φραστικοὶ τρόποι, ὅλα αὐτὰ ζοῦν ὅπωςδήποτε στὸ ποίημα τοῦ Σικελιανοῦ (τὸν Ἀλαφροῖσκιωτο), καὶ πιὸ κάτω: «Ὁ ἀληθινὸς ποιητῆς παραμένει, ἐκτός τῶν ἄλλων, καὶ πρόδρομος. Αἰφνης τῆ μουσικῆ τῶν λέξεων, ποὺ ὑποστηρίζεται ὅτι τὴν ἀνακάλυψε ἡ νέα ποίηση καὶ τὴν ἔφερε σὲ ἀντικατάσταση τῆς μουσικῆς τοῦ στίχου, ὁ Σικελιανὸς τὴν ἔδωσε πανηγυρικὰ στὸν «Ἀλαφροῖσκιωτο», ἀλλοῦ ἐλευθερωνόμενος ἀπὸ τὸν τονικὸ τύπο τοῦ στίχου καὶ ἄλλοῦ μένοντος σ' αὐτόν, ἀλλ' ὅμως πάντα μὲ πηγαία ἀνανεωτικὴ διάθεση. (Θεόδωρου Εὐδή: "Ἄγγελος Σικελιανός (σελ. 48 καὶ 49). Κι' ἄλλοῦ, στὸ ἴδιο βιβλίο (σελ. 110): «Ὁ στίχος τοῦ Σικελιανοῦ, στὸν «Πρόλογο στὴ Ζωή» τείνει πρὸς τὸ ἐλεύθερο. Εἶναι ὁ πρῶτος ποιητῆς στὴν Ἑλλάδα, ὁ Σικελιανός, ποὺ ἐφάρμοσε στὴν ποίησή του, μὲ τὸν «Πρόλογο στὴ Ζωή», τὴν ἀχαλίνωτὴ αὐτὴ ἀπελευθέρωση τοῦ στίχου, καὶ ἐκεῖνο ποὺ καλλιέργησαν συστηματικὰ πολὺ ἀργότερα στὸν τόπο μας οἱ ὑπερρεαλιστές, ὁ Σικελιανὸς τὸ ἔθεσε σ' ἐφαρμογὴ πρῶτος.

Ὁ ἀ, ἐπιθυμοῦσα ἐπίσης νὰ προσθέσω στὴν παρατήρηση τοῦ κ. Καραντώνη, ὅτι «Ὁ Ἑρωτικὸς Λόγος τοῦ Σεφέρη εἶναι μουσικὰ βγαλμένος ἀπὸ τὸν ἦχο τοῦ Ἀσκραίου», πὼς καὶ ὁ πρῶτος κ. Ἐλύτης, ὁ εὐρωστὸς εἰκονοπλάστης, χρωστᾷ ἀρκετὰ στὸν «Ἀλαφροῖσκιωτο» τοῦ Σικελιανοῦ.

Εἶναι γεμάτο αὐτὸ τὸ κείμενο ἀπὸ εὐθύβολες κρίσεις, ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου, στίς ἀλληλεμπλοκὲς τοῦ φωτός μὲ τὸ σκοτάδι, ποὺ διαδέχονται τὴν ποιητικὴ ροὴ τοῦ Ἀσκραίου, στὴ διαφώτιση τῆς θέσης τοῦ Παλαμᾶ ἀντίχρου στὴν ἀρχαιότητα, στὴν ἀναπλαστικὴ δύναμη τοῦ ποιητῆ, ποὺ ὅ,τι δανείστηκε ἀπὸ τὸ «Ἔργα καὶ

Ἡμέραι», τὸ ἀνύψωσε σὲ καθαρὰ ποιητικὴ πράξη, ἐξυμνητικὴ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ τρικυμισμένου πάθους της. Ἡ μελέτη κυρίως τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ «Ἀσκραίου» ἀνεβάζει τὸ λόγο τοῦ ἰδιοσυγκρασιακὰ συγγενικοῦ Καραντώνη, μὲ τὸν ἑρωτικὸ Παλαμᾶ, στὴν ἰδανικὴ ἐξισορρόπηση τοῦ ἀποφλοιωτικὰ κριτικοῦ καὶ τῆς λυρικῆς δόνησης. Κι' αὐτὴ τὴ λυρικὴ κίνηση «τὴν ἀέναη ἐπιστροφή» ἀπὸ τὸ παλιὸ στὸ καινούργιο, γιὰ κάτι ἄλλο, σπαρταριστὰ ζωντανό, μέσα στὴ δική του ἐποχὴ, κι' ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς ἀνειργνευτοὺς ἐσωτερικοὺς κλυδωνισμοὺς του, τὴν ἀποκαλύπτει μ' ἐπιχειρηματολογία πειστικὴ, ἄρρηκτα δεμένη, ἐδῶ, μὲ τὴ γνωστὴ χειμαρρῶδη εὐλωστία του.

Θαυμαστές οἱ αἰσθητικὲς παρατηρήσεις του, κυρίως γιὰ ὀρισμένα κεφάλαια, καὶ ρωμαλέες οἱ ἐπισημάνσεις τῆς ἔξαρσης, ποὺ ὠθοῦν τὸν ποιητὴ καὶ κάθε ἄνθρωπο, νὰ γευτεῖ τὴ ζωὴ στὴν ἀνερμάτιστη κινητικότητα της, στὴ διαρκῆ ἀντήσή της, στὴν ἀνεκτίμητη δωρεὰ τοῦ ὑπάρχειν.

Τὸ ἐντελῶς ξεχωριστὸ αὐτὸ μελέτημα τὸ τελειώνει ὁ κ. Καραντώνης μὲ τὸν τονισμό τοῦ γλωσσοπλαστικοῦ δαιμόνιου τοῦ Παλαμᾶ, κάτι ποὺ ἐπανειλημμένα ἐξάγει, ἀποδίδοντας σ' αὐτὴ τὴν πίστη τοῦ Παλαμᾶ στὴ γλώσσα, «ποῦ τὴ βλέπει, τὴν αἰσθάνεται, τὴ στοχάζεται καὶ τὴν ἀντιμετωπίζει σὰ φυσικὸ φαινόμενο», ὅλη τὴν ποιητικὴ μεταστοιχείωση τῆς ἐλληνικῆς διάρκειας, μαζί, βέβαια, μὲ τὴ ρωμαλέα φαντασία του καὶ τὸ νυχτοῦμερο μόχθο τοῦ τεχνίτη.

Ἡ ἀνάλυση τῶν «Ἀλυσίδων» προϋποθέτει τὴν μὴ ἱκανοποίηση τοῦ κριτικοῦ ἀπὸ τίς ἀπόψεις ἄλλων μελετητῶν. Ἐχοντας συναναστραφεῖ πιά καὶ μὲ τὰ ποικίλα στοιχεῖα τῆς νεοτερικῆς ποιήσεως, καὶ ἐκφράζοντας τὴν ἀντίθεσή του στίς ἀλληγορίες, διατυπώνει τὴ γνώμη, ὅτι οἱ «Ἀλυσίδες» εἶναι οἱ ἐκτινάξεις τοῦ ποιητῆ πρὸς τὴν ἐλευθερία, «εἶναι τὸ ποίημα τῆς ἐλευθερίας» τοῦ προφητισμοῦ του. Ἐρμηνεύοντας τὸν προφητισμὸ του, μᾶς καθορίζει καίρια τὴν πολυπραγμοσύνη τῆς ποιητικῆς ἀποστολῆς, ὅπως τὴν ἐνωθε καὶ τὴν πραγμάτωνε ὁ Παλαμᾶς.

(Ἡ πολυπραγμοσύνη, πάντως, τοῦ ποιητῆ, περικλείνει, νομίζω, καὶ ἀρκετὲς ἀπὸ

τις χαλαρωμένες ἢ κακὲς στιγμὲς τῆς δημιουργίας του, ποὺ δὲν οἰσθηλατοῦνται πάντοτε — θάταν ἀδύνατο — ἀπὸ τὸν ἀναβρυστικό, ἐξ ἐγκάτων λυρισμὸ του, ἀλλὰ, τελικά, παρουσιάζονται ὡς διανοητικὲς μόνο καὶ ψυχρὲς κατασκευές).

Συνεχίζοντας ὁ κριτικὸς τὴν ἀνάλυση τοῦ ὅρου «προφητικὴ ποίηση», μᾶς δίνει τὶς δυνατότητες νὰ παρακολουθήσουμε τὸν ποιητῆ, ν' ἀρδεύει τὶς τεράστιες γνώσεις του ἀπὸ πολλὰς πηγὰς τῆς ἀνθρώπινης ψυχολογίας καὶ συμπεριφορᾶς, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν ἀεικίνητο ἐσωτερικὸ κόσμου του, καὶ μὲ τὴν ἀνάγκη ὅλων μας, πολὺ περισσότερο, βέβαια, τοῦ ποιητῆ, νὰ ἐνώσουμε τὶς τρεῖς διαστάσεις τοῦ χρόνου, φτάνοντας στὰ κράσπεδα τῆς αἰωνιότητος.

Ἡ διονυχιστικὴ ἐρμηνεῖα τοῦ ποιήματος, ποὺ τὸ θεωρεῖ, τελικά, ὡς τὸ «μῖγμα τῆς ἀλληγορίας καὶ τοῦ συμβολισμοῦ», δένεται, ὅπως πάντοτε, σχεδόν, μὲ τὴν ἐποχὴ τῆς δημιουργίας του, μὲ τὴν ἡλικία τοῦ ποιητῆ, μὲ τὴν ἀνάγκη τοῦ Παλαμᾶ γιὰ πραγματικὴ ἢ ἰδεατικὴ ἐλευθερία.

Παραστατικὰ μᾶς περιγράφει τὴ «σκλαβιά» τοῦ ποιητῆ, στὸν ἴδιον του ρημαγμένον ψυχικὸν κόσμον, στὴ γύρω του ρηχὴ καὶ τελματωμένη ζωὴ, ἀλλὰ καὶ τὴ συνειδητοποίηση τῆς σκλαβιάς του, μαζὶ μὲ τὴ δύναμη νὰ ὁραματιστεῖ τὸ σπάσιμο τῶν «Ἀλυσίδων» γιὰ μιὰν ἐλεύθερη, χαρούμενη ζωὴ. Κι' ὁραματίζεται αὐτὴ τὴν ἥρωικὴ ἀνταρσία, αὐτὴ τὴν ἀπαγκίστρωση ἀπ' τὰ δεσμὰ τῆς μοίρας καὶ τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία, τὴ στιγμὴ, ποὺ τὸν κατέχει ἡ πλήρης συνειδητοποίηση, ὅτι εἶναι ἀποκομμένος, ἐντελῶς, ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον. Αὐτὴ τὴ λυρικὴ δραματικὴ τῶν «Ἀλυσίδων» τὴν ἐπεξηγεῖ μὲ πάθος καὶ εὐστροφία ὁ κ. Καραντώνης, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ γνώση τῶν ψυχικῶν ἀντιθέσεων καὶ ἀντιδράσεων τοῦ ἀνθρώπου Παλαμᾶ, ποὺ ἡ μόνη δικαίωσή του παραμένει ὁ στίχος, τὸ τραγούδι, ἡ ποίηση. Μὲ τὴν εὐσυνειδητὴ καὶ συστηματικὴ ἀνάλυση ὅλων τῶν στίχων τῶν «Ἀλυσίδων», γεύομαστε τὴν ψυχολογικὴ καὶ αἰσθητικὴ διαδικασία τῆς πορείας τοῦ «προνομιούχου ὁραματιστῆ», ποὺ κατέχεται, ὅμως, ἀπὸ τὴ γνώση τῆς ὠμῆς ἀνάγκης τῆς ζωῆς, τῆς πολύσημης σκλαβιάς καὶ τοῦ θανάτου.

Τοῦ θανάτου, ποὺ μεταβάλλεται σὲ ὄθησι γιὰ λύτρωση, μὲ τὸ μέσον τοῦ ὑπέρτατου ἀγαθοῦ, τῆς τέχνης.

Εἶναι γνωστὸ, ὅτι τὸ ἐπικολυρικὸ ποίημα, ἢ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ» δὲν προσέχτηκε — κυρίως ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κριτικὴ —, τόσο, ὅσο π.χ. ὁ «Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου», ἢ ὅσο ἀξίζει, καθὼς ὑποστηρίζει ὁ κ. Καραντώνης. Σὲ μιὰ τελευταία κριτικὴ του, ἀναλύοντας τὸ βιβλίον τοῦ νέου πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου κ. Κ. Γ. Κασίνη, πάντως, μού φαίνεται πιὸ κοντὰ στὴν πραγματικὴ τῆς ὄψης καὶ τῆς ποιητικῆς ἐκφραστικῆς τοῦ ποιήματος. Γράφει: «Χοντροῦ πλατάνου ρίζωμα καὶ ἀνεμοφύσητο πυκνὸ φύλλωμα πανύψηλης λεύκας εἶναι «Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ». Καὶ μαζὶ εἶναι ἕνα ἱστορικὸ, λαογραφικὸ καὶ γλωσσολογικὸ πανεπιστήμιο τῆς παραδοσιακῆς νεοελληνικῆς ζωῆς, ἔτοιμο πιά νὰ προσφέρει τοὺς θησαυροὺς τῆς ἀποταμιευμένης ἐλληνογλωσσίας, μεταπλασμένης σὲ παλμώδη καὶ σφριγηλὴ ἐπικολυρικὴ ποίηση, τονωτικὴ τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, στὸ ἔπακρον». («Νέα Ἑστία» τεύχος 1298, σελ. 1037).

Πιὸ κοντὰ στὴν πραγματικὴ τῆς περιεχομένου καὶ τῆς μορφῆς, γιὰ τὴ μελέτη του, ποὺ δημοσιεύεται στὸν τόμον, γράφει, κάπως δογματικά, νομίζω, ὅτι ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ «παραμένει καθαρὸ τραγούδι· καὶ μόνο σὰν τραγούδι μπορεῖ ν' ἀκουστεῖ καὶ νὰ κατανοηθεῖ κυκλικά».

Ἀνεξάρτητα, ὅμως, ἀπὸ τὴς ὅποιες σὴποτε ἐπιφυλάξεις, μὲ δικαιολογημένον θαυμασμὸ παρακολουθεῖς τὴν καλλιτεχνικὴ ὁσφρηση τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ποιήσεώς της, ποὺ ἔχει ὁ κριτικὸς, διατρέχοντας τὶς 4.500 στίχους τοῦ ἐπικολυρικοῦ αὐτοῦ ποιήματος. Προσωπικά, περισσότερο μὲ συγκινεῖ ἢ ἀπαρασάλευτη πίστη τοῦ Παλαμᾶ στὴν ἑλληνικὴ φυλὴ, μὲ ὅλες τὶς πτώσεις καὶ τὶς ἀνατάσεις της, στὸ προσκῆνιο ἢ στὰ παρασκήνια τῆς ἱστορίας, καὶ στὴν ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει πάντοτε ὁ ὑπέρτατος στόχος μιᾶς Κόκκινης Μηλιᾶς, ἀνάλογης μὲ τὶς κάθε φορὰ προσφορότερες γενικὲς συνθήκες, παρὰ «ἀπ' τὸ καθαρὸ τραγούδι», ποὺ, κάποτε, μού φαίνεται βαρὺ καὶ δυσκίνητο. Μὲ τὴν ἐξάιρεση, φυσικὰ τῶν γνήσια λυρικῶν ἢ ἐρωτικῶν μερῶν.

Ὁ ἐπικός, ἥρωολατρικός, πατριδολατρικός καὶ ὁραματιστικός κόσμος τοῦ Κωστή Παλαμᾶ, παρουσιάζει δυσκολίες, καὶ γιὰ τὸν κριτικό, ποὺ ἀγωνίζεται ν' ἀποδείξει τὴν ἀξία τους, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, τὴν καλλογικὴν ἀξία τους, χωρὶς νὰ παρασιωπᾷ καὶ τὰ ἐλαττώματα, ποὺ βλέπει σ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ τοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ. Πάντως, πρέπει νὰ ὁμολογηθεῖ, ὅτι, στὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀναλυτικῶν καὶ συνθετικῶν αὐτῶν κειμένων, ὁ κριτικός ξεκαθαρίζει, ἀπὸ κάθε, σχεδὸν πλευρᾶ, τὸ ἔδαφος, ὥστε καὶ οἱ μεμψιμοιροῦντες ν' ἀναθεωρήσουν τὶς ἀπόψεις τους, καὶ ὁ ἀναγνώστης νὰ μπορέσει, ἀνετότερα καὶ βαθύτερα, νὰ χαρεῖ τὴν ἐπικολυρικὴ δημιουργία καὶ τὰ μυστικά τῆς τέχνης τῶν «μεγάλων ὁραμάτων» τοῦ Παλαμᾶ.

Ἄν, ὅμως, ἡ ποίηση αὐτὴ, ποὺ ἐμπλέκει τὸ ἐγὼ στὸ ἑμεῖς, καὶ αὐτὰ τὰ δύο, ἀρκετὲς φορές, στὸ ὅλον, δὲν πείθει πάντοτε γιὰ τὴν πρωτοκαθεδρία τοῦ «τραγουδιοῦ», στὴ διακίνησή της καὶ σ' ὅλο τὸ πλάτος της, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὰ πολλὰ καὶ διαφορετικῶν ἀποχρώσεων ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ, τὰ διάσπαρτα στὶς τόσες συλλογές του, ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὸ πολυδύναμο καὶ πολυδιάστατο, καθαρὰ λυρικό κύτταρο τῶν ἐγκάτων τῆς ψυχῆς του. Στὴν περίπτωσιν αὐτῆ, ὁ κριτικός βοηθεῖται νὰ ἐξάρει τὸ λυρικό στοιχεῖο τοῦ ποιητῆ, συνδυάζοντάς το μὲ τὴ γνώση τῶν περιστατικῶν τῆς ζωῆς του, γιὰτὶ ὁ λυρισμὸς τοῦ Παλαμᾶ εἶναι μιὰ ἐξομολογητικὴ αὐτοβιογραφία, ποὺ μᾶς μεταγγίζει τὶς συγκινήσεις του, ὅπως τὶς βίωσε — μετουσιωμένες, φυσικά, σχεδὸν πάντοτε —, ἢ ὅπως θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ τὶς ζήσει.

Τὸ λυρισμὸ αὐτό, ἔχει ὁ κριτικός πάντοτε τὴν ἱκανότητα νὰ τὸν ἀναπλάθει, καὶ γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ἀναγνώστη, μὲ τὴν πιὸ ἀρμόδια ἔκφραση. Οἱ γενεσιουργὲς αἰτίες, δεμένες μὲ τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ, ἢ ἐποχῆ, οἱ πηγές τῶν ἐρεθισμάτων καὶ τῶν δονήσεών του, οἱ συλλήψεις κι' οἱ καρποφορίες, ἀναλύονται ἐμπεριστατωμένα καὶ ἐξονυχιστικὰ ἀπὸ τὸν κριτικό, ποὺ ἐργάζεται μὲ τεταμένες τὶς κερατῆς τοῦ εὐαίσθητου φίλου, τοῦ τεχνικοῦ γνώστη τῶν μυστικῶν τῆς γλώσσας, τοῦ στίχου, τῶν

ρυθμῶν, τοῦ ἀνατόμου τῆς ψυχῆς καὶ τῆς φαντασίας τοῦ ποιητῆ, τῆς εὐελιξίας καὶ τῆς ἄνεσης ν' ἀνεβοκατεβαίνει τὴ μεγάλη κλίμακα τῶν μεταλλασσόμενων ἐσωτερικῶν διαθέσεων, αἰσθημάτων καὶ συναισθημάτων τοῦ Παλαμᾶ. Ἔτσι, μαζὶ μ' αὐτόν, καὶ ὁ ἀναγνώστης μετέχει στὴ χαρὰ, στὴν πίκρα, στὴν ἔξαρση, στὴ βαράθρωση, στὴ μελαγχολία, στὴ μοναξιά, στὴν ἐρωτικὴ παρόξυνση τοῦ ὄνειρου καὶ στὴ μαστιγωτικὴ ἐκδίκηση τῆς πραγματικότητας, ἐτοιμάζεται, γιὰ νὰ νιώσει τὴν εὐφροσύνη μὲς' ἀπ' τὸν πόνο, καί, πάλι, μὲς' ἀπὸ τὴν παροδικὴ ἀπολύτρωση, τὴν ὄδυνη.

Γιὰτὶ ὁ πραγματικὸς ἥρωας αὐτὸς τοῦ Λόγου, μέσα στὸ «κελλί» του, ἔζησε καὶ παράφορα καὶ δυνατὰ ὅλες τὶς περιπέτειες τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας καὶ τῆς πολιτιστικῆς παραδόσης, μὲ τὴ γόνιμη φιλοδοξία νὰ πλάθεται, κάθε φορά, καὶ κάποια νέα σύνθεση, ἔζησε μὲ τὴν ἴδια ἔνταση καὶ τὸ ἴδιο πάθος, κι' ὅλες τὶς ἀτομικές, οἰκογενειακές, κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς περιπτώσεις, λίγες φορές χαρούμενος, αἰσιόδοξος, σὲ ἀπόλυτη ἀρμονία μὲ τὴν καθημερινότητα καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς πρακτικῆς ζωῆς, περισσότερο, σὲ διάσταση μὲ ὅλα καί, τὸ χειρότερο, καὶ μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, τὸν ξένο στὶς μεθυστικὲς ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς, στὸ πανηγύρι της, ποὺ σ' ὅλη τὴ ζωὴ του «τὸν ἔβλεπε» τὸν «καλοῦσε» καὶ πάντοτε τὸν «πρόσμενε».

Πολλαπλᾶ, λοιπόν, τὰ ἐρεθίσματα καὶ ἀμέτρητες οἱ πηγές, ποὺ διαυλακώνουν τὸ σύνθετο λυρικό τοπίο τοῦ Παλαμᾶ. Καὶ ὅλα τὰ χρώματα τοῦ ἀναπεπταμένου αὐτοῦ τοπίου, παρουσιάζονται θαλερὰ, πείθοντας καὶ γιὰ τὸ αἶσθημα καὶ γιὰ τὴν ἐν κινήσει τέχνη τοῦ ποιητῆ, μὲ τὴν ἐξαιρεση, νομίζω, τῶν περιπτώσεων, στὶς ὁποῖες ἢ καθαρὰ καὶ ἰδεοληπτικὰ πληθωρικὴ φαντασία τοῦ Παλαμᾶ, δὲν ἔχει τὸ ἀπαιτούμενο ἀντέρεισμα ἢ τὴν καταλυτικὴ φλόγα τῆς μέθης, ὥστε νὰ παρουσιάζει, κάποτε, προϊόντα ποιητικὰ χαλαρὰ, ἀναιμικά, ποὺ ἔχουν τὴ σφραγίδα τῆς λογοκρατούμενης κατασκευῆς. Στὸ μεγαλύτερο μέρος του, ἔχω τὴ γνώμη, ὅτι καὶ τὰ παραγγελλόμενα καὶ προδιαγεγραμμένα ποιήματα τῶν διαφόρων ἐπετείων, δὲν ἐχφράζουν τὴν ἔννοια τοῦ

λυρικοῦ «τραγουδιοῦ», δὲν πραγματοποιοῦν τὴν εὐαρέσκεια τοῦ ἔργου τέχνης, σὲ ἀρκετοὺς στίχους.

Αὐτὰ ἔλα, πάντως, καὶ ὅ,τι ἄλλο θὰ εἶχε νὰ παρατηρήσει κανεὶς γιὰ τὴν ἐνδιάθετη παρόρμηση τοῦ ποιητῆ νὰ μιλήσει γιὰ ἔλα, καὶ τὰ πιδ ἀντιθετικά καὶ ἀντιφατικά, κάτι, πὺ προσδίδει μιὰν ἐσκευμένη ἐννοιοκρατία στὰ ποιήματα, μὴ ἀναχωνυμένη αἰσθητικά καὶ μὴ μετουσιωμένη, ἀποτελοῦν ἕνα ἐλάχιστο μέρος τῆς καθολικῆς καὶ τῆς, εἰδικᾶ, λυρικῆς λειτουργίας του.

Εἶναι πρὸς τιμὴν τοῦ κ. Καραντώνη, ὅτι αὐτὰ τὰ τρωτὰ τὰ ἐπισημαίνει, σχεδὸν πάντοτε, καὶ δίκαια τὰ ὑπερπερῆ, γιατί ὅ,τι μένει, εἶναι ἕνας χείμαρρος λυρισμοῦ, ποικίλων, ὅπως ξέρομε ἀποχρώσεων, πὺ προβάλλεται στὴν ὀρχηστρική παντοδυναμία τῆς ἐκβολῆς του, καὶ στὴν πορεία του, στὸν ἡδονικὸ παφλασμὸ τοῦ ἐρωτισμοῦ του, στὴν ἐλεγειακὴ γλυκύτητα τῆς προσωπικῆς ὀδύνης του καὶ γενικότερα, τοῦ πόνου τῆς ζωῆς, στὶς δραματικὰς ἰαχῆς τῆς νύχτας, πὺ ἐκφράζουν τίς ἰδιορρυθμίες τῆς ψυχοβιολογικῆς καὶ πνευματικῆς του ὑπόστασης, γιὰ νὰ σβῆσουν στοὺς πολυάληθους καὶ περιεκτικοὺς ψίθυρους τῆς ἀπελπίσιᾶς καὶ τῆς μοναξιασμένης ἀπόγνωσης.

Ὅλα τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ λυρισμοῦ τοῦ Παλαμᾶ, συνοπτικά ἢ ἐκτενέστερα, ἐπανειλημμένως κεντρίζουν καὶ τὸν κριτικὸ καὶ τὸν ποιητικὸ οἴστρο τοῦ κ. Καραντώνη, μὲ τὴ συνδρομὴ πάντοτε τῆς δικαιολογημένης συμπάθειας ἀπὸ τὴ γνωριμία μὲ τὸν ἄνθρωπο καὶ ἀπὸ τὴ γνώση τῶν χαρακτηριστικῶν, κάθε φορά, συνθηκῶν τῆς «ἀσάλευτης», τῆς φαντασιόπληκτης, τῆς στερημένης, ἐρωτικᾶ, ζωῆς του, ἢ τῆς ἐνεργητικῆς δραστηριοποίησης τοῦ ἔρωτα, ὡς ἐνστίχτου, ὡς χάριτος, γιὰ τὴν ὑπέρβαση τῆς ὕλης, ὡς ἠνίοχου γιὰ πτήσεις μεταφυσικῆς.

Ὁ κ. Καραντώνης, τόσο στὶς ἐμπνευσμένες ἀναλύσεις τῶν «Ἀπάντων» τοῦ ποιητῆ, ὅσο καὶ στὰ ἐμπεριστατωμένα μελετήματα γιὰ μερικὰς συλλογές του, πὺ εἶναι ὑποδείγματα κριτικῆς καὶ συναισθηματικῆς μεταστοιχείωσης τῆς ὕλης, καθὼς καὶ τῆς ἀξιολογικῆς συμπερασματολογίας τους —

Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ Στίχοι, Ὁ Κύκλος τῶν Τετραστίχων, Περᾶσματα καὶ Χαιρετισμοί, οἱ Νύχτες τοῦ Φήμιου — σκύβει στὴν καρδιά, στὴν ψυχὴ καὶ στὸ πνεῦμα τοῦ ποιητῆ, συλλαμβάνοντας, μὲ κριτικὴ ὄσφρηση καὶ διαίσθηση, ἔλα τὰ ἐκρηκτικὰ σαλπίσματα, τ' ἀργοσαλέματα καὶ τὰ ὑπόκοφα, δραματικά μηνύματα τοῦ λυρισμοῦ του. Τόσο διαφορετικοῦ, σὲ κάθε συλλογῆ, ἀλλὰ καὶ τόσο οἰκοδομητικοῦ τῆς βασανιστικᾶ κατακτημένης ἐνότητάς του. Αὐτῆς τῆς ἐνότητος, πὺ τὴν ἀποδεικνύει, μὲ τὴν μεστή, φιλοσοφικὴ ἐποπτεία τοῦ λόγου του, ὁ κ. Κ. Τσάτσος, στὸ γνωστὸ βιβλίον του.

Μοῦ φαίνεται, πὺς στὰ λυρικά ποιήματά του, κυρίως στὰ καθαρῶς ἐρωτικά, τ' αὐτοταπεινωτικά καὶ τὰ ἐκδηλωτικά μιᾶς λυγισμένης, μαζοχιστικᾶ, κάποτε, ἐξομολογούμενης ψυχῆς — προσωπικᾶ, τὰ προτιμῶ —, περισσότερο «συμπάσχει», «συμμετέχει», ὁ κ. Καραντώνης, κατορθώνοντας ν' ἀναπλάθει πολλὰς φορὰς κι' ὡς τὴν ἐσχατὴ λεπτομέρεια, τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἀγωνία τῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ, πὺ βρίσκει μόνο στὴν ἐκφραση, μὲ τὸ αἰσθητικὰ δίκαιωμένο καὶ πραγματικὰ συγκινητικὸ «τραγούδι» του, τὴν παροδική, ἔστω, λύτρωσή του.

Ὁ κ. Καραντώνης διαθέτει, μαζὶ μὲ πολλὰ προσωπικὰ προσόντα, καὶ τὸν πειστικὸ λόγον του. Ὅταν μελετήσεις αὐτὰ τὰ διονυχιστικὰ καὶ δυναμικὰ καὶ δονούμενα κείμενά του, ἀποκλείεται νὰ μείνεις μόνο σ' ὀρισμένα γνωστὰ λυρικά ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ. Διεισδύεις σ' ἕναν ἄλλο πολυκέλαδο κόσμον, σ' ἕνα ἐξωπραγματικὸ καὶ μαζὶ ποιητικὰ ὑπαρκτό, γῆινο σύμπαν, ὅπου σὲ ἀνυψώνει ἢ σὲ βυθίζει, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ κριτικοῦ, ὁ ποιητῆς, συνεχῶς ἀλλάζοντας τόνους, συναισθηματικῆς διαθέσεις, ρυθμούς, τεχνοτροπίες.

Ὁ κ. Καραντώνης δίκαια πλέκει θερμὸ ἐγκώμιον στὸν ἐρωτικὸ ἐναγκαλισμὸ τοῦ ποιητῆ μὲ τὸ αἰσθησιακὸ σύμπαν, μὲ τὴ γῆ αὐτή, καθὼς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς, στὸ βιβλίον του «Ἡ Ποιητικὴ μου», σημειώνει «Μεταφυσικὴ ἀνησυχία στὰ πρῶτα μου χρόνια... ἴσαμε τὰ τελευταῖα μου μπορῶ νὰ πῶ πὺς δὲν εἶχα. Μοῦ ἔλειπε

ἡ φροντίδα γιὰ τὰ ὑπερούσια. "Ἐνα συστατικό τοῦ τραγουδιοῦ μου : ἡ αἴσθησις καὶ ἡ λατρεία τῆς γῆς αὐτῆς. Τὸ τραγούδι μου δὲν βρίσκει στὰ ὑπερκόσμια τοὺς ἰδεατοὺς τύπους τῶν πραγμάτων ἰδανικό του εἶναι τὸ κοσμικό». Παρ' ὅλα αὐτά, ἐγκύπτοντας βαθυτάτα καὶ στὸν ἐρωτισμὸ τοῦ Παλαμᾶ, ξεχωρίζει τὰ ἰδεολογικά στοιχεῖα του, παρμένα, ἔστι, ἀπ' τὴν πραγματικότητα, πού διαποτίζονται, ὅμως, ἀπὸ τόση μουσικότητα, ὥστε νὰ θυμούμαστε τὸ Σολωμὸ τῆς τρίτης περιόδου. «Κάπου τὴν εἶδα, κάπου νὰ διαβαίνει, ψυχὴ πλασμένη μόνο ἀπὸ ἀέρα· σὰν ἀπὸ αὐρα μοσκοποτισμένη, στὸ διάβα τῆς ἡ στρατά περα ὡς περα, ἀνάστανε κι' ἡ στρατά ἡ σκονισμένη, χάρδιό ξανθὸ τριγύρω τῆς κι' ἡ μέρα... Κάπου τὴν εἶδα, κάπου νὰ διαβαίνει...».

Εἶναι πολὺ γνωστοὶ οἱ ἀγῶνες, πού, γιὰ ἕνα κοινὸν διάστημα ἐντελῶς μόνος, εἶχε διεξαγάγει ὁ Παλαμᾶς, ἀντίθετος τῆς φαυλοκρατίας, τῆς ἀποτελεμάτωσης, τῆς ὑποκρισίας, τῆς ἡμιμάθειας, τῆς προγονοπληξίας, τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀσυναρτησίας, ἐχθρὸς τῶν γλωσσαμυντόρων, ἐνεργητικὸς, μαχητικὸς ἐραστὴς τοῦ δικαίου τοῦ δημοτικισμοῦ, καὶ μάλιστα σὲ καιροὺς κρίσιμους κι' ἐπικίνδυνους καὶ γιὰ τὴν σωματικὴ ἀκεραιότητά του ἀκόμη. «Εἶμαι δημοτικιστὴς καὶ τὸ καυχῶμαι», βροντοφώναξε. Αὐτὴ τὴν προσωπικὴ πίκρα, τὴν ἀρχιλόχεια ὀργὴ γιὰ τὴν καθολικὴ καθίζηση καὶ τὴν ἀκράδαντη πίστη του σὲ μιὰ ριζικὴ ἀνακαίνιση καὶ ἀνανέωση ὅλης τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, τὴν παρακολουθεῖ, βῆμα πρὸς βῆμα, ὁ κριτικός, πού, καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτῆ, συγγενεὺς μὲ τὴν στάση τοῦ Παλαμᾶ, ἀντίγρου στὴν παράδοση, στὸ παρὸν καὶ στὸ μέλλον, ἀναλύοντας καὶ τοὺς τομεῖς, πού ἐπισύρουν τὴν πικρόχολη, τὴ σατιρικὴ καὶ ἀποκαλυπτικὴ τῶν πολλῶν ἐλαττωμάτων τῆς φυλῆς, ποιήσῃ του, κι' ἀναδεικνύοντας τὴν καθαρὴ ποιητικὴ οὐσία καὶ τὴν ὀδύνη τῶν μαστιγωτικῶν καταγισμῶν του.

Ἄλλὰ, σύγχρονα, καὶ τοὺς δραματισμοὺς του. Γι' αὐτὸ καὶ μὲ ἰδιαίτερη συγκίνηση διαβάζεται τὸ κείμενό του «Πῶς εἶδε τὸ Βενιζέλο». Ὁ Παλαμᾶς, ἥρωας τοῦ λόγου,

ἀντίκρουσε τὸ Βενιζέλο, τὸν ἥρωα τῆς πράξης, μ' ὅλο τὸ δέος καὶ τὸ θαυμασμό, πού γεννάει, σὲ κάθε πραγματικὸ "Ἕλληνα καὶ σωστὸ ἄνθρωπο, τὸ δημιουργικότερο καὶ τραγικότερο, γιὰ τὴν νεοελληνικὴ ἱστορία, κυρίως, καὶ ἀνεπανάληπτο πολιτικὸ, διπλωματικὸ καὶ ἐθνικὸ μέγεθος.

Σ' αὐτὸ τὸ μελέτημα, καθὼς καὶ σὲ μερικὰ ἄλλα, π.χ. στὸ σχετικὸ μὲ τὸ «κελλί» του, τὴν οἰκογενειακὴ θάλαπυρὸ τοῦ σπιτιοῦ του, στὸ «Λυριστὴ», στίς ἐξομολογήσεις τῆς Μυρτιώτισσας, στὸ «μιὰ ἄσβηστη ἀνάμνηση», κτλ., στὴν ὅλη διάρθρωση τοῦ κειμένου ὑπάρχει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ποιητὴ, τὴν ἀτμόσφαιρα πού ἀνάπνεε, τὰ διάφορες ὑφῆς πάθη του καὶ τὴ μετουσίωσή τους σὲ «τραγούδι», καὶ ἡ καθαρὰ προσωπικὴ παρεμβολὴ τοῦ κριτικοῦ, ὡς ἀνθρώπου, πού γνώριζε, πολὺ καλὰ, πρόσωπα καὶ πράγματα, ἡ μέθεξή του στὰ δρώμενα, πίσω, στὰ παρασκῆνια, ἢ ἐπάνω, στὴ σκηνή.

Ἡ συνύπαρξη στοιχείων τοῦ παρόντος καὶ τοῦ παρελθόντος, πού δένονταν μὲ τίς ἰδιαίτερες πλευρὰς τῆς κοινωνικῆς, καὶ, περισσότερο, τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τοῦ Παλαμᾶ, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐκπληκτικὴ παρατηρητικότητά τοῦ κριτικοῦ, τὴ συνδυαστικὴ φαντασία του, τὴ δονούμενη, ἀνθρώπινη συγκίνησή του, τὴν ἔξαρσὴ του ἢ τὴν κατάνυξη, προσδίδουν στὰ κείμενα καὶ μιὰν ἀκαθόριστη, κάποτε, γεύση, πικραμένης γοητευτικῆς «περιδιάβασης».

"Ὅλα αὐτὰ τὰ ἄρθρα, φανερόνουν πολλὰ ἀπὸ τὰ κριτικὰ χαρίσματα, τ' ἀνθρώπινα προσόντα καὶ τίς ψυχοπνευματικὰς ἀντιδράσεις τοῦ κ. Καραντώνη. Καὶ ὅλα περιέχουν στοιχεῖα ἀποκαλυπτικὰ τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης τοῦ Παλαμᾶ. Θὰ ἐπιθυμοῦσα, πάντως, νὰ ξεχώριζα τὸ λυρικότατο ταξιδιωτικὸ του «στὸν Πόρο», ὅπου ὁ κριτικός, σὰν ἄλλος παθητικὸς ὀδοιπóρος, σωματικά, συναισθηματικά καὶ αἰσθητικά, ξαναζεῖ ἔντονα τὰ ποικίλα κεντρίσματα τῆς φύσης τοῦ νησιοῦ, πού ἔδωσαν ἀφορμὴ στὸν Παλαμᾶ νὰ τινάξει τὸν ἐκ βαθέων λυρισμὸ του.

Ἡ ρωμαλεότητα τῆς δημιουργικῆς ἐφῆσης τοῦ Παλαμᾶ, δὲν περιορίστηκε μόνο στὸ «τραγούδι». Ἐκτὸς ἀπὸ τίς φιλολογικὰς ἢ ἀξιολογικὰς κριτικὰς πού ἔγραψε, —

τὰ βαθύτερα συστατικά τους, τὴν προδρομική ἀξία τους, τὴν πολυμέρεια, τὴν παιδευτικότητα καὶ γραμματολογικὴ χροιά τους, ἐξετάζει ὁ κ. Καραντώνης σ' ἀρκετὲς περιπτώσεις, — ἔδωσε κι' ἓνα θεατρικὸ ἔργο, τὴν «Τρισεύγενη», καὶ διηγήματα — ξεχωρίζει ὁ «Θάνατος τοῦ παλληκαριοῦ».

Γενικά, ὅμως, πρέπει, νομίζω, μιλώντας γιὰ τὸν κριτικὸ Παλαμᾶ, νὰ μείνουμε περισσότερο στὴν ἀκένωτη σοφία τοῦ περιχομένου τῆς προσφορᾶς του, στὴν ἀμεροληψία του, ὅταν τὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα ἦταν τὸ ἀκλόνητο ἐπιστάσημα κι' ἐνὸς λογίου ἀκόμη οἰκοδομηματος — περίπτωση Κάλβου —, στὴν εὐρυμάθειά του, στὸν εὐρωπαϊσμό του, καὶ λιγότερο στὸ στέρεα ὀργανώμενο καὶ πειθαρχημένο πεζογραφικὸ ὕφος του. Συμφωνεῖ κανεὶς εὐκόλα μετὰ τὴ γνώμη τοῦ Τέλλου «Ἄγρα — ἔχουμε, εὐτυχῶς, τώρα τὸν πρῶτο τόμο τῶν «Κριτικῶν» του, πού τὰ ἐπιμελεῖται, μετὰ τὸ γνωστὸ ζῆλο του, ὁ καθηγητὴς καὶ λογοτέχνης κ. Κ. Στεργιόπουλος — μετὰ τὴν ἐξῆς γνώμη του: ἡ καθαρεύουσά του δὲν εἶχε ποτὲ ὕφος... Τὸ κατάφερε περισσότερο (νὰ φτιάσει δικό του ὕφος) μέσα στὸν ἀραιοσπαρμένο, τὸν ἄγονον ἀκόμη, τὸν ἄχαρο χῶρο τῆς γεννώμενης — καὶ μᾶλλον γεννώμενης, παρὰ ἀναγεννώμενης — Δημοτικῆς. (Στὸ ἀξεπέραστο τεῦχος τῆς «Νέας Ἑστίας» γιὰ τὸν ποιητὴ, σελ. 362).

Ἰδιάζουσα σημασία ἔχει ἡ κρίση τοῦ ἔγκυρου μελετητῆ τῆς πεζογραφίας μας κ. Πέτρου Χάρη, πού γράφει: Δὲν ὠφέλησαν ρτὴν πεζογραφία τοῦ Παλαμᾶ οὔτε ἡ γλωσσοπλαστικὴ του ἱκανότητα, οὔτε οἱ ἐκφραστικὲς ἰδιοτυπίες του. Ἐλεγε ὁ ρυθμὸς τοῦ πεζοῦ λόγου, πού ὀργανώνει καὶ δυναμώνει τὰ στοιχεῖα, πού τὸν ἀποτελοῦν, ἀλλὰ προπάντων ἦταν αἰσθητὴ ἡ ἀπουσία κάθε φροντίδας γιὰ τὴ διαμόρφωση ὕφους... Ὁ Παλαμᾶς δὲν ἦταν γεννημένος πεζογράφος. Εἶχε ὅμως δυνατὴ τὴν αἰσθησὴ τοῦ χρέους. (Στὸ ἴδιο τεῦχος, σελ. 367 καὶ 368).

Θὰ μοῦ ἐπιτραπεῖ ν' ἀναφερθῶ καὶ σὲ γνώμη ἀνθρώπου, πού ἰδιαιτέρα ἐκτιμᾶ ὁ κριτικὸς, στὸ Σεφέρη. Γράφει: Πῆρα χτὲς βράδου νὰ διαβάσω τὸν πρῶτο τόμο τῆς Ποιητικῆς του Παλαμᾶ. Μὲ πῆρε ὁ ὕπνος

ὅταν εἶχα τελειώσει τὸν Πρόλογο καὶ τὴν κριτικὴ τοῦ Χατζόπουλου γιὰ τοὺς Βωμούς. Πρόζα βαριά, πολτώδης, καὶ νὰ συλλογιστεῖ κανεὶς πὼς ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἀσφαλῶς τὸ καλύτερο κριτικὸ μυαλὸ πού εἶχαμε. (Γιῶργος Σεφέρης: Μέρη τοῦ 1945-1951, σελ. 138).

Ἄν, ὅμως, πραγματικά, ὕστερῃ στὸ ὕφος, ἡ κριτικὴ του, εἶναι πλούσια σ' ἐκφραστικότητα, ἀνακινεῖ προβλήματα, παρακολουθεῖ κι' ἀναλύει τὰ νέα ρεύματα, θεμελιώνει μετὰ σοβαρῆς μελέτης «πατέρες» τῆς πνευματικῆς ἱστορίας μας, κατευθύνει ἀνησυχίες, διδάσκει, κι' ἀνοίγει δρόμους, γιὰ νὰ καταλάβουμε καὶ νὰ χαροῦμε πληρέστερα κι' αἰσθητικότερα, τόσο τὴν πολυπρόσωπη ποιησὴ του (πού διατηρεῖ, ὡστόσο, στὸ βάθος, τὴν ἐνότητά της) —, δίκαια ἐπαινεῖ ὁ κριτικὸς, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, τὸν μεστὸ πρόλογο τοῦ ποιητῆ, στὴ συλλογὴ του τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου —, ὅσο, καὶ εὐρύτερα, γιὰ νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸ ἰδιότυπο φαινόμενο τῆς ποιητικῆς τέχνης καὶ τῆς αἰσθητικῆς ἐκφραστικῆς της.

Κι' ἐνῶ, συνήθως, ὁ λυρικός καὶ συναισθηματικὸς κριτικὸς Παλαμᾶς πλατυρρημονεῖ, σὲ πολλὲς περιπτώσεις κατορθώνει νὰ εἶναι ἀπλός, εὐθύβολος, καίριος. Στὶς περιπτώσεις αὐτές, οἱ κρίσεις του γιὰ τὴ ζωὴ, τὸ πνεῦμα, τὴν ψυχὴ, τὴν τέχνη, τὸ Θεό, τὴ μοναξιά, τὸ θάνατο, παίρνουν μιὰν ἀνάγλυψη ἐπιγραμματικότητας, ἀποκαλυπτικῆ τῶν μυστικῶν πτυχῶν τῶν δημιουργῶν καὶ τῶν ἔργων τους. Ἰδιαιτέρα, στὸ σημεῖο αὐτό, θεωρῶ καλὸ νὰ σημειώσω τὴν ἀνθολογία τοῦ κ. Καραντώνη ἀπὸ τοὺς ἐπιστολογραφικοὺς στοχασμοὺς τοῦ ποιητῆ, στὰ γράμματά του πρὸς τὴν Ραχήλ. Σ' αὐτὲς τίς σελίδες νιώθει τὴν ἀνατριχίλα τοῦ «βιούμενου θανάτου», δοσμένη με συνοπτικούς, ἀπερίττους τρόπους, τὸ σπαραγμὸ τῆς μοναξιάς καὶ τὴν ὑψιστὴ ἀγωνία μπροστὰ στὸ κατώφλι τοῦ θανάτου. Αὐτὴ τὴν ἀγωνία θὰ τὴν ἡμέρευε, κάπως, μιὰ ἀρραγῆς μεταφυσικὴ πίστη. Ὁ ἴδιος, ὅμως, «πιστὸς μαζὶ καὶ ἀπιστὸς» ὁπαδὸς, μᾶλλον, ἐνὸς θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ, ὅπως ἀπέδειξε ὁ Δημ. Σ. Μπαλάνος, εἶναι δεμένος, περισσότερο, μετὰ τὸ ἐδῶ: Γιὰ μᾶς δὲν εἶναι ἄλλη ζωὴ, δὲν εἶναι κόσμος ἄλ-

λος, παρὰ ἡ ζωὴ ποῦ βλέπομε, ὁ κόσμος ποῦ πατοῦμε.

Στὸ κείμενο αὐτό, τὸ ἀνθολογικό, περιλαμβάνονται ἀποφθεγματικές γνῶμες, κρίσεις καὶ παρατηρήσεις τοῦ ποιητῆ, σχετικά μὲ τὴν τέχνη, τοὺς συγγραφεῖς, τὴ στάση τῶν συγχρόνων τοῦ ἀπέναντί του, τὴ συμπεριφορὰ καὶ τὴν ψυχολογία τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, καὶ γιὰ πολλὰ ἄλλα τῆς ἀνεξάντλητης ζωῆς.

Μόνον ἕνας ἐπίμονος ἀναδιφητὴς καὶ τῶν πεζῶν κειμένων τοῦ ποιητῆ, ἕνας πολυόμματος πολιορκητὴς τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης του, πρωτίστως, θὰ παρουσίαζε τόση ἐπιτυχία στὴν ἄκρως «διδακτική» αὐτὴ σταχυολόγηση.

Ὁ κ. Καραντώνης περιέλαβε στὸν τόμο ἰδιαιτέρο ἄρθρο - κριτικὴ του γιὰ τὴν «Τρισεύγενη», ὅταν ἀνέβηκε στὸ Ἑθνικὸ Θέατρο, «μὲ τὴν πρωτοβουλία καὶ τὴν παρακίνηση τῶν φίλων τοῦ Παλαμᾶ» καθὼς γράφει. Κι' ἐδῶ, νομίζω, πὼς ὀφείλω νὰ ἐξάρω τὸ μεγάλο καὶ δημιουργικὰ θετικὸ ρόλο, ποῦ ἔπαιξαν «Τὰ Νέα Γράμματα», τὸ λαμπρὸ καὶ ὀριακὸ αὐτὸ περιοδικό, ποῦ τόσο θαυμαστὰ ἔνωσε τὴν πιδ ζωντανὴ παράδοση μὲ τὴν πιδ ριζοσπαστικὴ πρωτοπορία. Ἀπ' τὶς στήλες του ξεκίνησαν, οὐσιαστικά, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς πιδ σημαντικοὺς ποιητὲς καὶ πεζογράφους μας.

Ἡ ἀνάλυση τῆς παράστασης, μαρτυρεῖ ἕναν πνευματικὸ ἄνθρωπο, ποῦ γνωρίζει καὶ τὸ θέατρο, μοιράζοντας ἀκριβοδίκαια τοὺς ἐπαίνους καὶ τοὺς ψόγους του, στοὺς συντελεστὲς τῆς. «Ὅσο γιὰ τὴν ἴδια τὴν «Τρισεύγενη», μολονότι ἀναφέρεται στὴ σκηνικὴ ἐλαττωματικότητά της βρῖσκει τοὺς καλύτερους χαρακτηρισμοὺς γι' αὐτὸ τὸ ποίημα τῆς ὁμορφιάς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, ποῦ εἶχε ἀποσπάσει τὶς εὐνοϊκὲς κρίσεις καὶ ἐνὸς δύσκολου καὶ ὄχι φίλου τοῦ Παλαμᾶ, κριτικοῦ, τοῦ Ἀλχη Θρύλου.

Ἐγὼ μόνον νὰ παρατηρήσω, ὅτι μᾶλλον

δὲν ἀποδίδει τὴν πραγματικὴ τῆς οὐσιαστικῆς καὶ εἰς βάθος προσφορὰς τοῦ Φώτου Πολίτη στὸ Ἑθνικὸ Θέατρο, ἡ ἐξῆς φράση τοῦ κριτικοῦ: τὴν αὐστηρὴ αὐτὴ παράδοση τῆς πειθαρχίας, ποῦ εἶναι ἴσως ὅ,τι πιδ καλλιτεχνικὰ σταθερὸ δημιούργησε στὸ θέατρο ὁ Φῶτος Πολίτης, ὁ κ. Ροιθῆρης τὴ συνεχίζει καὶ τὴν ἐδραιώνει ὀλοένα καὶ καλλιτεχνικότερα.

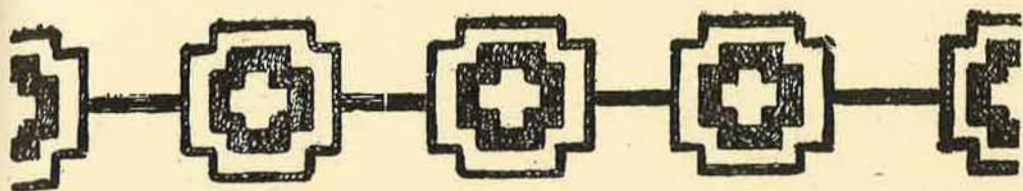
Προτοῦ νὰ κλείσω τὶς ἐκτενεῖς αὐτὲς ἐντυπώσεις μου ἀπὸ τὸν κριτικὸ κ. Καραντώνη, ὅταν καταδαπανᾶται γιὰ νὰ κάνει προσιτότερο τὸ ποιητικὸ εἶδωλό του, θάθελα νὰ σημειώσω τὶς ἀντιδράσεις του στὰ βιβλία γιὰ τὸν Παλαμᾶ τοῦ κ. Κ. Τσάτσου καὶ τοῦ Αἰμ. Χουρμούζιου. «Ὅ,τι ἐνδόμυχα τὸν ἐνοχλεῖ εἶναι τὸ «πάγωμα» τοῦ γι' αὐτὸν ἀσύλληπτου, τελικὰ, ποιητῆ. Τόσο οἱ φιλοσοφικὲς, διαχρονικὲς τάσεις καὶ οἱ διανοητικὰ διαρθρωμένους ἀντικειμενικοποιήσεις τῆς ὑποκειμενικὰ πρωτεϊκῆς τέχνης του, ἀπ' τὸν κ. Τσάτσο, ὅσο καὶ ἡ κοινωνιολογικὴ μεθοδολογία κι' οἱ ἰδεολογικὲς σχηματοποιήσεις ἐνὸς ὑλικοῦ, ποῦ ἀσφυκτιᾶ μέσα σ' ὀποιαδήποτε πλαίσια, ἀπ' τὸν Αἰμ. Χουρμούζιο, τὸν γεμίζουν μᾶλλον μὲ σκεπτικισμό καὶ τὸν ἀφήνουν ἀνικανοποίητο, παρὰ τὶς ἐπὶ μέρους εὐμενεῖς, βέβαια, παραδοχὲς μερικῶν πλευρῶν τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας καὶ τῶν συμπερασμάτων τους.

Μὲ τὸ δοκιμακῆς χρονιάς αὐτὸ βιβλίο του ὁ κ. Καραντώνης προσθέτει τὸν δικό του Παλαμᾶ, πιδ ζεστό, πιδ ἀνθρώπινο, πιδ ἐγκάρδιο, πιδ λυρικό, περισσότερο ἀντικομφορμιστικό, εὐέλικο, ζωντανὸ καὶ ροϊκό, μέσα σ' ἕνα διαρκὲς γίγνεσθαι.

Πολλὰ ἔχουν νὰ διδαχτοῦν οἱ Ἕλληνες, οἱ ποιητὲς, πρωτίστως, ἀπὸ τὴν ἐνδελεχῆ μελέτη ἐνὸς τόσο πολυσχιδοῦς, κλασσικοῦ πιά, ἀνεπανάληπτου πνευματικοῦ «Πατέρα».

Τὸ ἔργο ζωῆς — ἕνα ἀπὸ τὰ ἔργα ζωῆς —, τοῦ κ. Καραντώνη, θὰ τοὺς χειραγωγῆσει καὶ γιὰ τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυσή του.

Ο ΣΙΜΟΣ ΜΕΝΑΡΔΟΣ

ΚΑΙ Η ΥΠΟΨΗΦΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΓΙΑ ΤΟ ΒΡΑΒΕΙΟ ΝΟΜΠΕΛ *

Δέν είναι, βέβαια, πολύ γνωστό πώς ή πρώτη συσχέτιση του ὀνόματος του Παλαμά με τὸ βραβεῖο Νόμπελ ἔγινε ἀπὸ τὸν Ξενοπούλου τὸ 1913 κιόλας¹. Ἀλλὰ καὶ ἐννέα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1922, πάλι ὁ ἴδιος ἀνακίνησε τὸ θέμα². Τῆ δευτέρῃ αὐτῆ ἀναφορὰ τοῦ Ξενοπούλου ἀκολούθησαν διάφορα δημοσιεύματα ἀνώνυμα³, ἐπώνυμα⁴ καὶ ψευδώνυμα⁵. Ὁ Παλαμὰς ἔγραψε τότε σ' ἕνα ἄρθρο του στὴν ἐφ. «Ἐμπρός»: ἀνά τ' ἀφήση ὁ φίλος Ξενοπούλος αὐτὰ τὰ χωρατά⁶.

Ἐκεῖνος ὁμως ποὺ με συντονισμένες ἐνέργειες ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλληνα ποιητῆ στὸ διεθνὴ αὐτὸν ἀγώνα ἦταν ὁ κυπριακῆς καταγωγῆς καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀθῆνας Σίμος Μενάρδος.

Ἡ πρώτη δημόσια μνεία τῶν προθέσεων του ἔγινε στίς 22 Δεκεμβρίου τοῦ 1924 στὸν «Παρνασσό», κατὰ τὴν ὁμίλια του γιὰ τὰ ἐκατόχρονα τῆς ἐκδοσης τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἀπὸ τὸν Claude Fauriel⁷. Σ' ἕνα πολυσέλιδο γράμμα στὸ Γεώργιο Κ. Κατσίμπαλη γράφει τ' ἀκόλουθα ὁ Παλαμὰς, ἀνάμεσα σὲ πάρα πολλὰ γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα: «Ὅ,τι γνωρίζω ἐγὼ εἶναι τοῦτο: Ὅχι ἐν κρυφῷ

καὶ παραβύστω, ἀλλὰ θὰ εἶταν καὶ αὐτό, κάτι σὰν ἀπήχησις μιᾶς κοινῆς γνώμης, ὁ Σίμος Μενάρδος ἀνέφερε σὲ μιά του διάλεξη «Περὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν» στὸν «Παρνασσό» στίς 22 Δεκεμβρίου 1924, τὰ ἐξῆς: «...Καὶ σήμερον ἡ ποίησις τοῦ Παλαμά, μίᾳ ἀπέραντος ὀρχήστρα, δὲν φοβεῖται τὴν σύγκρισιν πρὸς οἰονδήποτε σύγχρονον Εὐρωπαϊον ποιητὴν. Ἀληθῶς διὰ τὸν Παλαμὰν δύναται ἡ Ἑλλάς ν' ἀξιῶση τὸ ποιητικὸν βραβεῖον Nobel». Καὶ ὁ ἴδιος γνωρίζω ὅτι ἔθεσε τὴν ὑποψηφιότητά μου καὶ θὰ ἐλήφθη αὐτὴ ὑπ' ὄψιν διότι, σύμφωνα με τὸ καταστατικὸν τοῦ βραβείου, εἶναι καθηγητῆς τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Ἄλλο τίποτε σχετικὸ με τὸ ζήτημα, θετικὰ καὶ λεπτομερειακά, δὲν γνωρίζω»⁸.

Οἱ προθέσεις τοῦ Μενάρδου συγκεκριμενοποιήθηκαν ἕνα χρόνο ἀργότερα με τίς ἀκόλουθες ἐνέργειες:

Πρῶτα ἀπευθύνθηκε στὸν Ἰωάννη Χρυσάφη (1873-1932), τὸ μεγάλο Ἑλληνα γυμναστή, ποὺ σπούδασε με ὑποτροφία στὴ Σουηδία, τῆ Δανία καὶ ἄλλες εὐρωπαϊκῆς χώρας καὶ ὑπηρετοῦσε τότε στὸ Ἰπουργεῖο Παιδείας ὡς διευθυντῆς τοῦ Τμήματος Σωματικῆς Ἀγωγῆς, νὰ τοῦ δώσει πληροφορίες γιὰ τὸ βραβεῖο Νόμπελ. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Χρυσάφης ἤξερε καλὰ μερικῆς ἀπὸ τίς σκανδιναβικῆς γλώσσες καὶ ἔχει μεταφράσει ἀρκετὰ ἔργα τῆς σκανδιναβικῆς λογοτεχνίας στὰ ἐλληνικά. Ἐστειλε λοιπὸν στὸ Μενάρδο τὸ ἀκόλουθο γράμμα με μίᾳ μετάφραση δικῆ του γιὰ τὸ κληροδότημα Νόμπελ ἀπὸ μελέτη τῆς B. Lundstedt.

* Ἡ ἀλληλογραφία καὶ τὰ ἄλλα ντοκουμέντα ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ προέρχονται ἀπὸ τὰ Κατάλοιπα τοῦ Σίμου Μενάρδου (1872-1933). Τὰ ἔστειλε ὁ γιός του, φιλόλογος κ. Γ. Σ. Μενάρδος, στὸ διευθυντῆ τῆς «Νέας Ἑστίας» κ. Πέτρο Χάρη, ποὺ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ τὰ ἐμπιστευτεῖ. Ὁφειλόνται καὶ στοὺς δύο πολλὰς εὐχαριστίες, ἐπειδὴ φρόντισαν τὰ στοιχεῖα αὐτὰ νὰ δοθοῦν στὴν ἐρευνα, σὰν μίᾳ συμβολῇ στὴ μελέτη τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ Παλαμά γιὰ τὸ βραβεῖο Νόμπελ. — Κ. Γ. Κ.

1

[φωτοτυπία αὐτογράφου.]

[Τρίτη 11 Νοεμβρίου 1925]

Ἀξιότιμε κύριε Πρότασι

Σπεύδω νὰ σᾶς στείλω, πρωτ-πρωτῆ, τὸ σημείωμα πρὸς μοῦ ἐζητήσατε χτές βράδυ, στὸ Ὑπουργεῖο, γὰρ τὸ κληροδότημα Νόμπελ, κ' εἶχομαι, ἂν ἀποφασίσῃ τὸ Ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιον νὰ προτείνῃ κανέναν ὑποψήφιον, ἢ πρότασίν του νὰ γίνῃ δεκτὴ.

Μὲ ὄλην τὴν ὀφειλομένην τιμὴν καὶ τὸν σεβασμόν.

Ἰ. Χρυσάφης.

2

[φωτοτυπία αὐτογράφου.]

Τὸ κληροδότημα Νόμπελ

Ὁ Ἄλφρεδ Νόμπελ ἀφῆκεν ὀλόκληρον τὴν περιουσίαν του (πλέον τῶν 30 ἑκατομμυρίων κορωνῶν ἢτοι 2 περίπου ἑκατομμύρια λιρῶν Στερλ.) πρὸς σχηματισμὸν ἐνὸς σταθεροῦ κεφαλαίου τοῦ ὁποίου οἱ τόκοι «θὰ διανεύονται κατ' ἕνατος εἰς ἐκείνους οἵτινες κατὰ τὸ ἐγγύτατον παρελθὸν ἐπροξένησαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν μεγαλυτέραν ὠφέλειαν». Οἱ τόκοι οὗτοι διαιροῦνται εἰς πέντε ἴσα μέρη καὶ διαμοιράζονται: α) ἐν μέρος εἰς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος εἰς τὸν κύκλον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἔκαμε τὴν σημαντικωτέραν ἀνακάλυψιν ἢ ἐφεύρεσιν β) ἐν μέρος εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἔκαμε τὴν σπουδαιότεραν χημικὴν ἀνακάλυψιν ἢ βελτίωσιν γ) ἐν μέρος εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἔκαμε τὴν σπουδαιότεραν ἀνακάλυψιν ἐν τῇ φυσιοσολογίᾳ ἢ τῇ ἱατρικῇ δ) ἐν μέρος εἰς ἐκεῖνον ὅστις παρήγαγεν ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ τὸ ἐξοχώτερον δημιούργημα πρὸς ἰδεαλιστικὴν κατεύθυνσιν, καὶ ε) ἐν μέρος εἰς ἐκεῖνον ὅστις εἰργάσθη περισσότερον ἢ καλύτερον διὰ τὴν ἀδελφωσίν τῶν λαῶν καὶ τὴν κατάργησιν ἢ τὴν ἐλάττωσιν τῶν στρατῶν καθὼς καὶ τὴν σύγκλησιν καὶ διάδοσιν συνεδρίων εἰρήνης.

Τὰ βραβεῖα τῆς φυσικῆς καὶ χημείας ἀπονέμονται ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπι-

στημῶν τῆς Στοκχόλμης· τὸ βραβεῖο τῆς φυσιολογίας καὶ ἱατρικῆς ὑπὸ τοῦ Καρολινικοῦ Ἰνστιτούτου (ἱατρικὴ Σχολή) τῆς Στοκχόλμης· τὸ βραβεῖον τῆς Φιλολογίας ὑπὸ τῆς Σουηδικῆς Ἀκαδημίας τῆς Στοκχόλμης· τὸ δὲ βραβεῖον τῶν ἐργατῶν τῆς εἰρήνης ὑπὸ ἐπιτροπῆς ἐκ πέντε προσώπων ἐκλεγομένων ὑπὸ τῆς Νορβηγικῆς Βουλῆς.

Αἱ λεπτομέρειαι τῆς ἀπονομῆς τῶν Βραβείων ἐκανονίσθησαν δι' εἰδικοῦ Β. Διατάγματος τῆς 29 Ἰουνίου 1900 (Ἄν ἔκτοτε τὸ διάταγμα τοῦτο ἐτροποποιήθη δὲν γνωρίζω).

Διὰ τὰ 4 πρῶτα βραβεῖα (φυσικῆς, χημείας, ἱατρικῆς, λογοτεχνίας), οἱ ὀρισθέντες βραβεύται (Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν, Καρολινικὸν Ἰνστιτούτον, Ἀκαδημία γραμμάτων) συγκροτοῦν ἀνὰ μίαν δι' ἕκαστον Ἐπιτροπὴν ἀποτελουμένην ἐκ 3 ἢ 5 προσώπων. Εἰς ὁμοίαν ἐνέργειαν προβαίνει καὶ ἡ διὰ τὸ βραβεῖον τῆς εἰρήνης ὑπὸ τῆς Νορβηγικῆς Βουλῆς ἐκλεγείσα πενταμελής Ἐπιτροπή.

Διὰ τὰ ἐκλεγῆ ἐν πρόσωπον μέλος μιᾶς βραβευτικῆς ἐπιτροπῆς, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ὑπήκοος Σουηηδὸς οὔτε ἂν ἀνήκῃ εἰς τὸ ἴδρυμα εἰς ὃ ἔχει ἢ βράβευση ἀνατεθῆ. Καὶ διὰ τὸ βραβεῖον τῆς εἰρήνης δύναται ἡ Νορβηγικὴ Βουλὴ νὰ ἐκλέξῃ βραβεύτᾳ μὴ Νορβηγός.

Ἡ ἀπονομή τῶν βραβείων κοινοποιεῖται δημοσίᾳ τὴν 10 Δεκεμβρίου ἐκάστου ἔτους (ἡμέραν τοῦ θανάτου τοῦ Νόμπελ).

Ἡ ὑποψηφιότης πρὸς βράβευσιν προτείνεται ὑπὸ τρίτου (προσώπου ἢ ιδρύματος) καὶ οὐχὶ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ ὑποψηφίου (διότι αἱ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ἐνδιαφερομένων ὑποβαλλόμεναι αἰτήσεις δὲν γίνονται δεκταί).

Τὰς προτάσεις πρὸς βράβευσιν κάμνουν εἰδικαὶ προσωπικότητες, τῆς τε Σουηδίας καὶ τῆς ἄλλοδαπῆς. Πᾶσα δὲ πρότασις δέον τὰ συνοδεύεται μὲ τὰ ἔργα τὰ δικαιολογοῦντα ταύτην.

Ὁ βραβευθεὶς ὀφείλει, ἂν τοῦ εἶναι δυνατόν, ἐντὸς 6 μηνῶν ἀπὸ τῆς βραβεύσεως, νὰ κάμῃ διάλεξιν ἐν Στοκχόλμῃ δημοσίᾳ, περὶ τοῦ βραβευθέντος ἔργου.

Ἄν οἱ προτεινόμενοι δὲν κριθῶσιν ἄ-

ἔξοι βραβεύσεως ἀναβάλλεται ἢ ἀπονομῇ διὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος. Δύναται ὅμως καὶ τὸ βραβεῖον νὰ διαιρεθῇ καὶ νὰ ἀπονεμηθῇ εἰς δύο ἰσαξίους ὑποψηφίους καθὼς καὶ εἰς περισσοτέρους, ἂν τὸ ἔργον ὀφείλεται εἰς συνεργασίαν.

(Μετάφρασις ἀπὸ εἰδικῆν μελέτην τῆς Δας Β. Sundstedt περὶ τῶν Σουηδ. Ἐπιστημο[ν]ικῶν Ἰδρυμάτων.

Ἰ. Χρυσάφης).

(Ἡ μελέτη περιελήφθη εἰς τὸ Ἐγχειρίδιον Ἱστορίας καὶ Στατιστικῆς τῆς Σουηδίας, ἐκδιδόμενον ὑπὸ τῆς Σουηδικῆς κυβερνήσεως).

Ἐπειτα ὁ Μενάρδος ζήτησε ἀπὸ τὸ Λέανδρο Παλαμᾶ διάφορα στοιχεῖα γιὰ τὸ ἔργο τοῦ πατέρα του (κατάλογο ἔργων καὶ μεταφράσεις τους σ' εὐρωπαϊκῆς γλώσσας). Ὁ Λέανδρος τοῦ ἔστειλε τὰ παρακάτω σημειώματα:

3

[Γράμμα ὑπαγορευμένο, πιθανότατα, στὴ Ναυσικᾶ φωτοτυπία τοῦ ἰδιόγραφου.]

13 Νοεμ. 25.

Σεβαστέ μου Κύριε Μενάρδε

Τὸν κατάλογον τῶν ἐλληνικῶν ἔργων τοῦ πατέρα μου θὰ εὐρήτε ταξινομημένον εἰς τὴν δευτέραν σελίδα τοῦ νέου βιβλίου: «Τὰ Παθητικὰ Κρηφομλήματα[»] κτ.λ. Ἐπίσης, κατάλογος τῶν μεταφρασμένων ἔργων εἰς ξένας γλώσσας εὐρίσκεται εἰς τὴν τελευταίαν σελίδα τοῦ ἰδίου βιβλίου. Τὸ βιβλίον αὐτὸ νομίζω σᾶς ἔδωσε ὁ πατέρας μου.

Σᾶς σημειῶνω ὡς ἐνδιαφέρονσαν πληροφορίαν ὅτι ἡ ἀγγλικὴ «Τρισεύγενη» ἔχει τυπωθῆ εἰς τὸ Yale University, δαπάναις τοῦ «of the Martin Bellogg Memorial Fund devoted to the promotion of classical learning».

Ἐχω μίαν μοναδικὴν σειρὰν τῶν μεταφράσεων αὐτῶν, τὴν ὁποίαν κρατῶ, διὰ νὰ σταλῇ ἐν καιρῷ εἰς Σουηδίαν.

Ἐὰν νομίζετε ὅτι θὰ σᾶς χρησιμεύσῃ

διὰ τὴν Σύγκλητον, δύναμαι νὰ σᾶς τὴν ἀποστείλω.

Εἶμαι ἀδιάθετος στὸ κρεβάτι, καὶ δι' αὐτὸ σᾶς γράφω τόσον προχειρῶς.

Ὅπως ὑμέτερος

Λέαν. Παλαμᾶς

Παρασκευῆ⁹.

Ὅπως φαίνεται, ὁ Μενάρδος χρειάστηκε τις μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Παλαμᾶ καὶ τις ζήτησε¹⁰ ἀπὸ τὸ Λέανδρο. Ὁ Λέανδρος τοῦ ἀπάντησε:

4

[φωτοτυπία αὐτογράφου.]

[20 Νοεμβρίου 1925]¹¹

Σεβαστέ μου κ. Μενάρδε,

Σᾶς στέλλω τὰ μεταφρασμένα βιβλία τοῦ πατέρα μου. Μέσα εἰς τὸ δέμα θὰ βρῆτε καὶ τὸ σημείωμα¹² ποῦ μοῦ ἐζήτησατε, ἐλπίζω κάπως νὰ σᾶς χρησιμεύσῃ. Εἶμαι προθυμὸς γιὰ ὅ,τι ἄλλο ζητήσετε.

Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης

Λ. Παλαμᾶς

Παρασκευῆ.

Τὸ σημείωμα ποῦ ἀναφέρεται παραπάνω παρέπεσε κι ἔτσι ὁ Λέανδρος ἐπανήλθε μὲ τὸ γράμμα:

5

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου· τὸ ὑστερόγραφο εἶναι ἰδιόγραφο.]

Ἀθῆναι, 27 Νοεμβρίου 1925.

Σεβαστέ μου κ. Μενάρδε,

Σᾶς στέλνω τὸ σημείωμα ποῦ μοῦ ἐζήτησατε. Σᾶς τὸ εἶχα στείλει πρὸ ἑπτὰ ἡμερῶν μαζὺ μὲ τὰ βιβλία, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι θὰ παρέπεσε μέσα σ' αὐτά.

Ὅπως δικός σας

Λ. Κ. Παλαμᾶς

Φαντάζομαι ὅτι ἡ πρότασις θὰ ἔπρεπε νὰ φθάσῃ εἰς Σουηδίαν μέχρι τέλους Δεκεμβρίου, ὥστε νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὰ ὑπὸ κρίσιν ἔργα κατὰ τὸν προσεχῆ Φεβρουάριον.

Ὁ Σίμος Μενάρδος, πρῦτανος τότε τοῦ Πανεπιστημίου, συνεκάλεσε γύρω στὰ μέσα Νοεμβρίου 1925 τὴ Σύγκλητο καὶ ἔθεσε τὸ ζήτημα. Ἀπὸ ἰδιόγραφο σημειώματός του (καὶ δαχτυλόγραφο ἀπόγραφο τοῦ γιοῦ του κ. Γεωργίου Σ. Μενάρδου) γίνεται ἡ παρακάτω ἀνακοίνωση τῶν σχετικῶν πρακτικῶν.

6

[τὰ εὐρισκόμενα μέσα σὲ ἀγκύλες ἔχουν διαγραφῆι στὸ κείμενο.]

Ἀρξαμένης τῆς συνεδρίας ὁ κ. Πρώτα-
 νος λέγει: [ἔτι] Ἐπὶ τῇ ἐκκαίρῳ τοῦ ἑορ-
 τασμοῦ τῆς πεντηκονταετηρίδος τοῦ [γε-
 νικοῦ γραμματέως] ποιητοῦ Κωστῆ Πα-
 λαμᾶ, κατέχοντος ἅμα τὴν θέσιν τοῦ γενι-
 κοῦ γραμματέως τοῦ Πανεπιστημίου ἀπὸ
 28ετίας, ὁ Ὑπουργὸς κ. Ροῦφος μὲ ἠρώ-
 τησεν ἐὰν τὸ Πανεπιστήμιον ἦτο διαθεσι-
 μένον νὰ συμμετάσχη εἰς αὐτήν, καθόσον
 ἡ Κυβέρνησις ἔχει τὴν γνώμην ὅτι πρέπει
 νὰ ἑορτασθῇ μεγαλοπρεπῶς. [Κατὰ τὸν
 κ. Ροῦφον.] Δύο εἶναι οἱ τρόποι τῆς συμ-
 μετοχῆς εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην. Ὁ πρῶτος
 τρόπος εἶναι ἡ ἀπονομὴ συντάξεως ὀλο-
 κλήρου τοῦ μισθοῦ εἰς τὸν κ. Παλαμᾶν,
 πρὸς τοῦτο δ' [εἶναι] ἐφαίμετο διαθεσι-
 μένος [ἡ Κυβέρνησις] ὁ κ. Ροῦφος νὰ προ-
 βῇ εἰς τὴν ἐκδοσιν καὶ δημοσίευσιν τοῦ
 σχετικοῦ νομοθετήματος. Ὁ δεῦτερος τρό-
 πος εἶναι ὁ ἐξῆς: Κατὰ τὰς πληροφορίας
 ἃς ἔχει ἡ Κυβέρνησις κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο
 τὸ βραβεῖον Νόμπελ, ὅπερ ἀπονέμεται
 ὑπὸ τῆς Σουηδικῆς Ἀκαδημίας, θέλει χο-
 ρηγηθῆ εἰς [μεγάλον ποιητὴν] λογοτέ-
 χνην μικροῦ Κράτους. Κατὰ τὸν Κανονι-
 σμὸν τοῦ βραβεῖου, ὃν τῇ παρακλήσει
 μου μετέφρασεν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου ὁ τμη-
 ματάρχης τοῦ ἐπὶ τῆς Παιδείας Ὑπουρ-
 γείου κ. Χρυσάφης, οἱ ὑποψήφιοι [πρέπει]
 πρὸς βράβευσιν πρέπει νὰ προτείνωνται
 ὑπὸ τρίτων προσώπων ἢ ὑπὸ [ειδικῶν]
 Σωματείων. [Ὁ κ. Ἀνδρεάδης τὸν ὅποιον
 ἠρώτησα μὴ ἀπῆρτησεν ὅτι οὕτως ἐγένετο
 καὶ ἐν Γαλλίᾳ διὰ τὸν Ἀνατόλ Φράνς¹³
 καὶ ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τὸν Καρνοῦτσι¹⁴,
 τὸ αὐτὸ δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ καὶ ἐν Ἑλ-
 λάδι νῦν διὰ τὸν κ. Παλαμᾶν, ὑποδεικνύ-
 μενον ὑπὸ τοῦ Φιλολ. Συλλόγου Παρνασ-

σοῦ καὶ τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἄνταποκρινόμενος εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ
 κ. Ροῦφου, ὅχι δὲ ὀλιγώτερον καὶ εἰς τὴν
 ἰδικήν μου καὶ ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος
 προτείνει, ὅπως ὑποδείξωμεν τὸν *κύριον
 Παλαμᾶν εἰς τὴν Σουηδικὴν Ἀκαδημίαν
 διὰ τὸ βραβεῖον Νόμπελ. Δὲν ἀμφιβάλλω
 ὅτι [καὶ] ἡ πρότασις μου αὕτη θ' ἀνταπο-
 κρίνεται καὶ εἰς τὴν ἰδικήν σας ἐπιθυμίαν,
 ὅτι δὲ οὐδεμία διαφωνία θὰ ἐπάρξῃ, διότι
 ἐὰν ἀπονεμηθῇ τὸ Νόμπελ εἰς τὸν Παλα-
 μᾶν, ἡ τιμὴ [βεβαίως θ' ἀνήκῃ εἰς αὐτόν,
 ἀλλ' αὕτη] θ' ἀντανακλᾷ καὶ εἰς ὀλοκλή-
 ρον τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ Σύγκλητος ὁμοφώνως ἀποδέχεται
 τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Πρωτάεως λεχθέντα καὶ
 [ἀποφασίζει] ἐπικροτεῖ τὴν γνώμην αὐτοῦ,
 ὅπως προτείνῃ εἰς τὴν Σουηδικὴν Ἀκαδη-
 μίαν τὸν κ. Κωνστ. Παλαμᾶν διὰ τὸ βρα-
 βεῖον Νόμπελ.

* [Στὸ περιθώριον, ἀπέναντι ἀπὸ τῆ διαγραφῆς
 ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη διόρθωσις τοῦ Μενάρδου:

Τὸ γράμμα τοῦτο τῆς διαθήκης συνε-
 πλήρωσεν εἰδικὸς κανονισμὸς, καθ' ὃν
 πλὴν τῶν μελῶν τῆς Σουηδικῆς καὶ τῆς
 Γαλλικῆς καὶ τῶν ἄλλων παρομοίων [Ἀ-
 καδημιῶν] Ἐταιρειῶν, δύναται νὰ προ-
 τείνωσι τὸν βραβεύσιμον οἱ καθηγηταὶ τῆς
 αἰσθητικῆς καὶ τῆς λογοτεχνίας.

Ὡς [;] καθηγητῆς τῆς ἱστορίας τῆς
 Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας [;] φέρω εἰς
 γνώσιν τῆς Συγκλήτου ὅτι θὰ προτείνω
 τὸν

Ὅπως ὑπονοεῖται ἀπὸ τὰ παραπάνω,
 ὁ Χρυσάφης, μαζὶ μὲ «Τὸ κληροδότημα
 Νόμπελ» (βλ. πῦθ πάνω ἀρ. 2), ἔστειλε
 στὸ Μενάρδο καὶ τὸν ἀκόλουθο κανονισμὸν
 γιὰ τὸ βραβεῖο Νόμπελ τῆς λογοτεχνίας:

7

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

LE PRIX NOBEL DE LITTÉRATURE

est decerné tous les ans, le 10 décem-
 bre, par l'Académie Suédoise (Svenska
 Akademien) à celui qui, au cours de l'
 année écoulée, aura prouvé l'oeuvre

littéraire la plus remarquable dans le sens de l'idéalisme.

Sont qualifiés pour proposer des candidats:

1o les membres de l'Académie Suédoise et ceux des institutions similaires par leur organisation et leur but, savoir l'Académie Française et l'Académie Espagnole;

2o les membres des sections littéraires d'autres académies, ainsi que les membres des institutions ou sociétés littéraires assimilées à ces académies; et enfin

3o aux professeurs d'esthétique, de littérature ou d'histoire dans les universités.

Ce sont les membres particuliers de ces institutions et non les académies, les sociétés, etc. comme telles — qui ont le droit de faire des propositions.

Il n'est tenu aucun compte des propositions faites par d'autres, ni de demandes personnelles.

Les propositions doivent être faites par écrit, avec un exposé des motifs et accompagnées des ouvrages sur lesquels elles sont basées.

Elles doivent être remises sous pli cacheté avant le 1er février de chaque année au Comité Nobel de l'Académie Suédoise à Stockholm.

Si un candidat n'a pas remporté le prix, il doit être présenté de nouveau pour que la candidature soit prise en considération une an[n]ée suivante.

Il faut remarquer que le terme de littérature ne comprend pas seulement des oeuvres littéraires proprement dites, mais aussi des ouvrages ayant par leur style une valeur littéraire, et que par travaux publiés «au cours de l'année écoulée», il faut entendre les plus récents ou ceux dont la valeur n'a été démontrée que récemment.

Le montant du prix s'élève à environ 140.000 kronor de Suède, soit à peu près 200.000 francs.

Le prix Nobel de littérature a jusqu'ici été décerné aux personnes suivantes:

En 1901 au poète français M. Sully Prudhomme,

En 1902 à l'historien allemand M. le professeur Th. Mommsen,

En 1903 au poète Norvégien M. Björnsterne Björnson,

En 1904 au poète provençal M. Frédéric Mistral, et à l'auteur dramatique espagnol M. José Echegaray¹⁵.

Ὁ Μενάρδος, ἀφοῦ πληροφορήθηκε τὰ δικαιώματά του ὡς καθηγητῆ τῆς Ἱστορίας τῆς Λογοτεχνίας στὸ Πανεπιστήμιο καὶ ἔθεσε ὑπόψη τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου τὶς προθέσεις του, ἔστειλε στὴ Σουηδικὴ Ἀκαδημία¹⁶ μερικὰ βιβλία τοῦ Παλαμᾶ μεταφρασμένα σ' εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες¹⁷ καὶ μιὰ ἀνάλυση τοῦ ἔργου του στ' ἀγγλικά. Ἐπειδὴ ὅμως ἐκτός ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ ἀντίγραφο σῶζεται καὶ τὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο, νομίζω πὼς εἶναι προσφορότερη ἡ δημοσίευση ἐδῶ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου, παρ' ὅλες τὶς μικρὲς ἀποκλίσεις ἀνάμεσα στὰ δύο κείμενα.

8

[ἀντίγραφο δαχτυλόγραφου.]

[Ἀθῆναι 18, Δεκεμβρίου 1925.]¹⁸

Τὸ φιλολογικὸν βραβεῖον Nobel κατέστη πλέον ἡ ἐπισημοτέρα ἀναγνώρισις τῶν συγχρόνων ποιητικῶν πνευμάτων (genius). Ἀλλ' ἀπὸ πολλοῦ Γάλλος κριτικὸς ἀνεκέρηξεν ὡς μέγιστον τῶν ζώντων ποιητῶν τῆς Εὐρώπης τὸν Ἕλληνα κ. Κωστῆν Παλαμᾶν, οὗ λαμβάνου τὴν τιμὴν νὰ προθέσω τὴν ὑποψηφιότητα ἐνώπιον τῆς Σουηδικῆς Ἀκαδημίας.

Πολλὰ τῶν ἔργων τοῦ Παλαμᾶ μετεφράσθησαν ἤδη γαλλιστὶ καὶ ἀγγλιστὶ, ἐκδοθέντα ὑπὸ Ἀμερικανικῶν Πανεπιστημίων — εἶναι δὲ ταῦτα οἱ συνοδεύοντες τὸ ἔγγραφον τοῦτο τόμου. Ἀλλὰ τὸ πρωτότυπον αὐτοῦ ἔργον εἶναι πολὺ ἐκτενέστερον καὶ ποικιλότερον, ἀνερχόμενον εἰς 12 μέχρι τοῦδε τόμους. Ἀληθῶς ἡ μεγάλη γονιμότης καὶ ἡ ποικιλία τῆς πνευματικῆς δημιουργίας τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἐν τῶν κρυωτάτων αὐτοῦ χαρακτηριστικῶν. Εἶναι κρυῖως μὲν λυρικός, ἀλλὰ καὶ ἐπικός καὶ δραματικός καὶ διηγηματογράφος καὶ

κριτικός, ὅστις ἀρξάμενος ἀπὸ τεσσαρακονταετίας ἀνέλυσε καὶ ἔκρινε τοὺς πλείστους τῶν νέων Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ ἐπέδρασε βαθύτατα εἰς ὁλόκληρον τὴν νέαν Ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν.

Ἰδίως ἐδημιούργησεν ὁ ποιητὴς πλουσιωτάτην ποιητικὴν γλῶσσαν, ἀρνούμενος ἐκ τῶν περιφρονηθῶν δημοτικῶν ἀσμάτων τῆς Ἑλλάδος, ποὺ ἐξέδωκε πρῶτος ὁ Faugier καὶ τελευταῖος ὁ Πολίτης, ἀλλ' ἐπλούτισεν ἔτι μᾶλλον τὴν διάλεκτον τοῦ λαοῦ διὰ νέων συνθέτων λέξεων, ὅσας ἐπιτρέπει ἡ νέα ἑλληνικὴ, ἢ κατὰ τὴν σύνθεσιν δεξιωτέρα τῆς ἀρχαίας.

Κάτοχος ὄργάνου, τῶσον πολυφώνου, ἔμειπεν ὁ Παλαμᾶς ὡς λυρικός, ποικιλωτάτας μελωδίας — πότε ἀπλὴν καὶ σιγανὴν καὶ ὅλως προσωπικὴν καὶ πότε μεγαλοπρεπὴ καὶ δυνατὴν καὶ ὑψηλὴν, πότε ὡς ἄτομον, καὶ πότε ὡς Ἑλλήν πατριώτης, καὶ τέλος ὡς ἄνθρωπος καὶ ὡς κοσμοπολίτης, τὸ ὑψηλότερον δὲ τοῦτο μέρος τῆς ποιήσεως αὐτοῦ εἶναι τὸ ἀποτελοῦν τοὺς μεγίστους ποιητικούς του τίτλους.

Ἡ ταχεῖα ἐξέλιξις αὐτοῦ ὀφείλεται βεβαίως καὶ εἰς τὰς βαθεῖας μελέτας ποὺ ἔκαμε τῶν μεγάλων ποιητῶν καὶ τῆς συγχρόνου πνευματικῆς κινήσεως τοῦ κόσμου — ὀλίγοι λόγιοι (scholars) δύνανται ν' ἀμιλληθῶσι κατὰ τὴν γνῶσιν ταύτην πρὸς τὸν Παλαμᾶν — ἀλλὰ πρὸ πάντων εἰς τὴν ἐμφαντοῦ δύναμιν τῆς ποιητικῆς του διαθέσεως, ἀδιακόπως ἐμφανιζομένης ὑπὸ νέας ἐκάστοτε μορφᾶς.

Τῷ 1885 ἐνεφανίσθη μὲ τὴν συλλογὴν «Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου» τινὰ τῶν ὁποίων μετεφράσθησαν ἀγγλιστὶ ὑπὸ τῆς κ. Edmonds. Ὁ Oscar Wilde ἔγραψε τότε εἰς τὴν Palle Mall Gasette 27 Μαΐου 1885.* «Une des ballades est aussi pleine de veirve. Elle est de Costes Palamas, et elle fut inspirée par un incident intéressant qui se produisit, il y a quelques années, à Athènes. Pendant l'été de 1881, on promena par les rues les restes d'une vieille

(*) In want of the English text, we borrow the above quotation from the French translation. Essais de Littérature et d'Esthétique, Oscar Wilde, traduction d'Albert Savinio, v. Stock Editeur.

femme en costume complet de Pallicare, costume qu'elle avait porté au siège de Missolonghi et dans lequel elle avait demandé à être ensevelie. La vie de cette véritable héroïne grecque devrait être étudiée par ceux qui approfondissent la question de savoir en quoi consiste la nature féminine.)

Τῷ 1889 ἔγραψε χάριν ἐνὸς ποιητικοῦ διαγωνισμοῦ «Ὑμνον εἰς τὴν Ἀθηνᾶν» ὄχι κατώτερον τοῦ ὁμοίου ποιήματος τοῦ φιλοσόφου Πρόκλου τοῦ Ἀνκίου. Καὶ πάλιν εἰς τοὺς Τάφους τοῦ Κεραμεικοῦ, ποὺ συμπεριέλαβεν εἰς [«Τὰ Μάτια τῆς ψυχῆς μου»] [1892] ἔμνησε τὰ ἰδεώδη τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ζωῆς καὶ τῆς Ἀττικῆς τέχνης].

Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1897 διὰ τῶν «Γάμβων καὶ Ἀναπαίστων», τὰ ὁποῖα εἶναι συλλογὴ συντόμων ποιημάτων γραμμένων εἰς τοιαῦτα μέτρα μικτὰ, ἀρχίζει ἡ ποιητικὴ πρωτοτυπία τοῦ Παλαμᾶ, ἡ μουσικὴ ἔκφρασις μεγάλων ποιητικῶν συμβόλων. «With what art the pathetic and the familiar are harmoniously combined in them» ἔγραψεν ὁ Jean Moréas, ὁ ἄλλος μέγας, ἀλλ' ἐν τούτοις στενωτέρως τοῦ Παλαμᾶ Ἑλλήν ποιητῆς, τὸν ὁποῖον διεκδικεῖ μᾶλλον ὁ Γαλλικὸς Παρνασσός.

Τῷ 1898 ἔχασεν ὁ ποιητὴς τὸν πρωτότοκόν¹⁹ του υἱόν, τὸν ὁποῖον ἐθρήνησε διὰ τοῦ «Τάφου» (1898). Ἐκεῖ δανεῖζόμενος μελωδίας ἐκ τῶν δημοτικῶν μυρολογίων, ἀναβιβάζει βαθμηδὸν αὐτὰς εἰς ὑψηλὰς συνθέσεις, ἀνερχομένας τολμηρῶς μέχρις ὑπερτέρου ποιητικοῦ Παραδείσου. Κατὰ τὸ 1901 ἐξεδόθη ὁ «Θάνατος Παλληκαριοῦ», τὸ τυπικὸν αὐτὸ νεοελληνικὸν διήγημα ἀπὸ ἀπόψεως ἠθογραφίας καὶ περιβάλλοντος, εἰς τὸ ὁποῖον περιγράφεται ὁ θάνατος ἐνὸς παλληκαριοῦ ποὺ θέλει ν' ἀποφύγῃ τὴν ἀσχημίαν τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ.

Ἐτι εὐχερестέρα καὶ ποικιλωτέρα ἐξεδηλώθη ἡ τεχνοτροπία τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὴν ἀληθῶς μεγάλην συλλογὴν τὴν ἐπιγραφομένην «Ἀσάλευτη Ζωή» (1904), ἣτις ἀριθμεῖ πολλὰς μεταφράσεις. Ἐν αὐτῇ, καθὼς ἔγραφε ξένος κριτικός, εὐρίσκομεν ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ νεοελληνικοῦ χαρακτήρος· ὁ ποιητὴς εἶναι θρησκός, δεισιδαίμων, σκεπτικιστής, εἰδωλολάτρης, πανθειστής. Ἀφίνεται

εἰς ἄλλας τὰς πτήσεις (essors) τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς. Οὕτω π. χ. εἰς τὴν σειρὰν τῶν συνθέντων τῶν ἐπιγραφομένων «Πατρίδες» ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς περιγραφῆς τῶν Πατρῶν, ὅπου ἐγενήθη, καὶ τοῦ Μεσολογγίου, ὅπου ἀνετράφη ἐν μέσῳ τῶν ἀναμνήσεων τῆς ἀπελευθερωτικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, προχωρεῖ εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ παρόντος καὶ τοῦ παρελθόντος, εἰς τὴν Ἐδρῶπην καὶ τὴν γῆν καὶ τὸ ἡλιακὸν σύστημα καὶ καταλήγει περιπαθῶς εἰς τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν σύγκειται τὸ σύμπαν. Διὰ τῆς «Φοινικιάς» ὅπου παριστᾷ τὰ λουλούδια τοῦ κήπου ἐξυμνοῦντα τὸν κορμὸν τῆς, ἐκφράζει τὸν πόνον τοῦ μικροῦ, ποῦ ἀδυνατεῖ νὰ φθάσῃ τὸ ἰδανικόν του. Εἰς τὴν «Ἐκατὸ φωνῆς τῆς λύρας» ἐκφράζει τὰ τραγικὰ ἐρωτήματα τῆς ζωῆς καὶ τὰς μεταφυσικὰς ἀπορίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς βραχείας, ἀλλὰ δυνατὰς ποιητικὰς εἰκόνας. Τέλος διὰ τοῦ «Ἀσκραίου», ἀναπολεῖ τὴν ἐπιστροφήν τοῦ ἀρχαίου ποιητοῦ Ἡσιόδου, ὡς ἐν ὄνειρῳ, πρὸς τὴν νεώτεραν Ἑλλάδα, μὲ ἀναμνήσεις ἀπὸ τῆν «Θεογονίαν» καὶ τὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέρας».

Μὲ ἄλλην μεγάλην συλλογὴν ποῦ ἐξέδωκε τῷ 1907 «τὸν Δωδεκάλογον τοῦ Γύφτου» συνεχίζει ὁ ποιητὴς τὰς ὑψηλὰς του πτήσεις. Ὁ συμβολικὸς ἥρως τοῦ ποιήματος εἶναι μουσικὸς καὶ μάντις ἀνήκων εἰς τὴν ἀνυπότακτον φυλὴν τῶν Ἀσιγγάνων, τὰ δὲ δώδεκα ποιήματα, ἔχοντα ἐσωτερικὸν εἰρμόν, περιγράφουσι τινὰς τῶν μεγάλων στιγμῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ μεσαιῶνος· π. χ. τὴν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν καταδίκην τῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, τοὺς κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀγῶνας τῶν Ἀκριτῶν, τὴν ἀπειλὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, τὴν ἄλωσιν τῆς ἐνδόξου πόλεως καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἔξοδον τῶν σοφῶν. Ἄλλοι λόγοι (canto) ἐξυμνοῦσι τὴν δύναμιν τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς μουσικῆς, τὸν οἴστρον τῆς καλλιτεχνικῆς ἐμπνεύσεως, τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος καὶ τῆς θρησκείας.

Ἡ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ», ἐκδοθεῖσα κατὰ τὸ 1910 εἰς τόμον 188 σελίδων, εἶναι μακρὸν ἐπικολορικὸν ποίημα ἐξυμνοῦν τὴν κάθοδον τοῦ Βασιλέως Βασιλείου τοῦ Β' εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπως ἐορτάσῃ τὸν πολεμικὸν του θρίαμβον, προσκυνῶν τὸν Παρθενῶνα, ὅπου τότε ἐλατρεύετο ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ.

Ἡ ζωηρὰ παράστασις τῆς ἰσχύος τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολεμιστοῦ καὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ τότε Ἑλληνικοῦ κράτους κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κατῶν τραγικὴν πτώσιν ἐνθυμίζει σελίδας μεγάλων ἐβραίων προφητῶν.

Ἐν τέλει ἐπισυνάπτεται χαιρετισμὸς τῆς Τραγωδίας πρὸς τὸν πατέρα της Αἰσχύλον, ποίημα θαυμαστῆς ποιητικῆς δυνάμεως καὶ πνοῆς.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος (1910) ἐξέδωκε ὁ ποιητὴς τὴν «Τρισεύην»²⁰, τραγωδίαν συμβολικὴν, ὅπου ἡ ἥρωϊς ἀποθνήσκει, διότι εἶναι κατὰ πολὺ ἀνωτέρα τῶν προλήψεων τῆς κόμης, ὅπου ἐγεννήθη.

Τῷ 1912 ἐξέδωκε ἄλλας δύο συλλογὰς, τὴν «Πολιτείαν καὶ τὴν Μοναξίαν» — ὅπου παρακολούθησε τὰς κατὰ τῶν Τούρκων νίκας τῶν Βαλκανικῶν λαῶν μὲ τὸ πάθος τοῦ πατριώτου, ἀλλὰ καὶ ὑψηλὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας — καὶ τοὺς «Καῦμούς τῆς Λιμνοθάλασσης» μὲ τρυφερὰς ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν τοῦ ποιητοῦ, μέσα ἀπὸ τὸ γραφικὸν πλαίσιον τῆς lagune τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς ζωῆς τῶν ψαράδων.

Οἱ «Βωμοί», μεγάλος τόμος τοῦ 1915, παρακολουθοῦν τὴν ἀγωνίαν τῶν πολέμων, ἀλλὰ καταλήγουν εἰς ὥραϊαν λειτουργίαν, ὅπου ὀλίγοι λειτουργοὶ ἔχουσι ὑψωμένα τὰ χεῖρα πρὸς τ' ἀστέρια.

Τῷ 1919 ἐξέδωκε τὰ «Παράκαιρα», ὅπου ἀπὸ τὸ κελλὶ του — ὡς ὀνομάζει τὸ σπονδαστήριόν του — ἀτενίζει ὡς ἐρημίτης πρὸς τὸν κόσμον, καὶ τὰ «Δεκατετράστιχα», σειρὰν ἑκατὸν συνθέντων, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ποιητὴς ἀναπολεῖ καὶ συνοψίζει ἐκ νέου τὰ προσφιλῆ εἰς αὐτὸν θέματα.

Τελευταῖος του τόμος (1925) εἶναι «οἱ Πεντασύλλαβοι» καὶ τὰ «Παθητικὰ Κρομφιλήματα», μ' ἓνα πρόλογον ὅπου διασαφεῖ τὴν ποιητικὴν ὀπτασίαν, πῶς ἀτενίζει ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὴν ποίησιν, ὡς αἰώνιον ποταμὸν, καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ Παλαμᾶς δις καὶ τρις ὑπέσχθη νὰ γράψῃ, ἀλλὰ δὲν ἐξέδωκεν ἀκόμη τὴν ποιητικὴν του, ὅπως ἐξηγήσῃ τὴν τεχνητοποίησιν του, ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι πάντοτε ἡ αὐτή. Εἶναι τόσον πολύμορφος ποιητικὴ! Εἰς πολλὰ του ποιήματα ἐμφανίζεται ὡς ποιητὴς ζωγράφος — π. χ. ἐξωγράφησεν ἐξαισία τὴν ἄρμο-

νίαν τῆς φύσεως τῶν Ἀθηῶν — ἀλλοῦ παρέχει δυνατὰ ἀνάγλωφα, ἀλλὰ συγχρότερον, ἀρχίζει μεγάλας μουσικὰς συνθέσεις. Ἡ μουσικὴ του ἀναβλύζει ἐκ τοῦ βάθους — εἴτε τῶν ἀναμνήσεων, εἴτε τῶν σκέψεων, εἴτε τῶν παθῶν του. Ἄλλοτε εἶναι βυθισμένος εἰς τὸν πόνον τῆς ἰδίας του ὑπάξεως, καὶ ἀναδίδει τόνους ὅλως ἰδίας ψυχικῆς *langue*. Ἄλλοτε σκεπτόμενος ἐπὶ τῶν φαινομένων τῆς σημερινῆς ζωῆς, παρακολουθεῖ πᾶσαν ἰδέαν, τείνουσαν πρὸς τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Παλαμᾶς εἶναι μᾶλλον ἀπαισιόδοξος καὶ ἀγανακτεῖ συχνὰ καὶ θρηρεῖ διὰ τὰς τρικυμίας τῆς ζωῆς, ἀλλὰ δὲν παύει ν' ἀποβλέπη πρὸς τὸν ἀστέρα τοῦ ἰδανικοῦ — πρὸς πᾶν ὅ,τι εὐγενὲς καὶ ὠραῖον.

Ἐξαιρέτως γόνιμος ἀποτολμᾶ πτήσεις ἀληθῶς μεγάλας καὶ συχνὰ ὑψώνει θαυμασίως τὴν φωνήν, εἶναι δὲ τοσοῦτω μᾶλλον ἄξιος τιμῆς, διότι ἀφύπνησε τὴν ἀθάνατον τῆς ποιήσεως ἠχὴν ὑπὸ τὸν ἱερὸν λόφον τῶν Ἀθηῶν.

Σίμος Μενάρδος

καθηγητῆς τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας, καὶ Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηῶν, πρώην lecturer τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης.

Ὁ διευθυντῆς τῆς Βιβλιοθήκης Νόμπελ τῆς Σουηδικῆς Ἀκαδημίας C. Grönblad, ἀφοῦ πῆρε τὴν ἀνάλυση τοῦ Μενάρδου καὶ τὰ μεταφρασμένα ἔργα τοῦ Παλαμᾶ, ἀπάντησε στὸν Ἑλληνα καθηγητῆ:

9

[φωτοτυπία αὐτογράφου.]

Stockholm den 5 Jan. 1926.

Mr. Simos Menardos

Rector of the University, etc.
Athens.

Dear Sir,

I have the honour to acknowledge receipt of your letter of Dec. 18 1925, in which you propose Mr. Palamas as a candidate for the Nobel Prize of literature, and of

the six volumes containing English and French translations of some of his works.

For a thorough examination of Mr. Palamas' literary works it is, of course, desirable, and even necessary, to have recourse to the original Greek editions. As it is somewhat difficult to us, and would at any rate take rather a long time, to recourse these, I venture to suggest that it would be very acceptable to the Academy if they could be sent here.

I am, my dear Sir,
yours very truly

C. Grönblad

Director, Nobel Library
of the Swedish Academy.

Ὁ Ψυχάρης, μόλις ἔμαθε πὺς ὁ Μενάρδος ὑπέβαλε ὑποψηφιότητα γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Παλαμᾶ, χόλιασε²¹. Κάθησε καὶ σ' ἓνα μῆνα («Κεριακῆ, τις 22 του Αβγούστου — Πέμπτη, Σεπτέμβρη, τις 23, 1926») ²² συνέθεσε τὸ γνωστὸ λιβελλογράφημα ἐναντίον τοῦ Παλαμᾶ, ἀναιρώντας κατὰ τρόπο πρωτοφανῆ γιὰ ἐπιστήμονα τις γνώμες καὶ τις κρίσεις του μιᾶς ζωῆς, γιὰ ν' ἀποδείξει πὺς ὁ Παλαμᾶς εἶναι μεγάλος ἀπίστευτα μεγάλος. Μα γιὰ τα Μπαλκάνια.»²³ | (Γιὰ πιδ βόρεια θεωροῦσε, βέβαια, κατάλληλο μόνον ἓνα τὸν ἑαυτὸ του. Ὁ Ψυχάρης εἶναι μέγας εὐεργέτης τῆς νεοελληνικῆς παιδείας γιὰ τὸ ὑπέροχο «Ταξίδι» καὶ τὸ σοφὸ ἐπιστημονικὸ του ἔργο. Ὅχι ὅμως γιὰ τὰ λογοτεχνήματα καὶ τις ἀνθρώπινές του σχέσεις.)

Τὸ ἀπίθανο λοιπὸν («μελέτημα») δάνεισε ὁ Παλαμᾶς στὸ Μενάρδο (ὅπως μᾶς πληροφορορεῖ ὁ κ. Γ. Σ. Μενάρδος), ἀπ' ὅπου ἀντέγραψε σὲ ἔξι σελιδοῦλες χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα καὶ ὀρισμένα σημειώματα στὸ περιθώριο τοῦ ἴδιου τοῦ Παλαμᾶ. Θὰ ἄξιζε τὸν κόπο σὲ μιὰ ἐξαντλητικὴ μελέτη γιὰ τὸ ζήτημα νὰ ἔρθουν στὸ φῶς ὅλα τὰ σχετικὰ.

Ἀπὸ τὴν παρακάτω ἀλληλογραφία φαίνεται πὺς ὁ Μενάρδος δὲν ἔπαψε ὡς τὸ θάνατό του σχεδὸν († 1933) νὰ φροντίζει γι' αὐτὴ τὴν ὑποψηφιότητα.

10

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΤΥΠΟΥ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 14ῃ Δεκεμβρίου 1928.

Ἀριθ. πρωτ. 39038

Πρὸς τὸν κ. Σίμον Μενάρδον, Καθηγητὴν
τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἐχομεν τὴν τιμὴν νὰ διαβιβάσωμεν ὑμῖν
συνημμένως ὡς ἐγκύκλιον²⁴ τῆς Ἐπιτρο-
πῆς τοῦ Βραβείου Νόμπελ περὶ ὑποδείξεως
ὑποψηφίων διὰ τὸ Βραβεῖον τοῦτο.

Ἐντολῇ τοῦ Ὑπουργοῦ

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Τμήματος Τύπου
καὶ ἁ. α. [ὑπογραφή]

Ν. Μοσχόπουλος,
Τμηματάρχης Α' Τάξεως.

11

[φωτοτυπία αὐτογράφου.]

Stockholm den 8 juin 1929.

Monsieur,

J'ai eu le plaisir de recevoir les livres
grec vous avez bien voulu présenter au Com-
ité Nobel de l'Académie Suédoise, à sa-
voir deux ouvrages²⁵ de M. Palamas et
quatre brochures concernant ce poète émi-
nant.

Veillez agréer, Monsieur, avec mes re-
merciements, l'assurance de ma considéra-
tion la plus distinguée.

C. Grönblad

Directeur de la Bibliothèque
Nobel.

12

[φωτοτυπία αὐτογράφου.]

Stockholm den 21 janv. 1930.

Monsieur,

J'ai eu le plaisir de recevoir votre envoi
contenant trois livres nouveaux²⁶ de M.
Kostis Palamas, et je ne tarderai pas de
les soumettre à la Commission Nobel.

Veillez agréer, Monsieur, avec mes

remerciements, l'assurance de ma haute
considération.

C. Grönblad

P.S. Je regrette de devoir vous dire que
le livre intitulé «Verses Mild and Harsh»
(Chicago 1921²⁷) que vous croyez avoir
nous envoyé auparavant, ne nous est par-
venu.

Τὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύεται παρακάτω
εἶναι τὸ πρόχειρο γράμματος τοῦ Σίμου
Μενάρδου στὸν πρεσβευτὴ Νικ. Πολίτη²⁸.
Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ καταλήγουμε ἐξαι-
τίας τῶν πολλῶν κενῶν (σημειώνονται
μὲ +...+) ποὺ ὑπάρχουν σ' αὐτό.

13

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

Ἐν Ἀθήναις τῇ 7ῃ Φεβρουαρίου 1930.

Διαπρεπέστατε κ. Συνάδελφε²⁹ καὶ φίλε,
Θὰ μοι ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς ἀποτείνω τὴν
ἐξῆς παράκλησιν ἐκ μέρους πολλῶν ἐν τῇ
Ἀκαδημίᾳ φίλων.

Ἀπὸ τοῦ 1926 εἶχα ὑποβάλει καταλλή-
λως εἰς τὴν Σουηδικὴν Ἀκαδημίαν τὴν ὑπο-
ψηφιότητα τοῦ μεγάλου μας ποιητοῦ καὶ νῦν
προέδρου τῆς Ἀκαδημίας κ. Παλαμᾶ, +...+
ἐπισήμως διότι ἔκτοτε πέμπων τὰ νέα του
ἔργα λαμβάνει ἀπαντήσεις τοῦ Προέδρου
τινᾶς ἐγκωμαστικᾶς.

Ἐσχάτως ὁ πολὺ +...+ κάτοχος τοῦ βρα-
βείου Νόβελ [Romain Rolland³⁰], ἐδημο-
σίευσεν εἰς τὸ [περ. «Βρανο»³¹] τὴν ἔγκλει-
στον γνώμην περὶ τοῦ Παλαμᾶ.

Ὑποθέτομεν λοιπὸν ὅτι θὰ σᾶς ἦτο εὖ-
κολον νὰ παρακινήσετε εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμ-
μέσως αὐτὸν τὸν +...+ διατρέβοντα νὰ
γράψῃ σύντομον ἐπιστολὴν πρὸς τὴν Σουη-
δικὴν Ἀκαδημίαν, καὶ νὰ προτρέψῃ αὐτὴν,
ὡς ἔχει τὸ δικαίωμα, εἰς τὴν βράβεισιν τοῦ
+...+ ποιητοῦ.

Περὶ τὸν νὰ σᾶς εἴπωμεν ὅτι θὰ προσδώ-
σετε μίαν ἀκόμη ὄψηρσίαν πρὸς τὴν Ἑλλά-
δα, συντελοῦντες εἰς τὴν παγκόσμιον ἀνα-
γνώρισιν ἐνὸς ἀληθῶς ἀξίου Ἑλληνοποιη-
τοῦ.

Ὁ Νικ. Πολίτης ἀπάντησε μὲ τὸ ἀκό-
λουθο γράμμα στὸ Σίμο Μενάρδο:

14

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

LEGATION DE GRÈCE

A PARIS.

Παρίσιοι, τῆ 24 Φεβρουαρίου 1930.

Φίλιτατε κ. Συνάδελφε,

Ἄμα τῆ λήφει τῆς ὑμετέρας ἀπὸ 7 τρέχοντος ἐπιστολῆς ἔσπευσα νὰ γράψω πρὸς τὸν κ. Romain Rolland, ὅστις μοι ἀπήντησε χθὲς ὅτι μετὰ χαρᾶς θὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ κ. Παλαμᾶ, ἀλλ' ὅτι φοροεῖ ὅτι δι' ἐφέτος παρήλθε πλέον ἢ προθεσμίᾳ τῆς ὑποψηφιότητός του. Ἐσωκλείω εἰς τὴν παροῦσαν ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ κ. Romain Rolland, πρὸς ὃν ἀπήντησα παρακινῶν ὅπως προβῆ ἔστω καὶ ἐκπροθέσμως εἰς τὴν δέουσαν σύστασιν πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν τῆς Σουηδίας. Προσέθεσα δὲ ὅτι ἐὰν τῷ ἀπατηθῆ ὅτι δι' ἐφέτος ἦτο πλέον ἀργὰ τὸν παρεκάλεσα νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς ἐνεργείας του κατὰ τὸν προσεχῆ Δεκέμβριον.

Μετὰ πάσης τιμῆς καὶ φιλίας
N. Πολίτης

Ἀντίγραφο τοῦ γράμματός τοῦ Romain Rolland στὸν Νικ. Πολίτη:

15

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

Villeneuve (Vand) Villa Olga
Le 19 Février 1930.

Monsieur le Ministre,

J'ai la plus grande admiration pour l'oeuvre de Costis Palamas, et je serai heureux de soutenir sa candidature, auprès du Comité Nobel de l'Académie Suédoise. Mais n'est-il pas trop tard, pour cette année? Autant que je me rappelle, les lettres recommandant les candidatures doivent être parvenues à Stock[h]olm, avant [e] fin de Janvier.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, l'assurance de ma haute considération.

Romain Rolland

Serait-il possible que j'eusse communi-

cation du Numéro de Bravo³², dont vous me parlez? Je ne l'ai point reçu et j'ignorais que mon appréciation eut été publiée.

Γιὰ τὸ ἴδιον ζήτημα ἀπευθύνθηκα. φαίνεται, καὶ ὁ Λέανδρος Κ. Παλαμᾶς στὸν πρεσβευτὴ τῆς Ἑλλάδας στὸ Λονδίνο Δ. Κακλαμᾶνο, ὁ ὁποῖος τοῦ ἔστειλε τὸ ἀκόλουθο γράμμα:

16

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

LEGATION DE GRÈCE

51, Upper Brook Street, W.1.

Λονδίνο, 1η Μαρτίου 1930.

Ἀγαπητὴ Φίλε,

Ἐλαβον σήμερον τὴν ἐπιστολήν σου τῆς 19ης Φεβρουαρίου.

Φοβοῦμαι ὅτι σύστασις τοῦ κ. Romain Rolland δὲν ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι δὲν σχετίζεται μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἐξ ἄλλου, ἔμαθα ἀθροιστικῶς, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ πρότασις τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἀθηνῶν. Χωρὶς αὐτὴν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ληθῆ ὑπ' ὄφιν ἡ ὑποψηφιότης. Ὅτι ὁ πατήρ σου εἶναι Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας ἐφέτος δὲν ἔχει σημασίαν, διότι τὸ Λογοτεχνικὸν Τμῆμα τῆς Ἀκαδημίας ἔμπορεῖ νὰ προβῆ εἰς τῆ[ν] πρότασιν ὑπὸ τὴν προεδρίαν ἄλλου μέλους καὶ χωρὶς νὰ εἶναι πατρὸν ὁ πατήρ σου.

Μοῦ ἐξηγήθη ἀκόμη, ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνωνν πλάγια ἐνέργειαι πλησίον τῆς Σουηδικῆς Ἀκαδημίας, ἡ ὁποία εἶναι εἰς ἄκρον εἰθικτος εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς. Αἱ ἄλλαι προτάσεις ἐκ μέρους προσώπων, συνδεομένων μὲ τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα, ἔχουν καλῶς.

Ἐλαβον τὸ ἐνδιαφέρον βιβλίον σου περὶ νομίσματος καὶ σὲ εὐχαριστῶ.

Μὲ πολλὴν φιλίαν σὸς

Δ. Κακλαμᾶνος.

17

[φωτοτυπία αὐτογράφου.]

Stockholm den 28 Avril 1930.

Monsieur,

J'ai eu le plaisir de recevoir la nouvelle

traduction de poèmes de M. Costis Palamas, intitulée *Choix de Poésies*. Trad. par Pierre Baudry³³, ainsi que l'étude critique de M. Tomadaki³⁴ que vous avez bien voulu présenter à la Bibliothèque Nobel.

Je vous prie, Monsieur, d'agréer avec tous mes remerciements, l'assurance de ma considération distinguée.

Carl Grönbländ

Directeur de la Bibliothèque

Nobel

Στὸ γράμμα του (βλ. πιὸ πάνω τὸν ἀρ. 16) πρὸς τὸν Λέανδρο Κ. Παλαμᾶ ὁ Δ. Κακλαμάνος ἔγραφε, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα σχετικὰ, πὼς «εἶναι ἀπαραίτητος ἡ πρότασις τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Χωρὶς αὐτὴν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ὑποψηφιότης». «Ἐπειτα ἀπὸ τὴν πληροφορία αὐτή, ὁ Σίμος Μενάρδος (Γενικὸς Γραμματέας τῆς Ἀκαδημίας ἀπὸ τὴν ἰδρυσή της ὡς τὸ θάνατό του, 1926-1933) ἀπευθύνθηκε στὸν Πρόεδρο τοῦ Ἰδρύματος τῆς χρονιᾶς ἐκείνης (1931) Γεώργιο Στρέϊτ, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σειρά του τοῦ ἔστειλε τὸ παρακάτω γράμμα:

18

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

Ἐν Κηφισσιᾷ, τῇ 18 Ἰανουαρίου 1931.

Ἀγαπητέ μοι Κύριε Συνάδελφε,

Σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὰς καλὰς γραμμάς Σας. Τοὺς δὲ συναδέλφους πάντας εὐγνωμονῶ ἀπὸ καρδίας διὰ τὴν εὐμένειαν, μεθ' ἧς ἀπεδέξαντο τὴν ἐπιστολήν μου ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι θὰ δοθῇ καὶ εἰς ἐμὲ ἡ εὐκαιρία νὰ ὑπηρετήσω τὴν Ἀκαδημίαν. Σᾶς παρακαλῶ νὰ διεκμηγεύσητε πρὸς τὸν φίλατον Κύριον Παλαμᾶν τὴν βαθεῖαν μου λύπην ὅτι δὲν θὰ παρενρθῶ εἰς τὸ πρὸς τιμὴν του πρόγευμα³⁵.

Ὅσον διὰ τὸ Βραβεῖον Nobel, ἄς ἀναμεινωμεν τὴν συνεννόησιν τοῦ Κυρίου Αἰγινήτου μετὰ τοῦ Κυρίου Δροσίτη. Θὰ ἐνόμιζον, ὅτι ἀποκλείεται βεβαίως ἡ Ἀκαδημία, δὲν ἀποκλείεται ὁμως ἡ Τάξις³⁶ νὰ ἐκφράσῃ

τὴν εὐχὴν — ἐν ἧ δὲ περιπτώσει παρ' ἐλπίδα ἀπεφαίνεται ἡ Τάξις ὅτι ὑπάρχει κώλυμα, δὲν θὰ ἠδύναντο τὰ καθ' ἑκαστον μέλη τῆς Τάξεως ὡς τοιαῦτα, ὡς ἄτομα νὰ δώσωσι τὴν ἐνίσχυσιν ἣν ζητεῖ ὁ κ. Κακλαμάνος; Τὸ Προεδρεῖον τῆς Ἀκαδημίας θὰ ἐτίθετο εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν, ὅπως διαβιβάσῃ τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας.

Μετὰ πολλῆς τιμῆς καὶ ἀφοσιώσεως

Γ. Στρέϊτ.

Ἄλλο ἓνα γράμμα τοῦ Προέδρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Γ. Στρέϊτ στὸ Σίμο Μενάρδο.

19

[φωτοτυπία δαχτυλόγραφου.]

Ἐν Κηφισσιᾷ, τῇ 1 Φεβρουαρίου 1931.

Ἀγαπητέ μοι Συνάδελφε,

Ἐδχαριστῶ πολὺ διὰ τὴν καλὴν εἶδησιν, τὴν ὁποίαν μοι δίδετε εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ εὐχὴ τῶν μελῶν τῆς Τάξεως τῶν Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν θὰ βαρύνῃ σοβαρῶς εἰς τὴν ψῆφον τῶν Κριτῶν.

Μετὰ πολλῆς τιμῆς καὶ ἀγάπης

Γ. Στρέϊτ.

Εἶναι ὀλοφάνερο πὼς μὲ τὴν ἀνακοίνωσιν αὐτὴ τῶν προσπαθειῶν τοῦ Σίμου Μενάρδου καὶ τῆς σχετικῆς ἀλληλογραφίας δὲν ἐξαντλεῖται τὸ θέμα «Παλαμᾶς καὶ Νόμπελ». Ὁ διαθέσιμος χρόνος ὡς τὴ δημοσίευσιν τῆς βασικῆς αὐτῆς συμβολῆς γιὰ τὸ ζήτημα ἦταν τελείως ἀνεπαρκῆς γιὰ μιὰ γενικὴ μελέτη. Πρέπει νὰ ἔχει ὑπόψιν του ὁ μέλλων μελετητὴς πὼς ὑπάρχουν τουλάχιστον ἑκατὸ λήμματα, γνωστὰ (ἀπὸ τὴν παλαμικὴν βιβλιογραφίαν) καὶ ἄγνωστα (ἀκόμη), γράμματα τοῦ Παλαμᾶ κ.ἄ., σημειώματα κτλ., ποὺ πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν, γιὰ νὰ φανεῖ ποιοὶ μηχανισμοὶ λειτουργήσαν ἀρνητικὰ καὶ ποιοὶ ἀδράνησαν, ὥστε νὰ χαθεῖ ἡ πρώτη μεγάλη εὐκαιρία γιὰ διεθνή ἀναγνώρισιν καὶ προβολὴ τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Βλ. Γρ. Ξενοπούλου, *Οι παρεξηγημένοι*, έφ. α' Έφημερίς, 30 Νοεμ. 1913, 1.
2. Γρ. Ξενοπούλου, *Τò ώραϊον παρελθόν*, περ. «Παντογνώστης», Α' (30 Ίουν. 1922), 166-167.
3. Κάτω από τόν τίτλο «Ολυγόστιχα» στό περ. «Νέα Ζωή» (Άλεξάνδρεια), 41 (1922-1923), 376.
4. Β. Εδθόμιου, *Τò Νόμπελ και ó Παλαμάς*, έφ. α' Έθνος, 27 Αύγ. 1923, 1.
5. Ο κ. Ίερειάς [=Δ. Π. Ταγκόπουλος], Γιές [για τόν Ίρλανδό συγγραφέα William Butler Yeats, πού πήρε τò βραβείο Νόμπελ τò 1923], έφ. α' Έθνος, 18 Νοεμ. 1923, 1.
6. Πρόκειται για τò άρθρο του W [=Κ. Παλαμάς], *Τò βραβείον Νόμπελ*, έφ. α' Έμπρός, 4 Οκτ. 1922, 1.
7. Βλ. *Τά ελληνικά λαϊκά τραγούδια*. Έκατονταετηρίς τής έκδόσεώς των. Η χθεσινή τελετή εις τόν «Παρνασσόν», έφ. α' Έμπρός, 23 Δεκ. 1924, 1. Ύπενθυμίζεται πòς ó Γάλλος ιστορικός και κριτικός Claude Fauriel εξέδωσε τή συλλογή *Chants populaires de la Grèce Moderne* σε δύο τόμους στό Παρίσι τò 1824-1825.
8. Βλ. τώρα τò γράμμα στην έκδοση: Κωστής Παλαμάς, *Άλληλογραφία*, τόμ. Γ' (1929-1941), Εισαγωγή - φιλολογική επίμελεια - σημειώσεις Κ. Γ. Κασίνη, *Άθίνα <Ίδρυμα Κωστή Παλαμά, άρ. 2>* 1981, σσ. 54-55.
9. Μόνò τò όνομα του Λέανδρου και ή λέξη Παρασκευή είναι γραμμένα με τò χέρι του τò υπόλοιπο γράμμα τò υπαγόρευσε στή Ναυσικα.
10. Άπό μιá πρώτη εξέταση πού έκανα στόν κατάλογο τών άλληλογράφων του Παλαμά στό «Ίδρυμα Κωστή Παλαμά» δέν βρήκα γράμματα του Μενάρδου στόν Κωστή ή στό Λέανδρο. Άπαραίτητα, πρέπει να υπάρχουν γράμματα, τουλάχιστο στόν δεύτερο.
11. Τò γράμμα αυτό χρονολογείται έτσι, με βάση τά ακόλουθα στοιχεία πού αναφέρονται στό έπίμενο χρονολογημένο γράμμα (27 Νοεμβρίου 1925) του Λέανδρου: «Σίς στέλνω τò σημείωμα πού μου έζητήσατε. Σίς τò είχα στείλει πρό έπτά ήμερών μαζί με τά βιβλία». Έφτά μέρες πριν από τίς 27 ήταν ή 20 Νοεμβρίου, ή όποία ήταν και Παρασκευή, σύμφωνη δηλαδή με τò μόνò χρονολογικό στοιχείο πού σημείωσε ó Λέανδρος στό κάτω μέρος του γράμματός του.
12. Τò «σημείωμα» αυτό δέν υπάρχει στα χαρτιά πού μου δόθηκαν.
13. Ο Anatole France (ψευδόνυμο του Jacques-Anatole Thibault, 1844-1924) πήρε τò βραβείο Νόμπελ τò 1921.
14. Ο Giosuè Carducci (1835-1907) πήρε τò βραβείο Νόμπελ ένα χρόνο πριν από τò θάνατό του.
15. Όπως γίνεται αντιληπτό, τò φυλλάδιο με τούς όρους τής υποψηφιότητας δέν είναι ενημερωμένο με τίς λοιπές απονομές. Γι' αυτό συμπληρώσαμε τόν κατάλογο αυτό με τά όνόματα τών άλλων λογοτεχνών πού πήραν τò βραβείο ώς τò 1925. Τά στοιχεία είναι παρμένα από τήν επίσημη έκδοση: «Nobel Foundation Directory, 1981-1982», Stockholm 1981, σσ. 106-110. Έτσι λοιπόν: 1905: Henryk Sienkiewicz (1846-1916), Πολωνός, 1906: Giosuè Carducci (1835-1907), Ίταλός, 1907: Rudyard Kipling (1865-1936), Βρετανός, 1908: Rudolf Christoph Eucken (1846-1926), Γερμανός, 1909: Selma Ottoliana Lovisa Lagerlöf (1858-1940), Σουηδός, 1910: Paul Johann Ludwig Heyse (1830-1914), Γερμανός, 1911: Maurice Maeterlinck (1862-1949), Βέλγος, 1912: Gerhart Johann Robert Hauptmann (1862-1946), Γερμανός, 1913: Rabindranath Tagore (1861-1941), Ίνδός, 1914: δέν απονεμήθηκε, 1915: Άπονεμήθηκε τò 1916 στόν Romain Rolland (1866-1944), Γάλλο, 1916: Carl Gustaf Verner von Heidenstam (1859-1940), Σουηδός, 1917: Karl Adolf Gjellerup (1857-1919), Δανός και Henrik Pontoppidan (1857-1943) Δανός, 1918: δέν απονεμήθηκε, 1919: Άπονεμήθηκε τò 1920 στόν Έλβετό Carl Friedrich Georg Spitteler (1845-1924), 1920: Knut Pedersen Hamsun (1859-1952), Νορβηγός, 1921: Anatole France (1844-1924), Γάλλος, 1922: Jacinto Benavente (1866-1954), Ίσπανός, 1923: William Butler Yeats (1865-1939), Ίρλανδός, 1924: Wladyslaw Stanislaw Reymont (1868-1925), Πολωνός, 1925: Άπονεμήθηκε τò 1926 στό Βρετανό Georg Bernard Shaw (1856-1950).
16. Η Σουηδική Άκαδημία είναι αρμόδια για τήν άπονομή μόνò του βραβείου λογοτεχνίας. Τά υπόλοιπα τέσσερα άπονέμονται: Τής Φυσικής από τήν Royal Academy of Sciences, Stockholm, τής Χημείας από τήν Ίδια Άκαδημία, τής Φυσιολογίας ή Ίατρικής από τò Karolinska institutet, the Nobel Assembly, Stockholm, και τής Ειρήνης από τήν Norwegian Nobel Committee, Oslo.
17. Άπό τò άγγλικό αντίγραφο τής σύντομης κριτικής ανάλυσης του έργου του Παλαμά μαθαίνουμε πòς ó Μενάρδος έστειλε μαζί μ' έκεινη και τά ακόλουθα βιβλία του Παλαμά:
 - (α) Life Immovable, first part, μετάφραση Άριστειδή Φουτρίδη, Harvard University 1919.
 - (β) A Hundred Voices και άλλα ποιήματα από τò δεύτερο μέρος τής Άσάλευτης Ζωής, μετάφραση Άριστειδή Φουτρίδη, Harvard University 1921.
 - (γ) Royal Blossom or Trisevnyene, μετάφραση Άριστειδή Φουτρίδη, Yale University 1923.
 - (δ) Oeuvres choisies, τόμοι 1-2, μετάφραση Eugène Clément, Παρίσι 1922.
 - (ε) Poems, έκλογή και μετάφραση Θεόδωρου Φ. Στεφανίδη και Γιώργου Κ. Κατσιμπαλη, Λονδίνο 1925.
18. Η τοποχρονολογία από τò άγγλικό αντίγραφο.
19. Τò στοιχείο αυτό είναι λαθμένο. Πρωτότοκο παιδί του Παλαμά είναι ή Ναυσικα, πού γεννήθηκε τò 1888, ακολουθήσε ó Λέανδρος τò 1891. Ο Άλκης (=Μιχαήλ), για τόν όποιο γίνεται

λόγος, εἶναι τὸ στερνὸ παιδί τοῦ Παλαμᾶ γεννήθηκε τὸ 1894 καὶ πέθανε τὸ 1898. Βλ. Κωστής Παλαμᾶς, Ἀλληλογραφία, τόμ. Α' (1875-1915), [«Χρονολογία»], Ἀθήνα 1975, σσ. ζζ', ξθ'.

20. Λαθεμένη ἢ χρονολογία. Τὸ μοναδικὸ θεατρικὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ ἐκδόθηκε τὸ 1903 γιὰ πρώτη φορά.

21. Ὁ Ψυχάρης στὴ μελέτη του, Κωστής Παλαμᾶς, Ἀλεξάνδρεια 1927, σ. 8, σχολιάζοντας τοὺς στίχους τοῦ Παλαμᾶ:

Κι ἀπάνω ἀπ' τὸ κεφάλι μου ἀόρατο ἓνα χέρι, κάποιον μεγάλο χέρι με βλογοῦσε εἰρωνεύεται — παρενθετικά — τὸ Μενάρδο. Γράφει: «(τοῦ Ὑψίστου υποθέτω — ἢ μήγαρις του Σίμου Μενάρδου)».

22. Βλ. Ψυχάρης, ὁ.π., σ. 31.

23. Βλ. Ψυχάρης, ὁ.π., σ. 31.

24. Δὲν ὑπάρχει στὸ φάκελο.

25. Μετὰ τὸ 1925 ἐκδόθηκαν οἱ συλλογές: Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ Στίχοι (1928) καὶ Ὁ Κύκλος τῶν Τετραστίχων (1929). Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ποῦμε μὲ σιγουριά ὅτι γι' αὐτὰ τὰ ἔργα πρόκειται ἐδῶ.

26. Ἰσχύουν ὅσα γράφονται στὴ σμ. 25.

27. Οἱ Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ Στίχοι τυπώθηκαν πράγματι στὸ Σικάγο ἀλλὰ ὄχι τὸ 1921 τὸ 1928 καὶ κυκλοφόρησαν τὸ 1929.

28. Νικόλαος Πολίτης (1872-1942), διπλωμάτης, διθηνολόγος, συγγραφέας, καθηγητῆς τοῦ Δημοσίου Δικαίου σὲ διάφορα Πανεπιστήμια τῆς Γαλλίας, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Κυβερνήσεως Βενιζέλου (1916-1920), πρῶτος ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδας στὴν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν καὶ πρεσβευτῆς στὸ Παρίσι πολλὰ χρόνια.

29. Τὸν ὀνομάζει «συνάδελφο» γιατί ἦταν καὶ οἱ δύο καθηγητῆς πανεπιστημιακοὶ καὶ ἀκαδημαϊκοὶ ἀπὸ τὸ 1926 (ἔτος ἰδρύσεως τῆς Ἀκαδημίας).

30. Ὁ Romain Rolland πήρε τὸ 1916 τὸ βραβεῖο Νόμπελ Λογοτεχνίας γιὰ τὸ 1915. Πρβ. σμ. 15.

31. Δημοσιεύθηκε μὲ τίτλο Le meilleur et le pire στὸ τεῦχος τῆς 24 Ἰαν. 1930. Πρβ. ἐφ. «Ἔθνος» 1 Φεβρ. 1930: Ὁ Ρωμαῖν Ρολλάν διὰ τὸν Παλαμᾶν. Βλ. σχετικὰ Γ. Κ. Κατσιμπαλῆς, Παλαμικὴ Βιβλιογραφία 1926-1931, Ἀθήνα 1932, σ. 47. Ἡ γνώμη τοῦ Romain Rolland ἀναδημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Κατσιμπαλῆ στὸ βιβλίο Δώδεκα Ἀρθρα γιὰ τὸν Παλαμᾶ, Ἀθήνα 1932, σ. 59, καὶ εἶναι ἡ ἀκόλουθη: «Ὁ Κωστής Παλαμᾶς εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς ζωντανούς ποιητῆς τῆς Εὐρώπης».

32. Βλ. σμ. 31.

33. Βλ. Pierre Baudry, Costis Palamas, Choix de Poésies, trad. en vers, Athènes <Libr. Kauffmann> — Paris <Les Belles Lettres> 1930. Πρβ. Γ. Κ. Κατσιμπαλῆς, Παλαμικὴ Βιβλιογραφία 1926-1931, Ἀθήνα 1932, σ. 40.

34. Πρόκειται γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀπὸ τὸ Σολωμὸ στὸν Παλαμᾶ, Ἀθήνα 1930, στὴ σειρά «Γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὸν Παλαμᾶ». Πρβ. Κατσιμπαλῆς, ὁ.π., σ. 49.

35. Τὸ γεῦμα ἔγινε στὸ ξενοδοχεῖο «Μεγάλῃ Βρετανία» στίς 18 Ἰανουαρίου πρὸς τιμὴν τοῦ ἀπερχομένου Προέδρου τῆς Ἀκαδημίας Κωστή Παλαμᾶ. Ἀντὶ τοῦ νέου Προέδρου τοῦ Ἰδρύματος Γ. Στρέιτ, ποὺ ἀπουσίασε λόγῳ ἀσθένειας, μίλησε ὁ ἀντιπρόεδρος Ἄλ. Βουρνάζος. Ἀκολούθησε μακριὰ ὁμιλία τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὴν Ποίησι' ἢ ἐκδήλωσι' ἔκλεισε μὲ σύντομο χαιρετισμὸ καὶ ἐγκώμιον γιὰ τὸν Ἑλληνα ποιητὴ ἀπὸ τὸ Γεν. Γραμματεῖα τῆς Ἀκαδημίας Σίμο Μενάρδο. Βλ. Τὸ χθεσινὸν γεῦμα τῆς Ἀκαδημίας, ἐφ. «Ἐλεύθερον Βῆμα», 19 Ἰαν. 1931, 2.

36. Ὑπονοεῖται ἡ Β' Τάξη. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (τὰ μέλη) εἶναι ὀργανωμένη σὲ τρεῖς Τάξεις: Α' Τάξη τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, Β' Τάξη τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν καὶ Γ' Τάξη τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν.

Κ. Γ. ΚΑΣΙΝΗΣ

Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΣΤΗΝ ΚΥΠΑΡΙΣΣΙΑ

«Είναι ή Κυπαρισσία πού βρέθηκα νά ζήσω λίγους μήνες με μόνη μου άπολαβή κάθε δειλινού ένα από τά ώραιότερα ήλιογέρματα, πού μου δόθηκε νά χαρώ».

K. ΠΑΛΑΜΑΣ

Στους πρόποδες του υπερήφανου βουνού της Τριφυλιακής γής του Αιγάλεω, πού ή ντόπια παράδοση τό όνομάζει ψυχρό και πού μοιάζει σά λιοντάρι νά αναπαύεται με χιονισμένη τή χαίτη του τό χειμώνα, βρίσκεται ή πανέμορφη πολιτεία της Κυπαρισσίας, της παλιάς 'Αρκαδιάς.

Τά σπίτια της στην επάνω και κάτω ρούγα σκορπισμένα σε πεταλοειδές σύμπλεγμα άγναντεύουν τό πέλαγο, τό καταγάλανο, πού άπλώνεται σε σχήμα κούπας άσημένιας γεμάτης γάρφαρο άστραφτερό νερό. Πράσινο παντού· πράσινος κάμπος άπέραντος από έλιές και κυπαρίσσια, πού ανάμεσά τους κρύβουν τις άγροικίες, πού έξασφαλίζουν ήσυχο νυχτερινό ύπνο από τή βροχή και από τόν τοπικό άνεμο, τόν Καρτελά, στους έργάτες.

'Εδώ, σ' αυτήν τήν πόλη, τό Δεκέμβριο του 1881 ήλθε για νά μείνει λίγους μήνες — περίπου ένα χρόνο — ό Κωστής Παλαμάς. Έζησε κοντά στον άδελφό του τό Χρηστάκη Παλαμά, πού ήταν έπαρχος της Κυπαρισσίας εκείνο τόν καιρό. Έτσι τά δύο άδέλφια συνέχισαν μιá οικογενειακή παράδοση επάρχων, γιατί προηγουμένως και συγκεκριμένα πριν από πενήντα άκριβώς χρόνια έζησε ως έπαρχος εδώ ό παπούς τους από τό γένος της μητέρας τους Κωνσταντίνος Πεταλάς, φίλος του Καποδίστρια και πρώτος έπαρχος της 'Αρκαδιάς, πού «άπερίγραπτα άγαθά άπήλυσσε επί των ήμερών του», κατά τήν έκφραση της ίδιας της Δημογεροντίας.

Μιά ευρύχωρη πλατεία με δρόμο στενό στρωμένο με πλάκες και λιθάρια οδηγεί στο μεγάλο κάστρο, πού, σαν τό έπισκε-

φτείς, βιώνεις παλιές ιστορικές θύμησες. Μπροστά ή θάλασσα σε άφοπλίζει με τή μαγεία της και αν τύχεις σ' ώρα δειλινού θα άπολαύσεις ένα από τά ώραιότερα στον κόσμο ήλιοβασιλέματα. Λειωμένο άσήμι τό νερό σε μιá μπακιρένια χύτρα νά στραφταλίζει, ενώ ό ήλιος σαν του λαγού τό αίμα νά βυθίζεται, πετώντας ούράνιο στέμμα τις πορφυρένιες ήλιαχτίδες μέσ' άπ' τις άχνές γραμμές των συννέφων σ' ένα πανδαιμόνιο χρωμάτων πλέγματος ψαθωτού. Πίσω άπ' τό κάστρο, χουμένο μέσα σ' ένα σοκάκι σκοτεινό κατά τό μέρος της Δεξαμενής και του Βουνού σώζεται ως σήμερα τό σπίτι, τό τότε έπαρχείο, όπου έμεινε ό Παλαμάς.

'Απόμερα χωρίς πολύν ήλιο κρυμένο μέσα στο καλντερίμι, σ' έναν κήπο μαντρωμένο και πληκτικό με τρία όλα και όλα κυπαρίσσια, πού τά όνομάζει «άπαίσια» — τό κυπαρίσσι πρωτοστατεί στη ζωή του Παλαμά· τελικά ό άνδριάντας του πίσω άπ' τό Πανεπιστήμιο 'Αθηνών στη θέση του κυπαρισσιού, πού έβλεπε άπ' τό παράθυρο του σπιτιού του στην όδον 'Ασκληπιού στήθηκε — «γιατί ρίπτουν τήν σκιάν των ως επί τάφου επί του έπαρχείου μου».

Σ' ένα τέτοιο σπίτι ό Παλαμάς δέν ένωθε ευχάριστα. Τό σπίτι αυτό για κείνον ήταν ένα κλουβί· ήταν μιá φυλακή, πού δέν του έδινε ευκαιρίες για ποιητικές εμπνεύσεις. Ήταν μιá πολύ δύσκολη περίοδος της ζωής του. Στα είκοσι δύο του χρόνια αφήνει πίσω του τήν πόλη των 'Αθηνών με τις ύποσχετικές μελλοντικές χρυσές άνταύγειές της κ' έρχεται στο βράχο της 'Αρκαδιάς κοντά στον άδελφό του, για νά

κερδίσει τὸν ἀγώνα τῆς ζωῆς. Διέκοψε τὶς σπουδές του. Τὰ οικονομικά του δὲν ἦταν καλά; Ἴσως. Μπορεῖ κι αὐτὸ νὰ εἶναι μιὰ δυνατὴ αἰτία, ποὺ τὸν ἔκανε νὰ φύγει ἀπ' τὴν πρωτεύουσα. Ἀπομακρύνθηκε ἀπ' τὶς ἑφημερίδες καὶ τὰ περιοδικά, ποὺ μὲ τὰ πρῶτα του ἔργα εἶχαν ἀνοίξει τὶς πύλες τους¹.

Ἐδῶ ἡ Κυπαρισσία γιὰ τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ δὲν ἦταν εὐχάριστο μέρος. Πληκτικὸ τὸ περιβάλλον, ἡ κοινωνικὴ ζωὴ δύσκολη· ἄνθρωποι τοῦ μόχθου οἱ ἀρκαδιανοὶ στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς· στὸν πόλεμο ἐνάντια στοὺς Τούρκους, Ἀλβανούς καὶ Αἰγύπτιους κατὰ καιροὺς εἶχαν δώσει νὰ καταλάβουν τί θὰ πεῖ «ἀρκαδινὸ τουφέκι». Τώρα μοχθοῦσαν στοὺς ἀγρούς καὶ τὸ βράδι μάθαιναν τὰ νέα τῆς ἡμέρας στὸ καφενεῖο. Ἦταν ἄνθρωποι οἱ ἀρκαδιανοί, ἐνὸς ἀναγεννώμενου κόσμου, ποὺ δὲν ἤξερε ἀκόμη νὰ κρατάει τὴν πέννα ἢ νὰ γράφει στίχους καὶ νὰ συντροφεύει τὴν πνευματικὴ παρουσία. Ὁ ποιητὴς προσπάθησε νὰ ἐπικοινωνήσῃ στὴν ἀρχὴ μὲ τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς, μὰ γρήγορα ξαναγύρισε στὴν ἐρημικὴ του σκῆτη καὶ δὲν τὸν ξαναεῖδε τὸ καφενεῖο. Παραιτήθηκε ἔτσι ἀπὸ μιὰ προσπάθεια ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ἔξω κόσμο. Προτίμησε τὴν παρατήρηση κ' ἔπειτα στὸ γραφεῖο τῆ μελέτη ἀπὸ τὴν ἄσκησι ἴσως φλυαρία καὶ τὸ ἀντιπνευματικὸ περιβάλλον. «Ἐν τῇ Κυπαρισσίᾳ δύναμαι νὰ εἶπω ἀφόβως ὅτι εἶμαι ποιητὴς ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων ἀναισθητούντων, μόνος ὑπεραισθανόμενος τὴν κακομοιρίαν τοῦ τόπου των, ἐν μέσῳ νυτῶν δρώντων ἐν τοῖς ἔργοις των μόνος πάσχων ἐν τῇ ἀπομονώσει...».

Νιώθει ἐγκλειστος στὸ ἐπαρχεῖο, ἀσφυκτικὸς κλειδὸς τὸν περιβάλλει, δὲ βρίσκει πουθενὰ κάτι, ποὺ νὰ τὸν εὐχαριστεῖ. Πεγράφει τὰ καλντερίμια, ποὺ πολλὲς φορές ἀνεβοκατέβηκε μὲ δυσκολία κ' αἰσθάνθηκε ἔντονη τὴ μοναξιά μακριὰ ἀπ' τοὺς πνευματικὸς ἀνθρώπους· ἀνακατεύθηκε στοὺς δρόμους μὲ τὰ χοιρινά, ἀναζήτησε τὴ νεολαία, ποὺ δὲν ὑπῆρχε, κι ἂν ὑπῆρχε δὲ φαίνεται πουνεχὰ στοὺς καθημερινούς του ἀπογευματινοὺς ἢ κυριακάτικους περιπάτους. Γράφει σχετικὰ ὁ ποιητὴς: «Ἐδῶ χάνεις αὐτὸ τὸ προνόμιο εἰς τὰς περιπλα-

νήσεις σου, προσέχων νὰ μὴ ἀποσπάσεις οὐδὲ στιγμὴ τὸ μάτι ἀπὸ τὰ πόδια σου, διότι δὲν χορατεύουν οἱ ἀνήφοροι, οἱ κατήφοροι, τὰ κατσάβραχα». Ἀκόμη διατυπώνει μιὰ ἄποψη γιὰ τὰ χοιρινά. «Ἔπολογίζω ὅτι τὰ κατοικίδια αὐτὰ ζῶα υπερβαίνουν τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων. Εἶναι ὁμως εὐεργετικά ὑπὸ τινά ἐποψιν ἐκπληροῦντα τὰ καθήκοντα τῶν ὀδοκαθαριστῶν ἀμισθί.» Γιὰ τὴ νεολαία σημειώνει: «Ἀλλὰ νεότης δὲν ὑπάρχει· ἐν τῇ ἐρημίᾳ τῶν περιπάτων οὐδ' ἔχνος τοιαύτης ἀντελήφθη.»

Στὸ ἐπαρχεῖο παραδινόταν ὁ ποιητὴς ὄρες πολλὲς σὲ ρέμβη· ἄφηγε τὴ στοχαστικὴ ματιά του νὰ πλανιέται ἀπὸ τὸ παράθυρο στὸν ἀνοιχτὸ Βορρᾶ καὶ νὰ ἀγκαλιάζει ὅλη τὴν ἔκταση ὅσο τοῦ ἦταν δυνατὸ νὰ ἔχει ἀπὸ τὸ σημεῖο τοῦτο εἰς σμαραγδίνη ἐξοχήν, κι ἐκείνην ἀπώτατα κειμένην, μ' ἓνα μικρὸ χωριουδάκι εἰς τὰ βάθη της, ὡς δαντέλλα εἰς τὰ κράσπεδα ἐσθῆτος.»

Πολλὲς φορές στὶς ὄρες τῆς ψυχικῆς ρέμβης ἀναρωτήθηκε ὁ ποιητὴς. «Καὶ πῶς λοιπὸν δὲ θραύω τὰ δεσμά μου καὶ πῶς δὲν ἔρχομαι εἰς τὰς Ἀθήνας, ποὺ θὰ μπορῶ νὰ ζῶ καλύτερα, ἡσυχώτερα, τούλαχιστον;» καὶ ἄλλοι ἐκφοράζει τὴν ἄποψη: αἰτίς οἶδε μὴ δικαίως ἦδη τιμωροῦμαι².

Εἶναι στιγμὲς, ποὺ σὲ τέτοιου εἶδους μονώσεις ὁ ποιητὴς ὑποφέρει. Ποιὸς ὅμως εἶναι ὁ λόγος ἢ ἔστω οἱ λόγοι τῆς ταλαιπωρίας του; Ὡστόσο, ὁ ποιητὴς ἀναζητεῖ τὸ δρόμο του. Δὲν ἄφησε τὸν καιρὸ του νὰ κυλήσῃ σὰν ποτάμι μέσα ἀπὸ τὰ χέρια του. Ἐπέταξε τὸν καιρὸ στὴ δημιουργικὴ του βούληση κι ἀπὸ κάθε του λεπτὸ μπόρεσε πάντα νὰ βγάλεῖ τούτη ἢ ἐκείνη τὴν πνευματικὴ ἢ τὴν καλλιτεχνικὴ οὐσία³.

Ἡ παραμονὴ του στὴν Κυπαρισσία εἶναι ἐποχὴ δοκιμασίας καὶ ἐσωτερικῆς πάλης. Ἐσωτερικοὶ ἢ ἐξωτερικοὶ λόγοι; Ἐλατήρια προσωπικὰ γιὰ ἐπίτευξη σκοπῶν ἀτομικῶν ἢ ξένων πρὸς τὸ ἀτομικὸ συμφέρον τὸν ὀδήγησαν ἐκεῖ. Ἴσως γιὰ μιὰ συμπαράσταση στὸ ἔργο τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ παράλληλα ἕνας αὐτοπεριορισμὸς ἀναγκαῖος ἀνασκοπήσεως γιὰ μελλοντικὲς φιλοδοξίες. Εἶναι ἕνας αὐτοπεριορισμὸς ἀπέναντι στὶς ἴδιες του τὶς ἀξίες⁴.

Αὐτὴ ἡ ἀσκητικὴ μόνωση — ὄχι βέβαια

ἀγνωστὴ στὸν ποιητὴ, γιατί ἡ φυγὴ ἀπ' τὴν πραγματικότητα εἶναι ἐμπειρία τοῦ ἀπὸ πολὺ μικρῆ ἡλικία, πού τοῦ προκάλεσε ἡ ὀρφάνια τουῦ — τὸν ὁδήγησε σὲ νέους δρόμους ἀναζητήσεων. Οἱ ψηλὲς ἀπρόσιτες κορφὲς τοῦ ποιητικοῦ Παρνασσοῦ κατακτῶνται μόνο μὲ ἐσωτερικὴ πάλη. Κι

αὐτὴ πραγματοποιήθηκε στὴν Κυπαρισσία. Ἡ Κυπαρισσία — Ἀρκαδιὰ — σὰν πόλη, συνέβαλε κι αὐτὴ στὴ διαμόρφωση τῆς προσωπικότητος τοῦ ποιητῆ καὶ γενικὰ στὴν πνευματικὴ ἀνέλιξη καὶ συγκρότηση τοῦ μεγάλου τοῦ ἔργου.

ΔΗΜ. Σ. ΜΑΣΟΤΡΗΣ

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Στάθη Ἡ. Παρασκευόπουλου : «Ἡ Κυπαρισσία (Ἀρκαδιὰ) καὶ ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς», Κυπαρισσία, 1974, σελ. 26 κ. ἑ.

2. Κωστῆ Παλαμᾶ «Ἄπαντα» 1) ἓνα ποίημα «Λουλούδι τῆς Ροδιάς» μὲ ἡμερομηνία 15-5-82, 2) ἓνα γράμμα στὸν Καλιβάν μὲ ἡμερομηνία 17-5-82, 3) μίᾶ ἀνταπόκριση «ἡ πανηγυρὶς τῆς Κυπαρισσίας» μὲ ἡμερομηνίες 9-9-82 καὶ 18-9-82.

ὅλα γραμμένα στὴν Κυπαρισσία.

3. Ἀνδρέα Καραντώνη: Παλαμᾶς, Σικελιανός, Καβάφης σελ. στ' Ββ25.

4. Mario Vitti: «Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας», Ἀθήνα, 1978, σελ. 255.

5. Κ. Θ. Δημαρᾶ: «Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας», Ἀθήνα, 1972, σελ. 367.

Δ.Σ.Μ.

Τὸ ἀφιέρωμα στὸν Κωστῆ Παλαμᾶ ἐπῆρε διαστάσεις πού δὲν τις ὑπολογίζαμε κ' ἔγινε μίᾶ ἀξιόλογη κριτικὴ σύνθεση, πού ἐλπίζουμε ὅτι πολὺ θὰ ἐκτιμηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες τῆς «Νέας Ἑστίας». Ἔτσι ἔμειναν γιὰ τὸ ἐρχόμενο τεῦχος ὅλες οἱ συνέχειες: τῆς «Αἰσθητικῆς ἀξίας» τοῦ κ. Σόλωνα Μακρῆ, τῆς «Καλαμιᾶς στὸν κάμπο» τοῦ κ. Ἀνδρέα Ἀνδρέοπουλου καὶ τοῦ «Περίπατου στὴ Μαδρίτη καὶ στὸ Γολέδο» τοῦ κ. Ἀλκ. Μαργαρίτη. Ἀκόμα καὶ τὸ «Δεκαπενθήμερο» περιορίστηκε στὰ ἐντελῶς ἀπαραίτητα.—Χ.

Τὸ δεκαπενθήμερο

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΚΑΙ ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Ἐπιτέλους!

Ἡ διαμαρτυρία μας γιὰ τοὺς Πολωνούς, μὲ τὸ ἄρθρο μας στὸ τεύχος τῆς «Νέας Ἑστίας» τῆς 15ης Ἰανουαρίου, δὲν ἔμεινε χωρὶς ἀποτέλεσμα. Διαβάζουμε στὶς ἐφημερίδες (13 Φεβρ.):

«Ἐπιτροπὴ διακεκριμένων προσωπικοτήτων ἀποφάσισε νὰ συγκεντρώσει τρόφιμα καὶ χρήματα γιὰ νὰ τὰ στείλει στὰ παιδιὰ καὶ τοὺς γέροντες τῆς Πολωνίας ποὺ ὑποφέρουν περισσότερο ἀπὸ τίς ἑλλείψεις. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἡ ἐπιτροπὴ ζήτησε χθὲς ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν ἄδεια γιὰ τὴν διενέργεια πανελληνίου ἐράνου.

Τὴν αἴτηση ὑπογράφουν: Ἰωάννα Τσάτσου, Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης, Γεώργιος Σπέντσας, Σπύρος Βασιλείου, Γιάννης Μόραλης, Κάρολος Κούν, Τάσος Βουρνᾶς, Λιλή Ἀλιβιζάτου, Ἀριέττα Ρούφου, Ἀνέστης Παπαστεφάνου. Στὴν αἴτηση ποὺ κατατέθηκε χθὲς (7/30/12.2.82) ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα:

«Ὁ βαρὺς χειμῶνας καὶ οἱ δυσκολίες ποὺ περνᾷ ὁ πολωνικὸς λαὸς ἐδημιούργησαν στὴ χώρα του σπάνη τροφίμων. Τὰ παιδιὰ καὶ οἱ γέροντες ἔχουν ἄμεση ἀνάγκη βοήθειας ἀπὸ ἄλλους γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν πείνα.

Μὲ τὴ σκέψη αὐτὴ οἱ ὑπογράφοντες συγχροτήσαμε ἐπιτροπὴ ἐράνου ποὺ ἐδρεύει στὴν Ἀθήνα (ὁδὸς Κυδαθηναίων, ἀρ. 9) μὲ σκοπὸ νὰ μαζέψουμε τρόφιμα ἢ χρήματα γιὰ τὴν ἀγορὰ τροφίμων στὴν Ἑλλάδα ποὺ θὰ σταλοῦν στὴν Πολωνία.

Παρακαλοῦμε νὰ μᾶς δοθεῖ ἡ ἄδεια γιὰ τὴν διενέργεια πανελληνίου ἐράνου γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτόν.

Τὴν πρωτοβουλία γιὰ τὴν κίνηση αὐτὴ εἶχε ἡ κ. Ἰωάννα Τσάτσου, ποὺ τὸ ποίημά της «Ἡ ἀνάσα τους πικνώνει», τὸ ἀφιερῶμένο στὸ «Πολωνικὸ Ἔθνος», δημοσιεύθηκε στὸ προηγούμενο τεύχος τῆς «Νέας Ἑστίας».

X.

ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΕΣ

Τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα στὴν Ἰταλία

Στὸ τελευταῖο τεύχος τοῦ πολὺ ἀξιόλογου περιοδικοῦ «Προμηθεὺς» τῆς Μεσσήνας, μηνιαίας ἐπιθεώρησης κουλτούρας (σελίδες 252), ποὺ διευ-

θύνεται ἀπὸ δύο χαλκέντερος συγγραφεῖς, τοὺς Μάριο Ραππάντο καὶ Βιντσέντζο Μασκάρο, — ὁ δεύτερος γνωστός στὸν τόπο μας σὰν ἕνας ἐκλεκτὸς νεοελληνιστῆς, ποιητῆς καὶ δοκιμιογράφου, — δημοσιεύεται διήγημα ἐξασέλιδου τοῦ Πέτρου Χάρη μ' ἓνα πολὺ τιμητικὸ σημεῖωμα.

Στὸ περιοδικὸ αὐτὸ ποὺ κυκλοφορεῖ σ' ὅλη τὴν Ἰταλία, συνεργάζονται ἐπιφανεῖς Ἰταλοὶ ποιητές, συγγραφεῖς καὶ κριτικοί. Σημειώνουμε πὺς ὁ πρῶτος ἀπ' τοὺς δύο διευθυντές του ἦταν στὴν Κατοχὴ λοχαγὸς στὴ Θεσσαλία καὶ τῆς ἀφιέρωσε ἓνα μυθιστόρημα — χρονικὸ μνήμης μὲ τὸν τίτλο «Οἱ ἀετοὶ ἀπ' τίς πεδιάδες», ὅπου, Σικελὸς αὐτὸς, ἐξαιρεῖ τὸ ἦθος καὶ τὴν ἀνδρεία τῶν Ἑλλήνων. Φιλέλληνας κι ὁ δεύτερος, ὑπηρέτησε ὡς λοχαγὸς στὸ ἀντάρτικο καὶ κλειστικὸ σὲ στρατόπεδο τῆς Γερμανίας. Ἀξίζει νὰ μεταφέρουμε ἐδῶ τὸ τιμητικὸ σημεῖωμα γιὰ τὸν «Ἑλληνα συγγραφέα»: «Ὁ Πέτρος Χάρης εἶναι ἕνας ἀπ' τοὺς πρὸ μεγάλους σύγχρονους Ἑλληνες διηγηματογράφους, ἕνας ἀπ' τοὺς βιρτουόζους τοῦ διηγήματος.

Γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα, ὅπου ζεῖ κ' ἐργάζεται, ἔγινε πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, κι ἀκόμα εἶναι διευθυντῆς τῆς ἔγκυρης λογοτεχνικῆς ἐπιθεώρησης «Νέα Ἑστία», τῆς πρὸ σημαντικῆς τῆς Ἑλλάδας, ὁδηγὸς σὲ γενεῖς συγγραφέων. Ἐγραψε κυρίως διηγήματα ὅπου ἔδωσε μιὰ νέα φόρμα κ' ἓνα σύγχρονο περιεχόμενο.

Ἐπίσης, ἡ ἐλληνικὴ δοκιμιογραφία ὀφείλει πολλὰ στὸ Χάρη, καθὼς καὶ ἡ ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία. Τὸ διήγημα ποὺ παρουσιάζουμε στοὺς ἀναγνώστες μας εἶναι ἀπ' τὸ βιβλίο του «Ἡ μεγάλη νύχτα», ποὺ δίνει τὴν ζένη Κατοχῆ τῆς πατρίδας του μὲς' στὸ δεύτερο παγκόσμιον πόλεμον.» (C.V.).

Στὸ ἴδιο τεύχος μεταφράζει ὁ Βιντσέντζο Μασκάρο καὶ ἕξι ποιήματα τοῦ Δημήτρη Κακαβελάκη.

Ω.

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

ΕΘΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ. Κεντρικὴ Σκηνὴ: Α. Τσέχωφ «Τρεῖς Ἀδερφές». Δράμα σὲ 4 πράξεις.

Ὁ Τσέχωφ δὲν ἔζησε πολὺ: πέθανε μόλις σαραντατεσσάρων χρονῶν (1860-1904). Καὶ ἐνῶ ἀρχίζει ἀπὸ μαρὶς τὴν καριέρα του σὰν πεζογράφου, καὶ θὰ τὴν συνεχίσει περίπου μέχρι τὸ θάνατό του, μὲ τὸ θέατρο καταπιάνεται στὰ σοβαρὰ μᾶλλον ἀγορημένα. Βέβαια, χιουμοριστικὰ μονόπρακτα ἔγραψε πολλὰ καὶ στὴ νεότητά του: ἀλλὰ — μὲ τὴν

ἐξαίρεση τοῦ «Ίβάνωφ» πού τὸν ἔγραψε στὰ 1887 — μόνον μετὰ τὸ 1896 γράφει τὰ μεγάλα του τετράπρακτα, τὸν «Γλάροφ» (1896), τὸ «Θεῖο Βάνια» (1899), τὴν «Τρεῖς Ἀδερφές» (1901) καὶ τὸν «Βυσοδόκηποι» (1904). Ἐπομένως, ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἔργα ὀριμότητας, μιᾶς ζωῆς μάλιστα πηγμένης στὴν φαρμακίλα. Ἡδῆ, τὸ θέατρο του γίνεταί ἀποδεκτὸ στὴν ἀρχὴ μὲ μεγάλῃ ἐπιφυλακτικότητά, καὶ ὁ «Γλάρος» του σφουρίζεται στὴν πρεμιέρα τῆς Πετρούπολης. Πρέπει νὰ τὸν πάρει, στὰ 1898, στὰ χέρια του ὁ Στανισλάβσκι στὴ Μόσχα γιὰ νὰ τὸν μεταμορφώσει σὲ ἐπιτυχία.

Ὁ Λέων Σεστόφ γράφει κάπου πὼς τὸ θέατρο τοῦ Τσέχωφ εἶναι πρῶτον μιᾶς ψυχικῆς κατάστασης ἰδιότυπα ρωσικῆς, τόσο ἰδιότυπης μάλιστα πού καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀκόμα παραμένει ἀμετάφραστος: εἶναι ἡ ἀστρογιέννια, λέξι που μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ πολὺ ξέφωρα μὲ τὸν ὄρο ἀτμόσφαιρα ἢ «διάθεση», ἐνῶ σημαίνει ταυτόχρονα καὶ τὴ διακύμανση, τὸν ψυχισμό, τὴν κυκλοθυμία, τὸ πάθος καὶ τὴ μελαγχολία*. Εἶναι ἡ ἴδια κατάσταση πού τὴν βρίσκουμε στὴν ποίηση τῶν ἀκμειστών τῆς ἴδιας ἐποχῆς, ὅπως στὴν «Ἄννα Ἀχμάτοβα» ἐκείνη πού κάνει τόσο δυσεξήγητη τὴ ρωσικὴ ψυχὴ στὸν Δοστογιέβσκι ἢ στὸν Ἀντρέγιφ: ἐκείνη πού φτιάχνει τὸ φονικό παιγνίδι τῆς «ρωσικῆς σουλέττας» ἀνάμεσα στοὺς ρώσους ἀξιώματιοὺς, ἢ ὠθεῖ στὴν ἄγρια τρέλα τὸν ἄνθρωπο Τολστόι καὶ ἕναν Χλέμπνικωφ, στὴν αὐτοκτονία ἕναν Μαγιακόβσκι ἢ ἕναν Ἰεσσένιν, στὸν μηδενισμό ἢ στὸν ἀσκητικό βίο τόσοσ πολλοὺς. Ἡ «ναστρογιέννια» κάνει τὸν Τσέχωφ κουρασμένο πρὶν ξεκινήσει, τὸν Ἀλέξανδρο Μπλόκ ἐπαναστάτη χωρὶς αἰτία, τὸν Μερσακόβσκι ἄριζο αὐτεξόριστο διανοούμενο, τὸν Γιουμιλιώφ ἀπελισημένο ποιητῆ.

Ὁ γάλλος κριτικὸς Ἀλμπέρ Τιμποντέ λέει κάπου πὼς κάθε ρωσικὸ ἔργο εἶναι ἡ ἱστορία τῆς κατεδάφισης μιᾶς ψυχῆς. Ἡ Δύση εἶδε σὲ τοῦτο τὸ φαινόμενο ἕναν «πασσιμισμὸ» κοιμητὸν στὰ μέτρα τῆς, καὶ προσπάθησε νὰ ἐξηγήσει τὴ ρωσικὴ ψυχὴ κατὰ τρόπο ἀντίστοιχο μὲ τὰ μέτρα τοῦτα, γι' αὐτὸ καὶ ἀπέτυχε: ἡ «ναστρογιέννια» εἶναι ἀδυσώπητη ὅσο καὶ ἀμετάφραστη. Ἡ ρωσικὴ λογοτεχνία δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι παρὰ τὸ ἀντικαθρέφτισμα τῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦσαν γύρω στὰ 1880 στὴν τσαρική Ρωσία: ἕνα συνθλιπτικὸ, ἄγριο καὶ κοῦτὸ γραφειοκρατικὸ καθεστῶς, διεφθαρμένο, ἀγαρμπο καὶ φοβισμένο, δηλαδὴ κοντολογίς ἕνα καθεστῶς ἀπόλυτα τυραννικό. Ἀπέναντι στὴν τυραννία, λέει ὁ Πούσκιν, τρεῖς μονάχα στάσεις μπορεῖ νὰ τηρήσει: ἐξέγερση, ἐγκαρτέρηση, φυγὴ. Ἀνάλογα μὲ τὴν ἰδιοσυστασία του, ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς μεγάλους ρώσους τῆς πνευματικῆς ἀθησης μετὰ τὸ 1880, παίρνει μιὰν ἀπὸ τὴς τρεῖς στάσεις — ἢ, κάποτε, ἀμφιθυμικότητα, καὶ τὴς τρεῖς μαζί.

Ἡ δυναμικὴ τοῦ ψυχισμοῦ τῆς Δύσης, ἀπελευ-

* Σὲ ἕνα ρωσογερμανικὸ λεξικὸ βρέθηκα τὴν ἀπόδοση τοῦ ὄρου σὰν «hemmungslöse Stimmung». Πολλοὺς πονοκεφάλους θὰ δημιουργοῦσε ἡ ἀπόπειρα ἀπόδοσης στὰ ἑλληνικὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ μεταφράσματος, φοβῶμαι.

θερωμένη ὅπως εἶναι ἀπὸ τὸ 1830 καὶ δῶθε ἀπὸ τὴν ἐμπλοκὴ τῆς μὲ ἀποπνικτικὲς λογοκρισίες, δὲν ἀντιλαμβάνεται, ἀκόμα καὶ σήμερα, τὴ σχεδὸν τροφικὴ ἐξάρτηση τοῦ ρώσου συγγραφέα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὴ βαριά, τυραννικὴ τσαρική λογοκρισία. Οἱ ἀπαγορευεῖς τῆς εἶναι καθοριστικὲς γιὰ τὴν ἴδια τὴ συγγραφικὴ διάθεση κάθε ρώσου λογοτέχνη: ὁ συγγραφέας ξέρεῖ πὼς μὲ κάθε λέξι πού χαράζει στὸ χαρτί, μπορεῖ νὰ διακινδυνεύσει τὰ πάντα: τὴ διαπόμπευση, τὸ κνούτο, τὴ Σιβηρία, τὴν πείνα, τὴν ἀθλιότητα, τὴν ἐξόντωση. Εἶναι δύσκολο σήμερα νὰ ἀντιληφθοῦμε ποιᾶς τρελῆς τόλμης προνότα εἶναι ἔργα σὰν «τὸ κράτος τοῦ ζῶφου» τοῦ Τολστόι ἢ «στὸ Βυθὸ» τοῦ Γκόρκι. Μιὰ διαμαρτυρία — εὐκολὴ βέβαια — ἀποτελεῖ καὶ ἡ κωμωδία, τὸ χιουμοριστικὸ μονόπρακτο (π. γ. ὁ «Γάμος» τοῦ Τσέχωφ). Μιὰ ἄλλη εἶναι ἡ ἀπόδειξη, ἡ σκληρὴ, μαθηματικὴ ἀπόδειξη τοῦ πολλαπλοῦ ἀδιέξοδου πού δημιουργεῖται στὴς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τέτοια λογῆς μεταχείριση — καὶ τότε ἔχουμε τὴς αὐτοκτονίας, ἢ τὴς γαλήνιες παρατηρήσεις ἀπὸ τὴ ζωὴ, τῶν ἡρώων τοῦ Τσέχωφ. Μὲ τὸν τρόπο του ὁ καθένας διαμαρτύρεται ἐναντία στὴν ἀνθρωπεία.

Ξεφερταί κανεῖς, τι ὅθι ἀνοθαί ὁ Τσέχωφ ἕαν, διάτρητος ἀπὸ τὴ φυματίωση ἔστω, μποροῦσε νὰ ζήσει ἄλλα εἴκοσι χρόνια: ἐξηγητασσοῦρων ἑτῶν δὲν εἶναι μιὰ ἀπαγορευτικὴ ἡλικία γιὰ ἕναν ἄντρα. Θᾶξε δεῖ τότε τὸν ρωσοῦπανικὸ πόλεμο, ἄλλα καὶ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1905, τὴν κήρυξη τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου καὶ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1917, τὸν ἐνθουσιασμὸ ἀλλὰ καὶ τὴς ἀσχύτητες τῶν σοβιέτ. Ἦ θὰ ἀπέμενε ἀπὸ τὸν «πασσιμισμὸ» του, πού τοῦ προσγράφεῖ τώρα ἡ Δύση; Τὸ ὅτι θὰ ἔγινε αὐτεξόριστος, εἶναι μᾶλλον βέβαιο: ἀλλὰ ἂς σκεφτοῦμε καὶ τὴν ἐξέλιξη, πέρα ἀπὸ τὴν «ναστρογιέννια» καὶ ἄλλων αὐτεξόριστων, ὅπως τοῦ Μπουίνι ἢ τοῦ Κουμπρίν. Ἦ ἀπόγινε καὶ ἀπὸ τὸν δίκι τους «πασσιμισμὸ» — ὅσο κρατοῦσε ἀκόμα ἡ εὐφορία τῆς ἀνασεμιᾶς ἐνὸς τόπου πρὶν πέσει ἀπὸ τὴ μιὰ δεσποτεία στὴν ἄλλη;

Ὡστόσο, μὲ τὸ «εἶναι» καὶ μὲ τὸ «θὰ» δὲν γράφεται ἡ ἱστορία. Ὁ Τσέχωφ εἶναι τὸ πρῶτον μιᾶς κοινωνίας ἀσφυκτικὰ κλειστῆς, καὶ αὐτὴν ξέρεῖ νὰ δώσει. Θὰ πρέπει ὥστόσο νὰ θυμβώμαστε, πὼς τὴν δίνει μὲ ἀπειρὴ συμπόνεση, ἀκριβῶς ἐπειδὴ βλέπει τὸ ἔργο του σὰν ἕνα τρόπο διακριτικῆς διαμαρτυρίας. Οἱ αὐτοκτονίες πού κλείνουν συχνὰ τὰ ἔργα του, δὲν εἶναι ἄλλωστε ἢ πιὸ ὑποστασιακῆ, ἢ πιὸ ὑπαρξιακῆ μορφή τάχα διαμαρτυρίας;

Στὴς «Τρεῖς ἀδερφές» λείπει καὶ τοῦτῃ ἀκόμα ἡ δραματικότητά. Τὸ κλάδεμα, τὸ πρίονισμα τῶν ὀνειρων εἶναι σταδιακὸ, καθὼς οἱ ἥρωες τσαλαπατιῶνται μεταξὺ τους ἢ λένε τοὺς μονολόγους τους, γεμάτους ψέματα γιὰ νὰ ἐφορῶσιν τὸ κακό: «δὲν εἶμαι γερμανός, εἶμαι ρώσος», «ἡ γυναῖκα μου εἶναι τίμια καὶ καλὴ», «θέλω νὰ δουλέψω», θὰ πεῖ ὁ γερμανοβαρῶνος, ὁ ἀπατημένος σύζυγος, ἡ χαϊδεμένη στερνοκόρη. Καὶ ἡ μοιραία μονομαχία ὅπου σκοτώνεται ὁ Τούζενμπαχ, ἕνα λάθος ἀνίας καὶ αὐτὸ εἶναι...

Τὴν παράσταση σκηνοθέτησε ὁ κ. Μιχάλης Κακογιάννης, ὄνομα ξακουστὸ σὲ διεθνή κλίμακα. Τι-

μούμε τὴ φήμη του καὶ τοὺς κόπους του, ἰδίως στὸν κινηματογράφο, ἀλλὰ θὰ τὸ ποῦμε ἀπεριφράστα: μᾶς ἀγρίεψε. Ἔδωσε στὸν Τσέχωφ μιὰ κινητικότητα κινεζικοῦ μπαλέτου, μιὰ στεντόρεια νότα διακρίσεως, ὑπογράμμισε ἔντονα τὶς συγκρούσεις, ἐξάλειψε τὴν ποίηση, καὶ γενικὰ ἔσπησε μιὰ παράσταση κατάλληλη ὄχι γιὰ Τσέχωφ, μὰ γιὰ ὀργισμένο νατουραλιστικὸ δράμα. Γιὰ πρώτη φορά, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τὶς ρυτίδες ἐπὶ τοῦ Τσέχωφ προσθέτοντας νεορεαλισμὸ, σὲ ἄκριτες μάλιστα προσότητες, προσδίδει στὸ ἔργο του ἕναν χαρακτήρα ἀπὸ ἀφελὲς μελό. Βέβαια, ὑπάρχει καὶ τούτῃ ἡ ἀποψή: εἶναι δυνατόν νὰ θελήσει κανεὶς νὰ ἀπομυθοποιήσει τὸν Τσέχωφ, γιατί ὄχι, νὰ τὸν φέρει στὰ μέτρα τῆς δικῆς μας, χαώδους, ἀκυβέρνητης ἐποχῆς;... Ἀλλὰ τότε, ὁ ἀνειδοποίητος θεατῆς, τί ἄλλο νὰ κάνει παρὰ νὰ ἀγριευτεῖ;

Ἐπειδὴ οἱ ἠθοποιοὶ τοῦ Ἑθνικοῦ, ὅ,τι ἄλλο καὶ νὰ τοὺς πεί, δὲν στεροῦνται πάντως παιδείας, ξέφυγε πολὺ καλὰ τὸ ἔργο καὶ τὶς ἀπαιτήσεις του, πρὶν ὑποταγοῦν στὴ δουλειὰ τοῦ σκηνοθέτη. Ἔτσι, ὅταν ἤρθε ἡ ὥρα νὰ πειραχθῶσιν οἱ νεορεαλιστικὲς του ἐπιταγές, τὰ χάσανε καὶ γιὰ τοῦτο μοιάζανε σὰν νὰ τρικλίζανε — σὰν κινεζοὺς τοῦ παλιοῦ καιροῦ, ποὺ φοροῦσαν τὰ παπούτσια ποὺ τοὺς παραμόρφωναν τὰ πόδια — στὴν ἐρμηνεία τους, διατάζοντας ἂν ἔπρεπε νὰ ὑπακούουσιν σὲ τούτῃ τὴ γραμμὴ ἢ ὄχι. Ὅσοι ἠθοποιοὶ ἀψήφισαν τὸν κ. Κακογιάννη, πέτυχαν — οἱ ἄλλοι ὄχι. Ἔτσι, τὸ νεορεαλιστικὸ παίξιμο ἀδίχησε τὴν κ. Ἄννη Πασπάτη (Μάσα), τὸν κ. Μηνᾶ Χατζησάββα (λοχαγὸς Σολιόν), ἡ ἔλλειψη στέρεως γραμμῆς ὑπονόμευσε τὸν κ. Παρτσαλάκη (Ἄντρέι) καὶ ἔκανε σωστὴ καρικατούρα τὴν ἄδικα ταλαιπωρημένη ἠθοποιήτικὴ ἀξιοσύνη τῆς κ. Μιράντας Ζαφειροπούλου (Νατάσα), ἐνῶ κινδύνεψε νὰ βάλει σὲ δευτὴ δοκιμασία τὸ ἀδρὸ τάλαντο τοῦ κ. Χρήστου Πάρλα (Βερσίνι). Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, διασώθηκε, ἀπειθαρχώντας, προφανῶς, στὸ σκηνοθετῆ του, ὁ πάντα λαμπρὸς κ. Κώστας Καστανᾶς, δίνοντας ἕναν ἐντελῶς στανισλάβσκειο ἦρωα τοῦ Τσέχωφ — τὸ ἔχουμε ξαναπεῖ ἐδῶ, πὼς στὸ πρόσωπό του βλέπουμε μιὰν ἀσφαλέστατη δύναμη τοῦ Ἑθνικοῦ Θεάτρου, τόσο, ποὺ τρέμουμε μὴν τοὺς φύγει. Ἐκπληξὴ ἀποτέλεσε τὸ παίξιμο τῆς κ. Πέννυ Παπουτσῆ, ἰδίως στὴν πρώτη πράξη: ἦταν σωστὴ στὸν τόνο τῆς καὶ στὴν ἀφέλειά της. Κρίμα ποὺ δὲν κατάφερε νὰ παρακολουθηθεῖ τὸ μικρὸ μέσωμα τῆς ἡρωίδας τοῦ ρόλου της στὴν κατοπινὴ ἀνέλιξη τοῦ ἔργου — γιατί ἀπὸ ὅλους τοὺς ρόλους, ὁ δικός της καὶ μόνο (Ἐίρηνα) παρουσιάζει μιὰν ἐξέλιξη, μιὰν ψυχολογικὴ ἀλλαγὴ. Φυσικά, ὁ ἔμπειρος τεχνίτης κ. Ἰάκωβος Ψαρρᾶς, καὶ πάλι θριάμβευσε, δίνοντας στὸ ρόλο τοῦ γιατροῦ Τσεμπουτκίν τὴ διάσταση τῆς πλήρους ἀπόγνωσης μᾶς ἀποτυχίας ποὺ ἀπὸ κλάδεμα σὲ κλάδεμα ἀποκτηνώνει. Ὁ κ. Χρήστος Μάντζαρης (Κουλύγκιν) — ποὺ τὸν εἶχαμε σημειώσει στὸ «Παχνιτὸ τῆς Τρέλας καὶ τῆς Φρονιμάδας» στὸ Λυκαβηττὸ φέτος τὸ καλοκαίρι — ἔδωσε ἕναν τριδιδακτατὸ ἄνθρωπο ποὺ καλύπτει τὴν ψυχικὴ του ξεραλίλα μὲ ξόρκια καὶ κοινωνικὰ ψεύδη ἦταν πολὺ κοντὰ στὸν Τσέχωφ χωρὶς νὰ ξεπέφτει ποτὲ σὲ ἄκαιρους ἠθοποιήτικους ἀκίαιμους.

Ἐποῦ, ἡ δισυποστασίαι τούτῃ ἀνάμεσα σὲ ἠθο-

ποιούς ποὺ ἐπαίξαν νεορεαλιστικά (εἶδαμε καὶ ἕνα ἄδραγμα, ἀντάξιο ἀπὸ... καράτε, τῆς μιᾶς ἀδερφῆς ἀπὸ τὴν ἄλλη, μιὰ στιγμὴ) καὶ τοὺς ἄλλους ποὺ ἐνέμεναν στὸ ὄνειρικό κλίμα, δημιουργήσε μιὰ σκηνοθετικὴ ἀλαλία, ἕνα μικρὸ νέφος ἀθαλομύχλης. Λυπούμαστε ποὺ μέσα τοῦ εἶδαμε, παγιδευμένη, ἄλλοτε νὰ κλίνει πρὸς τὸ ἕνα, καὶ ἄλλοτε πρὸς τὸ ἄλλο μέρος, μιὰν ἠθοποιὸν σὰν τὴν κ. Ἀμαλία Γκίτζα, ποὺ τὰ προσόντα τῆς ἀξίζαν καλύτερη μεταχείριση («Ὀλγα»).

Ἀληθινὸς πρωταγωνιστῆς τῆς βραδιάς ἦταν τὸ σκηνοθετῆς πρώτης καὶ δευτέρας πράξης τοῦ κ. Διον. Φωτόπουλου, ὅπου μὲ πραγματικὴ μαεστρία πραγματοποιήθηκε ἕνα θεαματικὸ εὐρημα μὲ τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ βάθους τῆς σκηνῆς τοῦ Ἑθνικοῦ ἔτσι ὥστε νὰ ὑπάρχει ἡ δευτέρα σάλα (ποὺ ἀπαιτεῖ τὸ ἔργο) π ἰ σ ω καὶ ὄχι δίπλα, στὴν πρώτη. Δυστυχῶς, τὰ σκηνικά τῶν ἄλλων δυὸ πράξεων τὰ διέκρινε μιὰ ἀνευφάνταστη προχειρότητα, ποὺ ἀμαύρωνε κάπως τὸ ἐπίτευγμα τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας πράξης.

Ἡ μετάφραση τοῦ κ. Γ. Σεβαστίκογλου δημιουργήσε στιγμὲς εὐφορίας, ἀλλὰ εἶχε καὶ πολλὰ ἄρρωστα σημεῖα ἐκεῖ, τὸ κείμενο γινότανε σχεδὸν τρωτό.

Τὴν πρεμιέρα, ποὺ τίμησαν ἐπίσημα πρόσωπα καὶ ὁ Κύπριος Πρόεδρος κ. Κυπριανοῦ, ἀμαύρωσε μιὰ παράλειψη ποὺ πρέπει, φοβάμαι, νὰ τὴν ἀναφέρω: μόλις τὸ ἴδιο ἀπόγευμα εἶχε ἀναγγελθεῖ ὁ θάνατος τοῦ ἠθοποιοῦ Παντελῆ Ζερβοῦ — ποὺ μετεῖχε στὸ προηγούμενο ἔργο τοῦ Ἑθνικοῦ, τὸν «Καρδιναλίου τῆς Ἰσπανίας» — καὶ, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἐπιβαλλόταν ἡ τήρηση μισοῦ λεπτοῦ σιγῆς στὴ μνήμη του. Εἶναι κρίμα ποὺ τὴν πρωτοβουλία αὐτὴ δὲν τὴν ἀνέλαβε κανεὶς ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ Ἑθνικοῦ, ὅπου μετέγουν πρόσωπα γνωστὰ γιὰ τὸν ἀνθρωπισμὸ τους. Εἶναι πράγματι κρίμα.

Θ. Δ. ΦΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Παν. Δημάκης: «Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος». Ὁ διδάσκαλος, ὁ φιλόσοφος, ὁ ἐρευνητής. — Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν. 1981.

Χάιντς Σαλβατὼρ Κούνιο: «Ἐξῆσα τὸ θάνατο». Ἐφιαλτικὲς ἀναμνήσεις ἀπὸ τὰ ναζιστικὰ στρατόπεδα καὶ μαρτυρίες-ντοκουμέντα ἀπὸ ἐπίσημες πηγές. — Θεσσαλονίκη. 1981.

Τάσος Παπαποστόλου: «Καρτερώντας τὸ ξημέρωμα». — Ἐκδόσεις Εἰρήνη. 1982.

Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία Κύπρου. «Ἐπετηρίδα». Τόμος εἰκοστὸς δευτέρος. — Λευκωσία. 1981.

Ἐγγενία Ζωγράφου: «Κατάθεση». Ποιήματα. — «Τὸ Ἑλληνικὸ Βιβλίον». 1981.

Γιολάντα Πατερᾶκη: «Θυσία καὶ δόξα». Μυθιστορηματικὴ βιογραφία τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου